

ABDULLA BƏY DİVANBƏYOĞLU

**SEÇİLMİŞ
ƏSƏRLƏRİ**

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Elmlər Akademiyası

“ŞƏRQ-QƏRB”
BAKI-2006

*Bu kitab "Abdulla bəy Divanbəyoğlu. Can yangısı" (Bakı, Yazıçı, 1981)
nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Tərtib edən və
ön sözün müəllifi:

İnayət Bəktəşi

894.3613-dc21

AZE

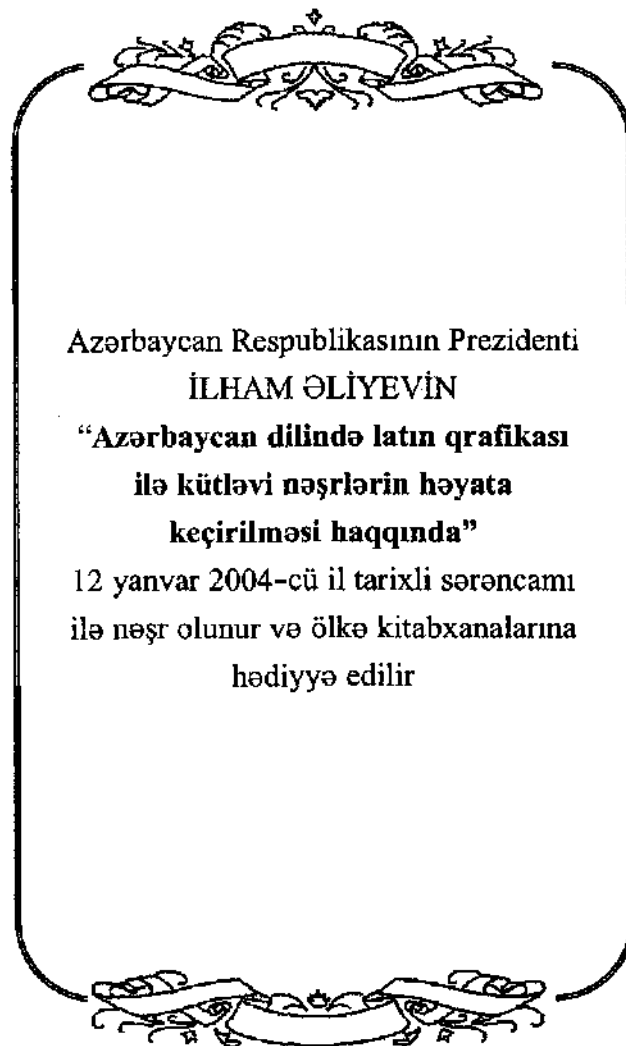
Abdulla bəy Divanbəyoğlu. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Şərq-Qərb", 2006,
184 səh.

Bu kitaba Abdulla bəy Divanbəyoğlunun "İlan" və "Fəhlə" hekayələri, "Əbdül və Şahzadə", "Can yangısı" povestləri daxil edilmişdir. XX əsrin əvvəllərindəki dövrün mürəkkəb, sinfi ziddiyyətlərlə dolu səhnələri, Azərbaycan qadınlarının keçmiş həyatı, onların acınacaqlı və hüquqsuz vəziyyəti bu əsərlərin əsas mövzudur.

ISBN10 9952-34-027-3

ISBN13 978-9952-34-027-3

© "ŞƏRQ-QƏRB", 2006

ÖN SÖZ

A.Divanbəyöglü təxəllüsü ilə yazıb-yaratmış Abdulla bəy Sübhan-verdixanov XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı, mədəniyyəti tarixində nasir, alim, müəllim və metodist kimi tanınmışdır. O, ədəbi yaradıcılığa 1901-ci ildə rus dilində yazdığı “Köçərilərin həyatının müşahidələrinə dair” adlı xatirə hekayəsi ilə başlamışdır. Ədib “Əbdül və Şahzadə” (1902), “Can yangısı” (1903), “İlan” (1906), “Fəhlə” (1906), “Ərdoy dərəsi, “Cəng” (1910), “Parlaq ulduz” (1911) kimi povest və hekayələrində burjuva əxlaq normalarını, feodal-patriarxal adət-ənənələri, istismarçı siniflərin zülm və haqsızlıqlarını amansız ifşa etmişdir. Abdulla bəy Divanbəyöglü 1883-cü il yanvar ayının 1-də Qazax qəzasının Hüseynbəyli (Əzizbəyli) kəndində anadan olmuşdu. Kiçik yaşlarında ata-anasız qalmış, yaxın qohumlarının himayəsində böyümüşdür.

O, Qazax ibtidai məktəbini bitirdikdən sonra müəllimi Abakarovun və ana qohumlarının maddi yardımı ilə Qori müəllimlər seminariyasına daxil olur. Azərbaycanda maarifin inkişafında böyük xidmətləri olan bu seminariya Divanbəyöglünün təlim və tərbiyəsində mühüm rol oynayır. O, rus ədəbiyyatı klassiklərinin əsərlərini mütaliə edir və bədii yaradıcılıq sahəsində qələmini ilk dəfə burada sınaqdan çıxarır. “Köçərilərin həyatına dair müşahidələr”, “Əbdül və Şahzadə” kimi bədii, “Yeni məktəb” adlı pedaqoji əsərlərini yazır, lakin bunların heç birisini çap etdirə bilmir.

Abdulla bəy 1903-cü ildə Qori müəllimlər seminariyasını bitirib Ceynam (Acaristan) və Batumi vilayətinin Xertivissi məktəblərində pedaqoji fəaliyyətə başlayır. Hələ seminariyada oxuyarkən haqqında düşündüyü “Can yangısı” əsərini qələmə alır. 1904-cü ildə Bakıya gəlir. Əvvəl “Rus-tatar” sonra isə ikinci dərəcəli şəhər məktəbində müəllimlik edir.

A.Divanbəyöglü Bakıda “Nəşri-maarif” (1910) və “Nicat” (1912) cəmiyyətlərinin mədəni-maarif tədbirlərini həyata keçirmək uğrunda çalışır. Bir sıra dərin məzmunlu məruzələr oxuyur, savadsızlığa qarşı var qüvvəsi ilə çıxış edir.

Bu dövrdə yazıcının ədəbi fəaliyyəti daha da genişlənir. “Dəbistan”, “Günəş”, “Yeni həqiqət”, “Haqq yolu” və b. qəzet və jurnallarda bir sıra hekayə, povest və publisist yazıları çap olunur.

Ölkədəki geriliyi və savadsızlığı aradan qaldırmağa kömək məqsədi ilə o, 1920-ci ilin iyul ayında N.Nərimanova xüsusi ərizə ilə müraciət edib xalq maarifi sahəsində işləmək arzusunda olduğunu bildirir. N.Nərimanov Divanbəyöglünü hələ 1905-ci ildən savadlı və bacarıqlı bir müəllim kimi tanıyırdı. Nərimanov onu xüsusi zəmanətlə Xalq Maarif şöbəsinin sərəncamına göndərir.

Ali təhsil almaq arzusu ilə yaşayan Divanbəyöglü 1923-cü ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsinin Şərqi şöbəsinə qəbul olunur. Universitetdə təhsilini davam etdirməklə bərabər, bir sıra məsul vəzifələrdə işləyir. 1926-cı ilə qədər Xalq Maarif Komissarlığında pedaqoji məktəblər şöbəsinin müdiri və məktəblər müfəttişliyinin təlimatçısı olur. O, eyni zamanda Azərbaycan Dövlət arxivinin müdiri, Qadın Pedaqoji İnstitutunun müəllimi vəzifələrində çalışır.

Abdulla bəy sonralar Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutunun əməkdaşı olmuş, Azərbaycan tarixinin öyrənilməsi, folklor və etnoqrafik materialların toplanmasında yaxından iştirak etmişdir.

Təsədüfi deyil ki, 1930-cu ildə Abdulla bəy SSRİ EA Azərbaycan filialının tarix və etnoqrafiya şöbəsinə müdir təyin edilmiş və ömrünün sonuna qədər həmin vəzifədə işləmişdir.

Otuz üç illik elmi-pedaqoji fəaliyyət yolu keçən A.Divanbəyöglü 1936-cı ildə yanvarın 6-da vəfat etmişdir.

Sənətkarın yaradıcılığında Azərbaycan qadınlarının azadlıq problemləri əsas yer tutur. Bir çox insani hüquqlardan məhrum edilmiş anaların, bacıların taleyi Divanbəyöglünü həmişə düşündürmüşdür. Ədib onları ictimai həyatın önündə, kişilərlə bərabər durmasını arzulamışdır.

Divanbəyöglünün 1902-ci ildə rus dilində yazdığı “Əbdül və Şahzadə” povestində bu məsələ konkret qoyulmuşdur.

Əsərdə müəllif qadınların hərəmxanalarda məhv olmasının, hüquqsuzluğunun, qul kimi alınıb satılmasının əleyhinə çıxır, təkcə Azərbaycanda deyil, bütün müsəlman Şərqiində onların düşdüyü acınacaqlı vəziyyəti ustalıqla açıb göstərir.

“Can yangısı” əsərinin də mövzusu qadınların hüquqsuzluğu, onların faciəli həyatı, uğursuz taleyindəndir. Əsərin süjet xətti namusu ləkələndiyi üçün qan töküb doğma yurdundan qaçan Əhmədinin gözəl köçəri qızı Ruqiyyə ilə olan faciəli məhəbbət macərəsi üzərində qurulmuşdur.

Povest xalq danışığına yaxın, canlı bir dildə yazılıb. Əsərdə xalq zərbül-məsəllərindən geniş və yerində istifadə olunub.

A.Divanbəyoğlu kiçik hekayələr yazma bilən sənətkar kimi də diqqəti cəlb edir. 1904-cü ildə qələmə aldığı "Duman" hekayəsində ədib hadisələri realistikasına göstərmişdir. Bu, gənc ədibin yaradıcılıq prosesində necə püxtələşdiyini və həyat həqiqətlərinə realist münasibətinin necə inkişaf etdiyini öyrənmək cəhətdən maraqlıdır. Yazıcının povestlərində qadınların insani hüquqlarının tapdalandığı təsvir edilirdisə, "Duman" hekayəsində evlənmək, ailə, ev-əşik qurmaqla bağlı qaydalar, köhnə adətlər tənqid olunur. Bu hekayə müəyyən mənada tərcümeyi-hal seçiyyəsi daşıyır. Əsərin qəhrəmanı Həmid bəyin həyatı bir qədər Divanbəyoğlunun öz həyatına bənzəyir.

Divanbəyoğlu xalq həyatının bütün incəliklərinə bələd olan sənətkardır. O, xalq məişətinin canlı detallarını görüb-götürmüş qayğı ilə qələmə almışdır. Toy və yas mərasimlərini, el adət-ənənələrinin təsvirində yazıçı özünün dərin müşahidəsi ilə oxucunun rəğbətini qazanır.

Divanbəyoğlu 1906-cı ildə yazdığı "İlan" hekayəsində avam, dindar ailələrdə hökm sürən köhnə adət və ənənələri tənqid edir.

Müəllif "İlan" hekayəsi ilə uşaqları həyat və təbiət hadisələrinə münasibətdə sayıq, məntiqli və qoçaq olmağa çağırır, hekayə uşaq psixologiyası ilə uyğun səsləşən aydın bir dildə yazılmışdır.

A.Divanbəyoğlunun bu vaxta qədər ədəbi ictimaiyyətə və oxuculara məlum olmayan əsərlərindən biri də 1906-cı ildə "Dəbistan" jurnalının 16-cı nömrəsində "A.S." imzası ilə çap olunmuş "Fəhlə" hekayəsidir. Açıq imza ilə verilmədiyindən uzun müddət əsərin müəllifinin kim olduğu bilinməmişdir. Arxiv materialları əsasında "Fəhlə" hekayəsinin A.Divanbəyoğlunun olduğunu müəyyənləşdirmişik.

Hekayə uşaqlar üçün yazılmışdır. Əsərdə fəhlələrin ağır oməyi, acalavac güzoranı, hüquqsuz həyatı inandırıcı verilib. Ədib insanlara cəhənnəm əzabı törədən kapitalistlərin, podratçıların, ruhanilərin və çar üsulidarəsi "millət vəkillərinin" də iç üzünü açıb ifşa edir. Ancaq yazıçı zəhmətkeşlərin ağır və işgəncəli həyat tərzini təsvir etməklə kifayətlənmir, eyni zamanda, fəhlələrin mübarizəyə qalxmaq əzmini də göstərməyə çalışır. Hekayədə 1905-ci il inqilabının şüurlarda yaratdığı dəyişikliklər açıq-aydın görünür.

Müəllifin mövzusu Azərbaycan qadınlarının hüquqsuz və məşəqqətli həyatından alınmış hekayələrindən biri də "Haqq yolu" (1911-1912) məcmuəsində dərc olunmuş "Parlaq ulduz" hekayəsidir. Bu hekayə tam halda bizə gəlib çatmasa da, əldə olan parçalar əsər haqqında müəyyən fikirlər söyləməyə imkan verir.

Əsərin süjet xətti yenilik və köhnəlik arasında gedən barışmaz ziddiyyət və köhnə əxlaq qaydalarının kəskin tənqidi üzərində qurulmuşdur.

A.Divanbəyoğlunun romantik hekayələrindən biri də "Ərdoy dərəsi"dir. Bu əsər də indiyədək tədqiq olunmamışdır. Hekayənin birinci hissəsi "Yaylaq" adlanır. Bu hissə, əsasən, romantik planda yazılıb. Ədibin əvvəlki əsərlərində olduğu kimi, burada da təbiətin füsunkar mənzərələri dərin bir məhəbbətlə təsvir edilib.

Ədib yenə də kendi, köçərilərin həyat və məişətini ideallaşdırır, çox zaman onu şəhərə qarşı qoyur. "Ərdoy dərəsi"ndə cin, şeytan, ərdoy kimi mövhumu qüvvələr haqqında köhnə təsəvvürlər tənqid olunur. Lakin bu hekayənin başlıca məzmununu və yazıcının qayəsini təşkil etmir. Yazıçı tənqiddən bir vasitə kimi istifadə edib dövlət işlərinə, şəhər və kəndin yaşayış tərzinə öz münasibətini bildirir.

A.Divanbəyoğlu şəhərlə kənd arasındakı ziddiyyətləri, ayrı-ayrı ictimai zümrələr arasındakı ictimai fərqləri detallarla göstərir.

"Ərdoy dərəsi"nin üç müxtəlif variantı bizə məlumdur. Ayrı-ayrı variantlar arasında olan fərqləri müəyyənləşdirmək ədibin yaradıcılıq xüsusiyyətlərini və gərgin iş üsulunu öyrənmək üçün maraqlıdır.

A.Divanbəyoğlu 1910-1911-ci illərdə "Günəş" və "Yeni həqiqət" qəzetlərində "Cəng" əsərinin bir hissəsini təfriqə şəklində çap etdirir. Ədibin başqa əsərlərində olduğu kimi, burada da klassik irsin, xüsusən rus ədəbiyyatının təsiri görünür.

A.Divanbəyoğlunun elmi və publisist əsərləri də diqqətəlayiqdir. Bu cəhətdən ədibin "Müctəhid feodal", "Şəki xanları və onların nəsiləri", "Folklor materiallarının təsnifi", "Məcnunun Leyliyə məhəbbəti", "Gənc müəllimlər" və s. Bir tədqiqatçı alim kimi onun tarix, pedaqogika, folklor və etnoqrafiyaya aid əsərləri xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Divanbəyoğlu, bu sahədə ilk addımını Qoridə yazdığı "Yeni məktəb" əsəri ilə atmışdır. Seminariyada oxuyarkən o, ingilis, fransız, rus, Şərqi məktəb sistemində dair bir çox mənbələrdən istifadə etmiş, bunun əsasında "Yeni məktəb" əsərini yazmışdır.

Abdulla bəy Divanbəyoğlu universitetdə oxuyarkən tariximizin müxtəlif dövrlərindən söz açan "Müctəhid feodal", "Şəki xanları və onların nəsiləri" adlı elmi əsərlərini yazır. Ciddi elmi tədqiqat nəticəsində yaranmış bu əsərlər Azərbaycan tarixinin tamamilə öyrənilməmiş bir sahəsinə həsr olunmuşdur. "Müctəhid feodal" əsərində Cənubi Azərbaycanın din xadimi Ağa Mir Fətəhin fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq ruhaniləri ifşa edir, çar üsulidarəsinin özbaşnalığını, Fətəli şah üsulunu tənqid atəşinə tutur.

“Şəki xanları və onların nəsiləri” əsəri XVIII-XIX əsr Azərbaycan tarixini öyrənmək üçün çox əhəmiyyətlidir. Müəllifin arxivində saxlanılan qeydlərdən məlum olur ki, o, beş cildən ibarət Azərbaycan tarixini yazmaq fikrində imiş. O, zəngin material toplamış, lakin əsəri yazmağa müvəffəq olmamışdır.

Divanbəyoğlunun şifahi xalq ədəbiyyatının sahmana salınmasında da böyük xidməti olmuşdur. O, müxtəlif rayon və kəndlərdən toplanmış 98-dən çox nağıl və əfsanələri “Folklor materiallarının təsnifi” başlığı altında çap etdirmişdir. A.Divanbəyoğlunun Füzulinin “Leyli və Məcnun” poeması haqqında yazdığı “Məcnunun Leyliyə məhəbbəti” məqaləsi ölməz məhəbbət dastanı haqqında yazılmış ən qiymətli əsərlərdəndir.

Onun Ali Pedaqoji İnstitutun təşkili münasibətilə dərc etdirdiyi “Gənc müəllimlərə” (1924) əsəri də nəzəri cəlb edir.

Abdulla bəy Divanbəyoğlunun əsərləri Azərbaycan tarixini, ədəbiyyatını öyrənmək üçün qiymətli mənbədir. Bu kitab ədibin indiyə qədər çap olunmuş əsərlərinin ən mükəmməl nəşridir. İnanırıq ki, kitab oxucularımız tərəfindən məhəbbətlə qarşılanacaq.

İLAN

Aslan bəy tələsik biçindən gəlib papağını bir yana, arxalığını çıxarıb o biri yana atıb, qızı Mələk xanıma:

– A qızım, əl-üzüm üçün su hazırla, – dedi.

Mələk xanım gedib bir aftafa su, bir əl dəsmalı götürdü. Aslan bəy ovcunu açdı, qızı su tökdü, suyu üzünə şırıltı ilə vurub, qızına afərin söylədi.

– Mərhəba qızım, su əcəb soyuqdur... Aslan bəy ovcunu su ilə doldurub üzünə vurdu.

– Puf! puf! Bir də, bir də... su gözəldir... soyuqdur... Bir! Bir! Böylə, ey! Pək gözəl! Bir!

Aslan bəy dalbadal su ilə ovcunu doldurub, üzünə çırpırdı:

– Oxqay, qızım, nə soyuq, sərin sudur... Bir də, bir də... Bir! Bir! – Böylə sədalar verirdi Aslan bəy hər üzünə su çırpdıqca – bir də, bir də deyirdi. O qədər soyuqdur ki, bizim şamlığın bulağından da soyuqdur... Əyriqar yadıma düşdü, a qızım...

– Sarıbulaq dəxi yaxşıdır, baba! – cavabında Mələk xanım dedi.

– Soyuq bulaq dəxi gözəl və səfalıdır. Bəsdir, a qızım, lap sərinləşdim, buza döndüm, yoxsa qaralıb ölərdim.

Aslan bəy dəsmal ilə üzünü silməyə başladı və nökrə Kazımı görüb dedi:

– A gədə, quyuda soyuq su var, onun ilə əl-üzünü yuginən, yoxsa qaralıb ölərsən!..

– Mənə soyuq su nə lazım? Mən daş kimi bir şeyəm. Mənə bu cığanın suyu yetər, – deyə cavab verdi.

Kazım cığanın kranını açıb, başını altına tutdu. Bulanıq çamır kimi su axıb onun başına töküldü, sonra papağını götürüb, üzünü sildi və dedi:

– A Hürü xanım, acından ölüərəm, mənə bir qismət çörək ver!

– Bir səbir eylə? Ocaqda xörək bişir, – Hürü xanım dedi.

Amma Kazım çox acmışdı, razı olmadı və dedi:

– Xörək mənim nəyimə lazımdır? Mənim xörəyim də, yeməyim də çörəkdir. Allah ona bərəkət versin, biri min olsun!

Hürü xanım gəlib Kazıma bir çörək və bir cam qatıq verdi.

– Ay baba! Ay baba! – qışqıra-qışqıra Mələk xanım gəldi.

– Nə olub, a qızım? Nə olubdur?

– Bircə tez gəlin. Əhmədin yolunu ilanlar kəsibdirilər... Aman-dır, tez...

Kazım qızıl quş kimi yerindən tərpendi, yüyürək yolda mərə-kədən bir pərdi çəkdi, amma pərdi sındı, əli çəpərin payasına çatan kimi paya əlində hazır oldu.

Aslan bəyin rəngi-ruhu qaçdı, amma o qədər qüvvəsi oldu ki, qaçaraq getdi.

Hürü xanım:

– Oğul vay! – deyə–deyə özünü öldürürdü.

Mələk xanım anasının ah–vayını görüb ona qarışdı, amma bun-lar gələnə qədər Kazım ilanları dəf edib Əhmədi qucağında xalxa-ladan çıxardı. Kazım gördü ki, iki qızıl ilan bir–birinə sarmaşıblar. Bunların biri–birinə o qədər məhəbbət zövqi–şövqi var idi ki, çocuğu görmürdülər, amma Kazımı gördülər və onun babasının qisas almaq qəsdini anlayıb hər biri öz canını götürüb qaçmağın hayına düşdü. Amma Kazım bir paya ilə birini yerində qoydu, o biri ilan qaçıb özü-nü çəpərə saldı və Kazımın digər endirdiyi payadan canını xilas etdi.

Yerdə qalan ifan hələ partlayırdı, başını yerə vurub, dilini çıxarı-b yalmanırdı. Gözləri çıraq kimi parıldayırdı... qisas odu idi, yaxud özünü naəlac, tək və tənha, köməksiz görüb zalım Kazıma və ürəyi-yanan Aslan bəyə və Hürü xanıma yalvarırdı. Zalım heyvan özün-dən zalım əlində həlak oldu.

Kazım payanı yenə əlinə alıb ilanın başını əzüb tamam etdi və sonra götürüb çəpərin üstünə qoydu. Qonşu uşaqları cəm olub ilana tamaşa etməyə məşğul oldular.

– Buy, ay Allah, nə qırmızı ilandır! Deyəsən qızıldır.

O biri uşaq diqqətlə baxıb yoldaşlarına dedi:

– Bir baxın, başı balacadır, amma koramalım başı bunun qalan yerindən böyükdür. Bu ilanın quyruğunu görürsünüzmü, nazik iynə kimidir və dərisi şumal, gözəldir...

– Dişqarusu nə gözəldir! Adam ona həvəs edir, amma qəlbidolu kin və fitnədir. Onun üçün adam onu sevmir və özü də namərddir. Adam ona ctibar edə bilməz.

O biri uşaq:

– İlan bizim babamız Adəmi aldadıb cənnətdən çıxartmış... Bu bizə düşməndir, – söylədi.

Təzə gələn bir uşaq:

– Doğru deyir, ilanın sümüyü də bizə düşməndir.

Sümüyü nagah ayağa batsa adam ölür, – uşaqların biri onu təs-diq etdi.

– İlanın sümüyünü yerə basdırmaq xeyirdir! Xatası olur! – deyə əvvəlki çocuq cavab verdi.

Çocuqlar dağıldılar. Əhməd anasından gizlin gəlib çox gizlin xofa salan zalimə tamaşa edib gedərkən öz–özünə söylədi: “Mənə zərər-ləri yox idi, öz işlərində idilər... Qucaqlaşmışdılar, yəqin bacı və qardaş idilər. Qardaşı səfərdən təzə gəlibmiş, yazıqlar... Kazım nə biinsaf və qətrəhim adamdır... Yazıqlar, görəsən, ölən bacıdır, yoxsa qardaş? Bəlkə, oğul və ana imişlər? Yoxsa, ikisi də cavan idilər. Pis ilana bənzəri yox idi, yazıqlar...”

Çalağan adlanan yırtıcı quş fələkdə qanad vurub gözlərini yerə dikib özü üçün ov axtarırdı. Ov ilə dolanan quşlar və sair heyvanlar gözlərini özlərindən zəif heyvanlara və quşlara dikib onları şikar edirlər və çalağan toyuq, ördek və qeyri gücü çatdığı quşları, hey-vanları axtarırdı. Bu zalım quş göyə qalxıb qismətini yerdən istəyir, insan da belədir; nə qədər yuxarı dərəcəyə qalxsa, yenə üzlerini yerdən və həmcinsi zəif adamlardan yığır. Torpaq çox isə və dünya fani isə yenə təməyimiz¹ və gözlərimiz nə dünyadan və nə də torpaqdan doymur...

Fəqət, quşlar ovçu çalağanın fələkdə cövlan etdiyini görüb özlə-rini çəpərlərə və göllərə sahib orda nəfəslərini içlərinə saldılar. Binəva sərçələr qorxudan səs sala bilmirdilər. Ağ çalağan çox dolandı, amma özü üçün şikar tapa bilməyib, kənd üstündən süzüb keçərkən çəpər üstündə olan ilanı çırpıb, caynağına alıb yaxınlıq-akı ağac üstünə qondu...

Hürü xanım gəldi ki, ilana tamaşa etsin və görsün nə rəng ilan idi, amma ilan yerində yox idi. Hər yana baxdısa bulmadı, gedib evə Kazımdan ilanın nə rəngdə olmasını sordu.

– Qızıl ilan idi, – cavab verdi Kazım.

– Qızıl ilan idi?

– Bəli! Qızıl ilan idi.

Hürü xanımın rəngi qaçdı, xanımın qorxudan canı titrədiyindən Kazım xəbərdar olmadı?

– Qızıl ilan idi.

¹ Tamahımız

– Aslan bəy, ilan nə rəng idi. Qızıl ilan idi?
– Nədir? Nə var? Cəhənnəmə olsun qızıl ilan!
Hürü xanımın ürəyi sıxıldı, əqli bir az qaldı çaşa.

Aslan bəy:

– Buna bir içim su verin, – dedi.

– Al su iç, sənın əqlin yoxdur!

Hürü xanım ərinin sözüne baxıb bir stəkan su içdi.

– İndi ürəyin darıxmır ki? – Aslan bəy sual etdi.

Arvadı cavabında dedi:

– Xeyr a, ürəyim gedir... Mən bilərəm, bir xəta olacaqdır. Qızıl ilan yeddi qardaş olur, birini öldürəndə altısı qanlılarından intiqam alırlar...

– Axmaq-axmaq danışma! Oğlun salamət qurtarıbdır, belədən xilas olubdur, ona şad olmaqdan, oruc tutub qurban kəsməkdən, fikrə düşürsən, dəli-dəli danışsən.

– Dəli mən deyiləm, dəli sən sən... Qızıl ilanın kinli olduğu aləmə məşhurdur. Hər kəs onlara dolaşıbdır onların özlərin də çalib öldürüblər.

– Vallah, a xanım, ömrümdə yüzdən artıq qızıl ilan, qara ilan öldürmüşəm... Bax, sağ və salamətəm... Öldürəndə mənı çalib öldürəcəklər, Əhmədə nə olacaqdır, – deyə Kazım dedi.

Hürü xanım:

– Səbəb odur ki, Əhməd səbəb olmasaydı, sən də öldürməzdin.

– İlan Mirvoy sudya deyil ki, səbəb axtara, bir də mən ilanı səbəbsiz rast gələndə öldürərəm, heç çomağı onlardan əsirgəmə-rəm. İlanın ağına da lənət, qarasına da lənət. Hamısı bir kafirdi... Səbəbin istəsələr, bu da mənım səbəbim, Kazım dedi.

Bu sözlərin əsəri olmadı. Hürü xanım qorxudan min cürə fikrə düşüb çox əziyyət çəkirdi. Cəcə və gündüz fikir edirdi ki, ölən qızıl ilanın qardaş, və bacıları və onun məhbubunun bacı-qardaşları Əhmədi nəinki yerdə və bəlkə, göydə axtarırdılar. Hürü xanım yeri düşəndə baxırdı ki, görsün balışa və ya da mütəkkə başına ilan girməyib ki, Əhmədin yatan yerinin ətrafına maxorka tütünü əzib səpirdi və Əhmədə tütün çəkdirirdi ki, ilan tütünün qoxusundan ona yaxın gələ bilməsin.

Hürü xanım eşitmişdi ki, qızıl ilan öz düşməninini harada olsa, nə cürə paltara girsə onu tapıb tanıyır, amma yenə Əhmədi bir yerə göndərməsini özünə məsləhət gördü isə, Aslan bəy buna razı olmadı. Bu halda ixtiyar qarı dedi:

– A xanım, ağrın mənə, ilantutana adam göndər gəlsin cıvanımızı, qapı və bacanızi əfsunlasın, özün də qəhrəman ocağına nəzir elə və bir də sabah fəsəli bişirib və bir qurban kəsib aqlara payla.

Hürü xanım:

– Onda heç bir şey olmayacaqmı, a nənə?

Qarı:

– Heç şey olmaz, nəzir və sədəqə və qurban xətanı sovar. Bizim Məhəmməd də bir qızıl ilan öldürmüşdü, bacım mən deyən kimi elədi, qızıl ilanı heç vaqiasində də görmədi...

Sabahı gün ilantutan gəlib qapıda dolanıb, dualar oxuyub əfsun saldı, bir böyük qurban kəsildi və hər səhər fəsəli və qeyri şirin yağlı çörəklər bişirilib qonşulara paylandı. Kazımın əsil bayramıydı. Yavan çörək əvəzinə o günü və o biri günü nazik, şirin və yağlı fəsəli yeyirdi...

Bəli, nəzir, sədəqə yolu açıldı, işimiz belə olmasa yetimlər, əsirlər, fəqirlər və aqlar acından qırılmışlar... Qızıl ilan nəzir və sədəqə və qurban tutmur...

Zərəri nədir? Fəqirlərə xeyirdir... bu da bəsdır.

FƏHLƏ

Bir necə fəhlə əllərində çəkil, qan-tərə batmış, daş yonmağa, palçıq yoğurmağa və daşı daş üstə qoymağa məşğul idilər. Bunların dəstəsində qoca və cavan fəhlə də var idi. Bunların biri çox qoca, o biri çox cavan idi. Bu qoca qaragün ömrünü zəhmətdə keçirdiyinə çox zəif olmuş idi. Cavanın qüvvəsi hələ oyuşub ağır qara zəhmətə qalib olmurdu. Qara zəhmət isə bunlara ağır-ağır zəhmətlər verirdi.

Qoca fəhlə yorulub daş üstə əyləşdi və yorğunluğunu almaq üçün çubuq çəkməyə başladı.

– Ay qoca, istirahət vaxtı deyil. Dur işlə məşğul ol, – podratçı dedi.

Qoca soruşdu:

– Məgər fəhlələr aləmində istirahət yoxdur?

Podratçı cavab verdi:

– Danışma, dur işə başla, yoxsa haqqından çıxaram.

Qoca fəhlə çubuğu yerə qoyub, qaz yağı qurtarmış cırağa bənzər gözlərini bənnələr ağasına dikib, cıyərindən bir ah çəkib, əllərini

çəkicə uzatdı. Qolları bənd-bənd sızıldadı, amma çəkic əlindən düşmədi.

Podratçı dedi:

– Ay qoca, hərəkətini artır, səni işdən xaric edəyəm!

Qoca buna dedi:

– Xırdaca balalarım var, onlara qəsd etməzsən, çünki sənə lazım olacaqlar.

– Xırda balalar sənə lazımdır, – podratçı dedi.

– Xeyr, fəhlələr ağası. Onlar sənin qulundurlar. Mən bağbanam, onlar meyvə ağacı, sən onların sahibi... Meyvəsi sənə qismət olacaqdır...

Binəva cavan fəhlə halını qocaya izhar eylədi.

Qoca:

– Bir az dayan, ağanın gözləri o biri tərəfdədir.

Cavan fəhlə çirkli qabaqlığı ilə üzünün qanlı tərini silib daşlar arasına palaz kimi döşəndi.

– Ay qoca, hansı cəhənnəmə əkildi cavan fəhlə? – podratçı səsləndi.

– İndi gələr, bu fəqir şirin meyvədir, əlindən getməz, – qoca fəhlə dedi.

– Fəhlələr ağası gülüb, cavan fəhləni od kimi qızmış daşların arasından meyit kimi yatmış tapıb dedi.

– Kefə bax, damağa bax...

– Cənab, göyden yağan atəşin altında iki daşlar üzərində yatmağı bizə çox görürsən?

– Qoca, iş vaxtı istirahət haramdır və bil ki, çox günahı da var.

– Elə olur isə, cəhənnəmdə bizə yer bulunmaz, qeyrilərinin qayğısına qal.

– Qoca, çox danışma, iş gör, istirahət etmə.

– Mən istirahət etməli olaram isə, sənə istirahət nəşib olmaz.

Qara zəhmətə mən ləbbeyk dedim, lakin istirahəti siz ağalara verdim. Mənim işim düşdü daşlara, sizin altuna. Biz fəhlələr sizə qəsr-lər tikirik, özümüz qalmışıq çöllərdə... Təmiz havadan, hətta o işıqdan da binəşibik... Dünyanın böylə işləri çərxi fəleyə bağlıdır... amma biz o çərxə bağlı deyilik...fəhlə qardaşlar. Axşamdır, gözlərim zəifdir, daş yona bilmirəm.

“Allahu-əkbər” dedilər, namaz vaxtıdır... Ləbbeyk, ləbbeyk, ya Rəsul Allah...

I

Əyalət şəhərində, balaca otaqda cavan oğlan yuxudan oyandı. O əsnədi, gərnəşdi, çarpayının önündəki stolun üstünə qoyulmuş saata baxdı:

– Amma bayram olduğuna görə əməlli-başlı yatmışam ha...

Eşikdə serin və saf hava vardı, səhərin havası çiçəklərin ətri ilə dolmuşdu. Cavan oğlan qalxıb pəncərəni açdı. Xoş ətir saçan təmiz hava otağa doldu, o, dərin nəfəs alıb yenidən yatağına uzandı. Əvvəlcə dalğın nəzərlərlə yataq otağında olan şeylərə göz qoydu, sonra gözünü bir nöqtəyə dikdi. Nə barədə isə fikirləşir, nəse arzulayırdı. Sonra narahatlıqla yerindən qalxdı, çiyinə xalat saldı, masaya yaxın oturub qələmi götürdü, mürəkkəbə batırdı və bir neçə kəlmə yazıb sonra pozdu, qələmi tullayıb məyus halda otaqda get-gəl etməyə başladı, sonra stulda oturub başını əlinə söykəyərək, dərin fikrə daldı.

Gəncin adı Əbdül idi. Əbdülün yaşı iyirmi üçə yaxındı, amma sifətindən daha yaşlı görünürdü. Onun üzü bir az dalğın idi, dərin qüسسə ifadə edən kədərli gözləri, yumşaq qara saçları, düz burnu, xüsusilə nəzəri cəlb edən qalın qara qaşları onu daha da qəşəngləşdirirdi. O, ilk baxışdan hamıya xoş gəlirdi, yaxından tanış olduqda isə lap adamın ürəyinə yatırdı. Əbdül adı mübahisə zamanı daha çox güzəştə getməyə çalışır, söhbət şəxsi ləyaqətdən getdikdə yaman qızışırdı. Belə mübahisələrdə onun gözləri sirlili bir ziya ilə parlayırdı; müsəlman aləmində qadına münasibət məsələsi onu xüsusilə maraqlandırır, amma bununla belə, Əbdül bu barədə bir kəlmə də danışmır və bu haqda olan mübahisələrdən can qurtarmağa çalışır. Cavan oğlan onu yaqin bilirdi ki, qadınların vəziyyəti haqda mübahisə etmək xeyirsiz və mənasızdır. Çünki bu mübahisələr həssas, həyəcanlı ürekləri qızıdırmaqdan başqa, heç bir nəticə vermirdi; həm də Əbdül o qədər güclü deyildi ki, onun səsi müəyyən əhəmiyyətə malik olsun. Cavan oğlan bilirdi ki, adamlar ona qulaq asmayacaqlar, əgər qulaq assalar da, bunu dəlilikdən başqa bir şey hesab etməyəcək, Əbdülə nifret edəcək, istehza ilə ələ salacaqlar.

Axı o, kimi inandıra bilərdi? Onun qarşısında böyük izdiham atababalarının inandıqları bir əqidəni təsdiq edir, o isə təkçə bu kütlə ilə deyil, həm də kütləyə yadigar qalmış köhnəliklə danışır. Bu izdihamın özünün yalnız bir inkişaf nöqtəsi ətrafında fırlanması fikri onu qəzəbləndirirdi; halbuki elə həmin dövrdə başqa xalqlar elə irəli gedirdilər ki, onların həyatı yalnız əsrlərin deyil, hətta illərin dolanması ilə dəyişirdi.

Əbdül qalxdı, otaqda narahat halda, həyəcanla iki dəfə var-gəl etdi və əsəbi vəziyyətdə stula əyləşdi. "Qoy bu kütlə hələ yatsın", – deyər cavab oğlan fikirləşdi. Qoy o, ətrafda nə baş verdiyini nə görsün, nə də eşitsin. Qoy bu izdiham üçün insanlığın cəhd etdiyi inkişaf nöqtəsinə doğru yeni addım atmaq artıq hesab olunsun". Əbdül yerindən qalxdı, yenidən fikrə getdi, sanki onu kiməsə tələsdirirdi; tezçə geyindi, əl-üzünü yudu, qarşısındakı otağa keçdi; orada onu zümzümə edən samovar gözləyirdi. Sonra o, tez əl ağacını, slyapasını götürdü, qaçaraq küçəyə çıxdı.

Cavan oğlan bir evin küçə qapısı ağzında dayandı, qapını onun üçün açdılar; o, bir otağın qapısını itələdi, bağlı idi; sonra o biri otağın qapısı arxasında yox oldu.

– Ah, sənənmə, salam! – deyər ev sahibəsi tənbcəsəinə gənci salamlayıb, kök, qəşəng əlini nəzakətlə ona uzatdı. Əbdül onun əlini öpüb stulda oturdu. Gənc, qadına yorğun halda cavab verdi, əsnədi. Ev sahibəsi bunu görüb güldü:

– Yuxudan doymamısan? Get Nisənin yanına, qız bağçadadır. Əbdül buna çox sevinib əşiyə çıxdı.

II

Ev sahibəsinin adı Mina xanım idi. Yaşı qırxa yaxındı. Bu, dolu-bədənli, əzgin ağır yerişli bir qadındı. Onun gözəlliyi üzünün cizgilərində mühafizə edilmişdi, gözlərinin və gicgahlarının yan sarı rəngə çalırdı və bir az solğun idi. Mina xanım heç vaxt səyahətə çıxmır və heç yerə getmirdi, yalnız ildə iki dəfə tanış mülkədarlara qonaq gedirdi. Bu qadın insanlara münasibətində çox sadə və nəzakətli idi, hamı ilə mərhəmətlə, xoş üzlə danışdığı üçün onu "mərhəmətli xanım" adlandırmışdılar. Mina xanım hansı institut-dasa beş il oxumuşdu. Atası öldükdən sonra ona qeyyumluq edən

əmisini, qardaşı qızını institutdan çıxarmış və iki il keçəndən sonra, qızın on yeddi yaşda tamam olanda onu əyalət idarəsinin məmuru Rüstəm bəy Qədirova ərə vermişdi.

Mina xanım institutdan çıxandan sonra guşənişin bir qadına çevrildi; əmisinin evindəki şərait bunu tələb edirdi. Rüstəm bəy qadınların açıq yaşamasının əleyhinə idi, arvadının guşənişinliyə ciddi riayət etməsi onu sevindirirdi. Rüstəm bəy gimnaziyada oxumuş və qeyri-məlum səbəbə görə altıncı sinifdən çıxmışdı.

O, ortaboylu, arıq bir adam idi. Yaşı əllini ötmüşdü. Rüstəm bəy öz vəzifəsini namusla yerinə yetirirdi ki, buna görə də idarənin rəhbərliyi ona minnətdar idi.

Qədirovların yeganə qızı olan Nisə on yeddi yaşında idi. O, bir zaman anasının oxuduğu institutda təhsil almış və bütün kursu qızıl medalla bitirmişdi. Nisə kursu qurtaranda Rüstəm bəy onun pansionda olarkən əldə etdiyi sərbəstliyi məhdudlaşdırmağa çalışmış və buna görə də qızının bu şəhərdə yaşayan rəfiqələri ilə görüşməsinə icazə vermək istəməmişdi. Nisə özü bu işə bərk etiraz etmişdi, həm də anası Mina xanım balasını müdafiə eləmişdi. O bilirdi ki, sərbəst həyatdan ayrılıb evə qapanmaq Nisə üçün çox çətin olacaqdır. Lakin Mina xanım ümid edirdi ki, Nisə də onun özü kimi taleyi ilə razılaşaraq, çətinliklə ayrılacağı həmiri həyatdan üz döndərəcəkdir. İndiliklə isə Nisə xanım hələlik sərbəst idi...

Nisə xanım qədd-qamətli bir qız idi. O, cənub qızlarına məxsus gözəllik və füsunkarlığı ilə, başqalarından seçilirdi, iri, qara gözləri məhrəbanlıq, nəvaziş və qətiyyət ifadə edirdi. Sifəti girdə idi, qəlbinin həyəcanından yanaqlarına yüngül bir qızartı çökmüşdü, çənəsində qəşəng zənəxdən vardı, şabalıdı saçları həlqə-həlqə qıvrılmışdı. Ağ, kök əlləri, gen sinəsi, incə beli, bədəninin incə hərəkəti, yerindəki zəriflik gözəl və cazibədar idi.

Əbdül Nisə xanımın köşkdən çıxaraq skamyada oturduğunu uzaqdan gördü. O, sakitçə qıza yaxınlaşıb dayandı, qızın gözəlliyindən zövq almaq və üzünün ifadəsindən nəyin onu həyəcanlandırdığını bilmək istəyirdi; üzünün hər bir cizgisində, sifətinə tökülmüş qıvrım tellərdə, boynunun ardındakı xoşagələm bir səliqəsizliklə qıvrılmış saçında məchul bir fikir oxunurdu... Qızın dalğın gözləri bir nöqtəyə dikilib qalmışdı, görünür nə isə mühüm, mürəkkəb bir məsələ haqqında düşünürdü. Nisə xanım öz daxili aləminə elə

dalmışdı ki, ətrafındakı bütün şeylər diqqəti kənarında idi. Üzünün ifadəsi göstərirdi ki, qızın daxili aləmində bir dolaşılıq var, buna görə də Nisə bütün diqqətini toplayaraq çıxış yolu axtarırdı; qız keçməli olduğu gələcək həyat yollarını aydınlaşdırma bilmirdi. O hələ sirli həyata qədəm basmamışdı, lakin irəlindəki həyatın çoxcəhətli və çıxılmaz, gələcəyinin isə ısrarlı olduğunu görürdü, buna görə də Nisə həyatda azadlığa çıxmaq üçün cidd-cəhdlə, şiddətli mübarizədən sonra olsa belə, həqiqi yol göstərən işıq arayırdı; bu qız, həyatın çalpaşlıq yollarında azan, azadlıq və firavanlıq işığını itirən, kinli uşaqlar tərəfindən tələyə salınmış qüştək öləne kimi çırpınan adamların münasibətini təsəvvürünə gətirirdi. O, xəyalən hiyləgər, amansız taleyin həyat yollarında özünü itirmiş adamlarla necə oynadığını və onların əzablarından necə ləzzət aldığını görürdü.

Nisə fikirli halda səsləndi:

– Ah, ilahi, doğrudanmı bu qurbanların müsibəti, qorxu və bəd-bəxtliyi tale üçün də, məğrur romalıqlar üçün qladiatorların ölümü kimi mənasızdır.

Nisə xəyalən tələf olanlardan birinin həyatda doğru yol tutmadığını, nəhayət uçurum üstünə gəlib çıxdığını və taleyikəm qurbanın uçuruma yuvarlandığını görürdü. Nisə sanki heçliyə yuvarlananların iniltisini eşidir, onlardan birisinin uçurumun divarına dırmaşdığını, o birisinin havada uçarkən, onu xilas edəcək şeyə əlinin çatmadığını, üçüncüsünün həyatın girdab və burulğanında saman çöpündən yapışaraq şən səslə ucadan çığırdığını, lakin bunda kömək və xilas görmədikdə əzabla inildədiyini gördü. O görürdü ki, gözəgörünməz, nicatverən bir əl tələf olanlara qurtuluş ipi atır, bu ipin ucundan on əl yapışır və qurtuluşun bu qədər yaxın olduğu bir zamanda amansız, hiyləgər tale uçub gələrək ipi kəsir və məhvedici həyatın, qəzavü-qəderin dalğaları onları yenidən ağışına alır. Həmin qurbanlar gücdən düşüncəyə qədər əzab çəkir, birdən istehza ilə gülən taleyin əli ilə xilas edilib, nisbətən yaxşı həyata qədəm basırlar. Lakin tale onlara xoşbəxtlik yolunu göstərmir. Həmin qurbanlar belə yaşamaqdansa, məhvedici dalğalarda, həyatın girdabında izsiz-tozsuz yox olurlar. Nisə uçurumun divarlarında güclə özünü saxlayan, üzlərində ümid çəkmədiyini, öz qurbanlarını uçuruma itələdiyini, onların da dəhşətli bağırtı ilə uçuruma yuvarlandıklarını təsəvvürünə gətirirdi.

Nisə diksindi, kiminsə ona baxdığını hiss etdi, başını çevirib Əbdülə gördü. Əbdül sonsuz bir mərhəmətlə onun üzünün ifadəsini izləyirdi. Nisə gülümsünüb əlini ona uzadaraq soruşdu:

– Çoxdanmı buradasınız?

– Siz necə də gözəl, şairanə arzulara dalmışdınız, – deyə cavan oğlan qızın sualına cavab verməyərək səsləndi.

– Yox, siz səhv edirsiniz, mən heç nə arzulamırdım. – Nisə xanım nə isə bəhanə edərək fikrini dəyişdi. – Mən bu cücüləri seyr edirdim, – qız çətilrə iri və xırda qarışqalara işarə etdi.

– Baxın, baxın, – o, Əbdülün nəzərini qarışqalara cəlb etdi, – baxın, bunlar necə çalışır, vurnuxurlar... Doğrudanmı, bunu qarışqaların həyatı tələb edir, yoxsa bu, şüursuz, xeyirsiz hərəkətdir? Onlar necə də gülməlidirlər! Qərribə burasıdır ki, heç nəyə yaramayan bu həşərat da yaşamaq uğrunda mübarizə edir. Mənə elə gəlir ki, bu qarışqaların daimi hərəkəti onların ümumi əhvali-ruhiyyəsi ilə əlaqədardır. Bu həşəratlardan biri ona görə hərəkət edir ki, o birisi, üçüncüsü də hərəkətdədir... Onlar tərpenir və hərəkət edirlər, demək, qarışqaların hərəkəti və fəaliyyəti həsədin nəticəsidir.

O birdən dayandı Əbdülə baxdı.

– Davam edin, davam edin, – Əbdül ah çəkərək dilləndi. – Siz ibrətamiz sözlər danışsınız.

– Siz həyəcanlanmışsınız? Nə üçün? – Nisə xanım bu həyəcanın əlamətini tapmaq üçün mənalı nəzərlərlə onu süzdü.

– Xahiş edirəm, davam edin, sizin söhbətiniz məndə yeni fikir yaradır, – deyə cavan oğlan yalvarıcı səslə cavab verdi.

Nisə xanım gözünün ucu ilə gəncə öteri nəzər saldı, ürəyində ona qarşı gizli bir mərhəmət duydu. Qız davam etdi:

– Deyirəm ki, bunlar çalışıb-çapalayır, vuruşur, hətta bir-birlərinə həsəd aparırlar. Mən müşahidə etmişəm: bir-birinə necə də güc gəlir, hücum edirlər... Bir sözlə, nə iləsə məşğuldurlar, bir an rahat, dincəlmək bilmirlər. Baxın, baxın, – deyə o sürünən qarışqaları göstərdi.

– Baxın, bu cərgə qənimətlə qayıdır, bu dəstə isə təzə yola düşür... Bura baxın, bura, görün burda nə var.

Əbdül ona yaxınlaşdı.

– Baxın, bu qarışqa qənimət ardınca gedən dəstənin içinə girib, onlardan biri təzə gələnin üstünə düşür, o isə qoçaqdır, öz malını

müdafinə edir, ancaq o birilər də ona hücum edir, indi hərəsi öz tərəfinə çəkməyə başlayır, amma baxaq görək kim aparacaq. Qeribədir, bu cərgə acdırmı? O, qənimət ardınca gedənlərin arasına düşüb, bu isə qənimətlə qayıdır, toxdur. Ac qarışqa dəstəsi qənimətlə gələn dəstəyə hücum etmir, burada isə qənimətlə gələn onların arasına düşüb... Mən elə bilərəm ki, burda həsəd var. Yəni biz hamımız yoxsulmuş, yalnız birçə sən varlı olacaqsan? Biz də əlindən alarıq... Buğda aparən qarışqaya hücum edənlər çoxaldı və onlar qarışqa yuvasının qabağına qədər süründülər.

– Baxın, baxın bu tərəfə çəkir... Ah, bax, artıq yuvacığa gətirib çıxardı. Necə məzəlidir. Elə deyilmi? – Nisə xanım lap uşaq sevinci ilə səsləndi. – Budur baxın, qaranquş may böcəyini qovur.

O atılıb, çətirini yellədərək, böcəyi qaranquşdan mühafizə etmək istədi. Bu arada qaranquş uçub gəldi, dimdiyi ilə böcəyi götürüb kənara uçdu.

– Ah, bədbəxt böcək, – qız təəssüf etdi.

“Qadın qəlbi, – Əbdülün beynində bu fikir dolandı, – həssas, xeyirxah qadın ürəyi. Yazıq uşaq, günahsız məxluq, sizin şəxsi vəziyyətiniz qəlbimizə toxunmur, sizi mübarizə edib özünüzi azad etməyə, özünüz üçün azadlıq, səadət və rahatlıq qazanmağa çağırır” – Əbdül bu fikirlər içərisində Nisəyə yaxınlaşdı.

– Demək, sizin böcəyə yazığınız gəlir. – Əbdül onun yanında oturaraq soruşdu.

– Olduqca.

– Bəs sizin qaranquşa rəhminiz gəlmirmi? Axı bu böcəklərlə o öz balasını yedirir, bundan əl çəksə, onlar ölürlər.

– Böcəklər və bütün bu heç nəyə yaramayan canlılar qaranquşlar və başqa quşlar üçün yaranmamışlar. Onların qidalanması üçün bitkilərdən istifadə edilməlidir, bir canlı o biri canlı üçün qida ola bilməz, birinci də sonuncu kimi yaşamağı sevir. Əgər o birisi güclüdürsə, bunun günahı nədir?

– “Qadın qəlbimin dərinliyi. Kim onu anlaya bilər?” – Əbdül fikirləşdi.

– Məsələn, canavar güclü, amansız və acgözdürsə, quzunun günahı nədir?

“Bəli, siz qadınlar mülayim quzularsınız, biz isə həris qurdlar”. – Əbdülün başında bu fikir dolandı.

– Siz darıxırsınız, mənse boşboğazlıq edəmə, – deyə qız ona müraciət etdi. – Mən sizin zəhlənizi tökmədim ki?

“Qadın qəlbi”. – Əbdül yenə də bunu düşündü.

– Xeyr, xeyr, lütfən, Allahı sevirsiniz, danışın, mən məmnuniyyətlə sizi dinləyirəm, sizin sözlərinizdə gözəl cəhətlər çoxdur, əgər onları bizim həyata tətbiq etsək, böyük xeyir gətirə bilərik. Mən hamıya məsləhət görürdüm ki, sizin qarışqa və qaranquşa münasibət bəslədiyiniz kimi hərəkət etsin. Əgər belə olsa, onda, bəlkə, bizim həyatımız da irəli gedər, hətta yuxuda belə görmədiyimiz, başqa xalqların isə çoxdan qədəm basdığı meydana biz də tezliklə atlarıq. Bütün insanların “heç nəyə yaramayan” bu canlılar kimi çalışdığı, tərəqqiyə cəhd etdiyi bir zamanda, elə həmin vaxtda biz rahat yatırıq. Siz deyirsiniz ki, bu heç nəyə yaramayan canlılarda həsəd var, bizdə isə yoxdur.

Nisə heyretlə ona baxdı.

– Mənim sözlərim sizi təəccübləndirirmi? Siz bununla razılışın ki, – Əbdül yeni bir ehtirasla davam etdi, – həsəd bəzən xeyirli olur. Həsəd olmadıqda etinasızlıq və fəaliyyətsizlik hökm sürür, etinasızlıq olduqda isə şöhrətpərəstlik olmur, o isə bütün əməllərin sirli mənbəyidir...

– Bədnam, xeyirxah və gözəl əməllərin, – deyə qız onun sözünü kəsərək əlavə etdi.

– Yox, bəd əməllərin yox, buna görə ki, mən “bəzən” sözünü əlavə etdim. – O, səbirsizliklə əl-qolunu ataraq, qızın sözünü kəsdi.

– Şöhrətpərəstlik insanı Sezar kimi yorulmaz edib, onu irəli getməyə və parlağa məcbur edir. O, ağılı gücüdür, ağılı olduqda isə qüsura yer yoxdur. Şöhrətpərəstlik olmasaydı, bəşəriyyətin fəaliyyəti və tərəqqisi olmazdı, hamı öz arvadları ilə əylənən Astiaq kimi etinasız, fəaliyyətsiz və dərdsiz-qəmsiz olardı. Bizim ətrafımızda cərəyan edən hadisələri, təbiətin “heç nəyə yaramayan” şeylərini görməyə və eşitməyə qiyməyən ümumi və qarşısızalmaz xəstəliyimiz duadan başlayır və öz mənbəyini də buradan alır.

– Görün siz insanı oxumaq və çalışmaq üçün haraya göndərirsiniz, – deyə o etiraz etdi. – Görün insan özünün zəkası və düşüncəsi ilə kimin qarşısında pərəstiş etməlidir.

– İnsan həqiqi zəhmət çəkməyi bu qarışqalardan öyrənməlidir. İnsan da təbiət üçün qarışqa və cücü kimi əhəmiyyətsizdir.

– İndi mən sizinlə razıyam, – Nisə xanım onun sözünü kəsdi, – ardını söyləyin.

– Belə olduqda, insanın qarışqalardan öyrənməsi nə üçün alçaqlıq sayılsın?

– Heç də alçaqlıq deyil. Ancaq insanın təbiətin göstərdiyindən çox başa düşməsini o cür anlamaq düzgün deyil. Qabil Habilə nifrət edirdi, ancaq Habilədən yaxasını necə qurtarmağı bilmirdi. O, bir dəfə səhrada vəhşi bir qarğanın gücsüz bir quşun üstünə düşdüyünü, öz caynaqları ilə ovunun boğazından yapışdığını və beləliklə də, onu həyatdan məhrum etdiyini gördü. Qabil evə gələndə bilmirdi necə hərəkət etsin ki, atası bu ölümdən xəbər tutmasın. Ancaq Qabil Habilə belə hərəkət etdi. Qarğa kömək etdi. O, qarğanın qozu torpaqda gizlətdiyini gördü. Qabil də belə etdi. Bax, gör, sizin təbiət insanı nəyə öyrədir.

– Üzr istəyirəm, – deyər Əbdül etiraz etdi. – Mən sizinlə razılaşa bilmirəm, siz, deyəsən, dediniz ki, insan ağıllı və düşüncəli canlıdır. Axı belə olduqda, insan başqalarına nisbətən bəzi üstünlük və birincilik qazanmış olurmu? Əgər belədirsə, öz ağılı və düşüncəsi ilə başqa yaranmışların qarşısında üstünlük əldə edən insan, doğrudanmı, bu “heç nəyə yaramayan” canlılar kimi hərəkət etməlidir? Xeyr, əsla! Onda insan öz üstünlük və birinciliyini itirmiş olardı. İnsan gördüyü kimi hərəkət etməməli, yəni qurdların, şirlərin, vəhşi quşların və həşəratların hücumunu yamsılamamalı, özünün dərin zəkasının göstərdiyi kimi hərəkət etməlidir. Yəni heyvanlarda və həşəratlarda başqasının malına qəsd etmək soyğunçuluq sayılarsa, bu, bəşəriyyətdə yaradıcı və mədəni adamların əldə etdikləri bütün gözəl nemətləri və yaxşı şeyləri əxz etmək, mənimsəmək adlanır. Sizin qarışqanın qışqacında apardığı buğda insanların kəşfidir, basqın və zorla əldən alma, qəbul etmə və yamsılama, qarışqaların buğda uğrunda mübarizəsi insanların yaşamaq uğrunda mübarizəsidir.

Nisə xanım skamyadan evə doğru getdi. Əbdül onu təqib etdi.

– Biz öz mülahizələrimizdə çox dərinliklərə getdik, deyilmi?

Qız onun bərabərinə çataraq dedi:

– İstər-istəməz gedərsən.

Onlar artıq bir kəlmə də danışmadılar. Zala keçdilər. Nisə royaların arxasında oturdu. Sizin üçün nə çalım, nə oxuyum?

– Mən musiqini dərindən bilərəm. Sizin çalıb, oxuyacağınız bir şey mənim nəzərimdə gözəl və qiymətlidir.

Nisə başqa havaları sıxışdıraraq bir neçə romans, alleqorik məzmunlu olan ariya, şikəstə və təsnif, habelə başqa havaları çalıb-oxudu.

Qız çalıb-oxuyur, Əbdül isə nəşə ilə onun üzünün ifadəsinə diqqət yetirirdi. Bir səsə kədər ifadə olunur, başqasında sevinc tərənnüm edilir, onun səsinə isə yenice yaranmaqda olan qüssənin gizləndiyi duyulurdu. Qızın qüvvətli səsinə onun ürəyi bərk vurur, əsəbləri titrəyib yerindən oynayır, gözləri yaşla dolurdu. Nisə gözünü yummağa qorxurdu. Göz yaşları elə bunu gözləyirdi ki, bulaq kimi axsın. O, göz yaşlarını saxlaya bilmədi, nəhayət, gözlərindən yaş süzüldü, onun sinəsindən şən çıxırtı qopdu. Qəlbinin həyəcanından Nisənin yanaqları və qulaqları qızarmışdı. Bəzən onun gənc və tərəvətli sifətində ürəyindəki coşqun ehtirasların şəfəqləri oynayır, gözlərində elə bir şimşək parıldayırdı ki, sanki o, bütün qəlbi və ruhu ilə həyatının ən gizli və güclü ehtirasını yaşayır, dərin həyəcan keçirirdi. Bu şimşək söndükdə isə onun səsi ahəngdarlıqla, tərəvətlə səslənirdi.

III

Əbdül şəhərdən çıxıb, dağa qalxdı. Oradan kirəmit damlı evləri olan şəhərə baxmağa başladı. Sola döndü, batan günəşin şəfəqlərindən qorunmaq üçün əlini gözüne tutdu və böyük Azərbaycan kəndinə göz qoymağa başladı. Evlər torpaqdan güclə seçilirdi, onlar qum təpəsinə bənzəyirdi, orada-burada, ağacların arasında yastı damları olan daşdan tikilmiş yoxsul evlər arabir gözə çarpırdı.

Əbdül dağdan enib, kəndə doğru yönəldi. O, yolunu çəmənliklərin arasından saldı, çəmənlik tərəvətli deyildi, otlar elə acınacaqlı halda idi ki, onlara təəssüf etmədən baxmaq olmurdu. Mayın sonları olduğuna baxmayaraq, onlar uca deyil, dizdən aşağı idi. Sonra zəmilərin arasından keçdi. Zəmi də belə acınacaqlı vəziyyətdə idi: sünbüllər sıxılmış, dənəri tökülmüşdü. Çoxusu da boş idi. Sonra o, bağı ötürüb keçdi, bağ da kədərli və hüznü idi. Sanki bağ, bıçağın və qayçının nə olduğunu bilmədiyi üçün özünün müdhiş taleyinə hiddətlənmişdi.

Əbdül tezliklə bir həyəətə gəlib çıxdı. Bir neçə iri it ona hürrüdü. Pırtlaşıq saçlı qız-oğlanlar onun qabağına qaçdı, ancaq rus kostyumu

geymiş adam gören kimi ağızlarını ayırıb gözlərini bərəldərək, açılmış əllərinin barmaqlarını aralayaraq, hamısı birlikdə “urus, urus!” – qışqırıb səs-küylə qazmaya atıldılar. Əbdül torpaq qazmaya apararı uzun giriş yoluna yaxınlaşdı. O, tələsə-tələsə danışan oğlanların, sorğu-sual edən gənc qadınların gur səsini eşitdi. Qaranlıq qazmanın dərinliyindən gülümsər sifət cavan bir qadın üzünü gördü. O gizləndi, sonra başqa bir sifət gördü, ağ dişlərini göstərdi, sonra üçüncü də özünü göstərdi. Nəhayət, üçü də heyətə çıxıb Əbdülü dövrəyə aldı, gəncin üzünə baxıb güldülər. Əbdül isə onların kefini pozmaq üçün özünü Azərbaycanca az bilən rus kimi göstərdi. “Yakşi, yakşi siz hamı” dedi. Qadınlar bir-birinə baxıb qəhqəhə ilə güldülər. “Sən yakşi” – deyər onlar cavab verdilər.

Gəlinlərdən biri çox gözəl idi. O, Əbdülün furajkasını öz başına qoydu, uşaq gülüşü ilə güldü. Onun kimi qəşəng olan o birisi də cavan oğlanın paltarını gözədən keçirir, yaşca hamısından böyük olan başqası isə onun saatının zəncirinə göz qoyurdu.

“Bu qadınlarda gözəl cəsarət var, – deyər Əbdül düşündü, – örlərinin yanında isə müti, utancaq və bacarıqsızdırlar”.

– Siz hamınız bu ailədəsiniz? – Əbdül rus ləhcəsi ilə Azərbaycanca soruşdu.

– Bəli, – deyər qadınlar cavab verdilər.

– Biz bir adamın gəlinləriyik, – onun furajkasını götürən qadın xoş və nəvazişkar təbəssümlə əlavə etdi.

– Bəs sizin örləriniz hamı?

– Çöldə taxıl biçirlər, – deyər qarabəniz gəlin Əbdülün saati ilə oynamaqdan əl çəkib, onun uzunətəkli pencəyinə baxmağa başladı. Sonra saati çıxarıb qulağına tutdu, başqalarına da saatin səsinə qulaq asmağı təklif etdi, sonra saati yenidən jiletin cibinə qoydu. Əbdülün furajkasını qoymuş gözəl qadın, onu Əbdülün başına qoydu, papağın günlüyü əyri düşdü. O güldü, qadınlar da gülüşdülər. Əbdül onlardan qazmanı ona göstərməyi xahiş etdi, onlar razılaşdılar və onu qazmanın içərisinə gətirdilər. Qazma heyətə nisbətən sərini idi. Qazmanın içi tamamilə çirkələnmişdi. Torpaq divarlarında düzəldilmiş taxçalarda mis qab-qacaq vardı, küncdə əkinçilik alətləri tökülüb qalmışdı, o biri küncdə, qapının ağızında, içərisində su olan səhəng qoyulmuşdu. Əbdülün furajkası ilə oynayan qadın mis qabda gilə, albalı, tut gətirdi, o biri cavan qəşəng qadın qayğanaq

bişirməyə başladı, qarabəniz gəlin onlara əmr edirdi, görünür, o, onlardan böyük idi.

– Sizin örləriniz mənə burada, sizin aranızda görsələr, bir söz deməzlər ki?

– Yox, deməzlər, çünki sən rüssən. Molla xaricilərdən yaşın-mamağa icazə verir. – Qarabəniz gəlin cavab verdi. – Bundan başqa, sən qonaqsan, qonağa hörmət etmək bizim borcumuzdur. Örləri evdə olmadıqda onların qonaqlarını qəbul edib, xoş üzlə qarşılamaq qadınlarının öhdəsinə düşürmü? Bizim örlərimiz evdə yoxdur, sən qonaqsan, biz ev sahibəsi kimi sənə qayğı çəkməliyik.

– Əgər sizin mənimlə oynadığınızı görsələr, onda necə?

– Görsələr, onda bizim günümüz qara olar, – deyər həmin gəlin cavab verdi və eyni zamanda hamısı qapıya baxdı ki, örlərinin gəlib-gəlmədiklərini görsün, hətta onlardan ən cavanı heyətə baxdı.

– Başqa kişilərin yanında həmişə ədəbli olmaq lazımdır.

Əbdülü yedirdikdən sonra yenidən onunla əylənməyə başladılar. Bu zaman heyətdə qoca bir adamın quru öskürək səsi eşidildi. Cavan qadınlar ondan aralandılar və tez yaşmağı ağızlarına tutdular. Əbdül sualedici nəzərlərlə onlara baxdı. Gözəl qadın onun fikrini başa düşüb pıçıldadı:

– Bu bizim qaynanamızdır.

Onlar qarının gəlməsini gözləyirdilər. O biri tərəfdə yenə də öskürək təkrar olundu. Gözəl qadın onun hara getdiyini öyrənmək üçün bayıra çıxdı və səs-küylə qayıtdı.

– O getdi, o getdi.

Hamısı bir anda ağızına tutduğu yaşmağı dodağından çəkdi. Məhəmmədilərin adətində görə, yad adamları və ailədə böyükləri gördükdə yaşmanırlar.

Qarabəniz qadın dilləndi:

– Allaha şükür, cəhənnəm olub getdi, yoxsa düz on beş gün deyəcəkdin.

– Siz necə də sevinirsiniz. – Əbdül səsləndi.

– Çox sevinirik, lap çox. – Yenə də qarabəniz qadın cavab verdi.

– Görüm Allah bu qarının bəlasını versin, elə hey deyir, onu heç nə ilə razı sala bilməzsən. Neyniyirsən, hamısı pisdin, hamısı onun istədiyi kimi deyil.

Əbdül qalxıb, vidalaşmaq üçün əlini qarabəniz gəlinə uzatdı. Qadın güldü və əlini ona uzatdı. Əbdül o biri iki gəlinin də əlini möhkəm sıxdı. Onlar da işvəkar bir əda ilə, utancaqlılıqla onun əlini sıxdılar.

Qarabəniz gəlin dedi:

– Ruslarda qadınlar yaxşı yaşayırlar. Rus qadınları kişilərlə eyni səviyyədədirlər.

– Bəli, ruslarda bu belədir! Bəs niyə müsəlmanlarda elə deyil?

– Əbdül soruşdu.

– Bizim ərlərimiz bizi əzizləmir, erköyün saxlamırlar.

Əbdül qazmadan çıxdı. “Burda necə yoxsulluqdur”, – deyə o küçə ilə gedərkən düşündü. Bizim qadınlığımız necə cəsəretlidir. Biz isə bu cəsəreti onlardan alırıq. Rusiyada yaşayan müsəlman qadınlarmın vəziyyəti, məsələn, Türkiyə və İrandakı müsəlman qadınlarmın vəziyyətindən yaxşıdır. Burda heç olmasa qadınlar azad hava ilə nəfəs alırlar”.

– Hara gedirsen, ay baba? – deyə Əbdül rast gəldiyi qocadan soruşdu.

– Ora, çayın qırağına, – deyə qoca çəliyi ilə işarə etdi.

– Bu ilə məhsul necə olacaq? – Əbdül qoca ilə yanaşı addım-layaraq xəbər aldı.

– Pisd, pisd, – qoca dərindən nəfəs alaraq qəmli halda cavab verdi.

– Hər il pisləşir, görünür, Allah belə istəyib. Nə etmək, alın-mıza belə yazılıb. – O, alınma işarə etdi. – Yazıya pozu yoxdur. Neynəyəsən, Allahın işidir...

“Gör onlar nədə təsəlli tapırlar”. – Əbdül bu arada belə fikirləşdi.

– Torpağı gübrələyirsinizmi?

– Nə gübrələmək? – Qoca üz-gözünü qırışdırdı. – Keçmişdə heç vaxt torpağı gübrələmirdilər, amma gözəl məhsul götürürdülər. Allah bol məhsul vermək istəsə, gübrəsiz də verir... Molla deyir ki, Allah istəsə, insanın arzu elədiyini verir... Burda heç bir hikmət yoxdu. Bir yazıq, kasıb kəndli heç bir şey eləməirdi, bir dəfə səhər yuxudan oyanıb gördü ki, komanın küncündə nə isə parıldayır, elə bir ki, od tutub yanır, onu əlinə götürdü və nə görsə yaxşıdır? Qızıl. Burda nə hikmət, nə bilik?

Əbdül dərin kədərlə qocadan ayrılıb başqa küçəyə döndü. “Yox-sulluq və ehtiyac içərisində olan bu adamlar gör nədə təsəlli tapırlar. – Əbdül evə gedə-gedə belə düşünürdü. – Onlar tənbədlirlər, işləmək istəmirlər, buna görə də yoxsuldurlar, indi isə deyirlər ki, onlar günahkar deyillər, Allah günahkardır. Allah niyə versin? Sizin tənbelliyinizə, səhlənkarlığınıza görəmi? Fərəsətsiz, düşüncəsiz xalq, Allah ancaq işləyəne, zəhmət çəkəne verir, Allah zəhməti sevir, o, insanı zəhmət üçün yaratmışdır”. Əbdül bu sözləri deyə-deyə öz evinə girdi, artıq qaranlıq çökmüşdü. Ağanı gözləyən xidmətçi mətbəxdə mürgüləyirdi. O, yataq otağına keçdi.

Əbdül kreslodan oturub dərin fikrə dalarkən, xidmətçi xəbər aldı:

– Ağa, nahar etmək istəmirsinizmi?

– Yaxşı olar ki, mənə çay verəsən.

Əbdül yemək otağına keçdi. Bu otaq həm də kabinetini əvəz edirdi. Çay içəndən sonra o, yerindən qalxıb yataq otağına keçdi, soyunmadan yerinə uzandı və tez də yuxuladı. O, gecəyarısı oyandı. Yenə də müxtəlif fikirlər onu məşğul etdi. Əbdül müdhiş fikirləri kənar etməyə və özünü yuxuya verməyə çalışırdı, ancaq yuxusu erşə çəkilir, fikirlər isə ondan əl götürmürdü. O, pəncərələri açdı, ona elə gəldi ki, ürəyi sıxılır, Əbdül həyəətə çıxıb bağa keçdi. O, şəfəq sökülənə qədər var-gəl elədi. Şərqdə şəfəq söküləndə sərin, xəfif külək əsməyə başladı. Səhər nəsimi onun saçları ilə oynayırdı, o özünü rahat və sərbəst hiss edirdi. Quşlar kollarda çırpındılar və oxumağa başladılar. Əbdülün ruhu təzələndi. Mənliyini əzən, qəlbine çökmüş ağırlıq yox oldu, o özünü yüngül və rahat hiss etdi. Əbdülün gözlərinə yuxu doldu, o, yataq otağına keçdi, uzandı, dərin yuxuya getdi.

IV

Qapının yüngülcə döyülməsi onu yuxudan ayıltı. Əbdül qalxıb qapını açdı. Dostu Sultan onun otağına girdi. Sultan pəncərəyə yaxın oturub bağa baxdı. Sonra soruşdu:

– Dünən sən harada idin? Mən sizə gəlmişdim.

Əbdül barmağı ilə kənd tərəfi göstərdi, cavab verdi:

– Mən bu yaxındakı kənddə idim.

– Paltarını dəyiş, xanın yanına gedək, xan öz ailəsi ilə bura, köhnə xanın yerinə gəlib.

– Onun ailəsinə söz ola bilməz, ancaq ona yazığımı gəlir. Bu ailədə heç bir maraqlı şey yoxdur. O, bura Allah bilir neçə mumiya gətirib, – deyə Əbdül heyfsilənmədən cavab verdi.

Sultan buna heyrət etdi.

Əbdül dedi:

– Adi haldır.

– Nə mumiya? – Sultan etiraz etdi. – Deyirlər, onun elə gözəl arvadı və iki baldızı var ki, görənin ağı gedir...

– Bəli, çirkinliklərinə görə... əlbəttə, bu ola bilər.

– Gözəlliyinə, gözəlliyinə görə! – Sultan tələsik əlavə etdi.

– Mən bir şeyə heyrət edirəm, – Əbdül xeyli susduqdan sonra dilləndi, – Bu bədbəxt qadınlar hərəmxanalarda dörd divar arasında, yarımqaranlıqda necə yaşaya bilirlər? Onların qeribə səbri var və taleyə də acizliklə itaət edirlər, bu cür incə, zərif məxluqlar belə ağır, qapalı həyata dözürlər... Sən deyirsən ki, xanın arvadı və baldızları gözəldirlər. Mən düşünürəm ki, bütün şərqlilərin arvadlarında olduqları kimi, onlarda da heç bir gözəllik ola bilməz. Onlar hərəmxanada yaşayırlar, pəncərələr ikiqat pərdə ilə örtülmüşdür, qadınlara həmişə qaşqabaqlı olan dözülməz xacə gözətçi qoyulmuşdu. Sən deyirsən ki, gözəldirlər. Bu şəraitdə nə gözəllik? Yaxşısı budur deynən, onlar zəif, solğun, tənbel və yuxuludurlar. Gözləri həmişə parıltısız və şişmiş olur, üzləri həmişə sarı və şişkin olur. Bax bu, Asiya qadınlарına məxsusdur. Onların evlərini ziyarət edən qadınlарın hamısından istəyirsən soruş, onlar hətta bunu da əlavə edirlər ki, bu qadınlar kök və fərasetsizdirlər, qadınlara məxsus olan və onlara xüsusi gözəllik verən incəlikdən və füsunkarlıqdan məhrumdurlar. Onlar adama könülsüz cavab verir, ağızlarında dillərini güclə tərpedirlər, həm də laqeyddirlər və ilaxır...

Əbdül yataq otağında gəzinməyə başladı.

– Bəlkə, belə deyil, kim bilir? – Sultan etiraz etdi.

Əbdül Sultanın qarşısında dayanıb soruşdu.

– Necə yeni kim? Rusiyada yaşamağımıza baxmayaraq, hər halda qohumluq əlaqəmiz bizi Asiyadan ayırmamışdır. Hərəmxana və oradakı gizli həyat bizə məlumdur. Qapanmış evdəki hava ilə

nəfəs alan, “məhbəsdə” böyüdülmüş, işıqsız və havasız qalmış bu qadınlarda nə gözəllik ola bilər? Parnikdə yetişdirilmiş çiçəyi təsəvvürünə gətir. Onun ləçəkləri necədir? Parıltısız, rəngsiz, çiçəyin özü isə ətirsizdir. Əlini ləçəyə vuran kimi qopub düşür, dərən kimi o saat solur... Hərəmxananın boğucu havasında tərbiyə almış qadınlar da belədir... Sultan, hərəmxana həyatını düşünmək dəhşətdir, bu, sürgündür, əbədi məhbəsdir... Sultan, biz necə rəhmsiz və amansızıq. Nə üçün bizim qadınlara belə bir tale qismət olmuşdur? Ah, bizim analarımız, bacılarımız və arvadlarımız, siz nə bədbəxtsiniz! Siz necə də məhv olursunuz, sizin həyatınız itirilmiş və sıxışdırılmış, azadlığınızın şöləsi sönmüşdür. Sizin haqqınızda laqeydliklə, ürək ağrısı duymadan danışmaq iqtidarına malik deyilik. Siz daima çürüyən, ağır və savadsız bir həyata məhkum edilmişsiniz. Sizdən ötrü hərəmxanalar açılmışdır ki, bunlar sizin işıqlı həyatınıza qaranlıq, yoluxucu xəstəlik, bəkarətsizlik və əxlaqsızlıq gətirir. Siz həyat üçün yaranmışınız. Siz məhbəslərin deyil, həyatın ən gözəl bəzəisiniz...

Əbdül daha danışa bilmədi, gözləri yaşla doldu, o, daxili həyəcandan tengnəfəs oldu.

Keyli keçəndən sonra Əbdül, nəhayət, özünə gəldi:

– Sultan, müsəlman qadınlарının öz səadətlərinin sahibi olduqları vaxt, qadın aləminin çiçəkləndiyi dövr harda qaldı? Qadınları öz yüksək mövqelərindən aşağı salan adama lənət olsun. Qadınlарın azad, işıqlı həyatını, hüquqlarını əllərindən alıb, zülmətə çevirən kişilərə lənət! Siz ey qadınları yaşatmaq və öldürmək hüququ qazanmış insanlar, sizlərə lənət! Məhəmməd, böyük peyğəmbər Məhəmməd, mən sənə böyük hörmət və pərəstiş edirəm. Sən öz nəsihətlərində qızgınlıqla və səmimiyyətlə ərəblərin zəif məxluqlara – qadınlara olan vəhşi münasibətinin və pis adətinin əleyhinə danışdırdın, sən onları yüksək səviyyəyə qaldırdın və onlara bizimlə bərabər hüquq verdin. Bədbəxt qızların və qadınlарın müdhiş vəziyyətini gördükdə sən həssas qəlbin necə də həyəcanla və bərkdən döyünürdü. Sultan, bundan sonra Məhəmməd bu zəif məxluq, bəlkə də, kişilərin ixtiyarına verə bilərdi. Öz qısqançlıqlarına görə peyğəmbərin adından köməksiz qadınlарın hüquqlarını azaldan adamlar necə də əsassız iş görmüşlər. Öz arvadlarını yad gözəldən

qorumaq üçün qısqanc kişilər utanmadan hiyləgərliklə Məhəmədə istinad edərək, qadınların həyatına məhbəs yaşayışı gətirdilər... Qadını dörd divar arasında qapalı saxlamaq qədim Şərqdən çıxmış adamların yaydığı çox pis adətdir. Onlar bu adəti yalnız ərəblərin arasında deyil, hətta ermənilərin və yunanların da arasında yayırdılar... Pyotr dövrünə qədər qapalı yaşamaq hətta rusların arasında da yayılmışdır. Bunun günahı kimdədir? Dində. Ah, bəsdı, mən qızışdım. Dur get, mən getməyəcəyəm...

Sultan etiraz etmir, Əbdülün monoloquna böyük zövqlə qulaq asırdı.

Sultan buradan xana qonaq getdi. Xan Şərq qayda-qanununa uyğun olaraq nəvazişlə onu salamladı. Xan və Sultan ordan-burdan danışdılar. Sultan xanın yanından xoş təəssüratla qayıtmadı. O başqa bir gün öz vədinə görə xanın yanına gəldi. Xidmətçi onu qəbul otağına apardı. Burda tək qalan Sultan o biri otağa açılan qapıya yaxınlaşdı, açar yerindən içəri baxdı, otaqda heç kəs yox idi, o, qapını açdı və Şərq üslubu ilə bəzənmiş balaca otağa girdi. Pəncərənin bir tayı açıq idi. Bu otağın pəncərəsi kiçik bağçaya açılırdı. O, asta danışan qadın səsi eşitdi. Sultan üç qadın gördü, ikisi gənədi, görünür, xanın baldızları idilər, o birisi isə onun arvadı idi. Başlarına kəlağayı salmışdılar.

“Əbdül doğru deyir, – Sultan fikirləşdi. – Eyni ilə Əbdülün təsvir etdiyi kimidirlər. Gənə qızlar hər halda öz gözəlliklərini mühafizə edirlər. Onların qönçələrinə hələ toxunmayıblar, – o, Əbdülün müqayisəsini xatırladı. – Bu xanın arvadı çox kökdür. Ah, bu qızlar necə səmimidirlər. Tezliklə onların gözəlliyinin ləçəkləri töküləcək... Əbdül bunu görsə, hönkür-hönkür ağlayar, irəli atılar və deyərdi: – “Gəlin sizi xilas edim”.

Sultan onu burada görəcəklərini xatırlayıb bir sıçrayışla özünü qəbul otağına saldı.

Xan harasa getmişdi, sonra gəldi və yenə də Sultanla getdi.

“Bəli, xanın baldızları hələ öz qönçələrini qoruyub saxlayırlar. Elə ki, onları qoparıb başqa yerə köçürdülər, o saat saralıb solacaqlar. Qızlıq bəkarəti, bütün gözəlliklə zərifliyin qalığı vaxtından əvvəl solacaq”. Sultan xanın baldızlarını xatırlarkən xəyalən belə düşünürdü.

Əbdül saat üçə qədər işdə oldu. Vəzifə qayğıları içərisində özünün qəlb həyəcanlarını unudtu. O, nahardan sonra Qədirovların evinə getdi. Mina xanım Qədirova qapalı həyat keçirirdi, yaxın tanışlar onlara az-az gəlirdi, o özü də tanışların yanına gec-gec gedirdi. Bəzən Qədirovların evində tanışlar toplanıb, bütün axşamı söhbətlə keçirirdilər. Qədirovlar hərəndəbir Əbdülün atası Zeyd bəy Huribazovun malikanəsinə gəlirdilər. Zeyd bəy Huribazov və Rüstəm bəy Qədirov mədrəsədə oxuduqları vaxtdan dostluq etməyə başlayan qocaman dostlar idilər. Onların ataları isə Qars altındakı mühəribədə dostlaşmışdılar. Rüstəm bəyin atası evə qayıtdıqdan sonra 17 yaşlı Rüstəm bəyi mədrəsədən götürüb gimnaziyaya qoydu, amma Rüstəm bəy orada kursu bitirmədi. Atası vəfat etdikdən sonra balaca ailə onun öhdəsində qaldı. Öz ailəsini yaşatmaq üçün Rüstəm bəy qəza idarəsinə tərcüməçi vəzifəsinə girdi. Dörd ildən sonra o, əyalət idarəsinə tərcüməçi vəzifəsinə keçirildi, sonra sahe pristavı oldu. Rüstəm bəy öz vəzifəsini vicdanla yerinə yetirirdi, buna görə də tezliklə əyalət rəisinin kiçik müavini təyin olundu. O, hələ tərcüməçi ikən gözəl qız olan Mina xanımla evlənmişdi.

Əbdülün babası Qars davasında yaralanmış, buna görə də boyundan salınan qızıl medal almışdı. Köhnə dostu Qədirovun təbliğinə baxmayaraq o, öz oğlanlarına gimnaziyaya getməyi tövsiyə etməmişdi. Zeyd və Qeys bəy Rüstəm bəyin əvvəllər oxuduğu mədrəsədə Şərq təhsili almışlar. Zeyd bəy, atası ölməmişdən əvvəl, birinci gözəl hesab edilən əmisi nəvəsi Nazlı xanımla almışdı. Qeys isə atası öldükdən sonra əsil bəy olan qonşu mülkədarın qızı ilə evlənmişdi. Zeyd bəyin oğlu oldu, bu, Əbdül idi, Qeys bəyin isə iki qızı – böyüyü Nigar, kiçiyi Şahzadə dünyaya gəldi. Nigarın 18, Şahzadənin isə 15 yaşı var idi. Zeyd bəy Rüstəm bəyin təsiri ilə öz yeganə oğluna yaxşı təhsil vermişdi. Əbdül ilk təhsilini evdə aldı, sonra gimnaziyaya girdi, burada o, nümunəvi tələbələrdən idi; rəislər və müəllimlər xüsusilə onun əxlaqından razı idilər. Yaxşı rəqs edə bilən gimnazistlərin dəvət olunduğu qadın məktəbləri Əbdül hər şeydən çox məşğul edirdi. Əbdül yaxşı rəqqas idi; institut tələbələri və gimnazist dostlar həvəslə Əbdüllə rəqs edirdilər.

Əbdül tətillərini evdə keçirirdi. Hər şey onun xoşuna gəlirdi, ancaq bir şey – qadınların kişilər qarşısında cəsarətsizliyi, utancaqlığı, hətta çəkinməyi və qorxması onu təşviş salırdı. Bir dəfə o, çöldən qayıdarkən yanğını söndürmək məqsədilə bir kəndlilin həyətinə girdi. İt ona hürdü. İtin səsinə qazmadan bir qız çıxdı. Qız onu görüb əlləri ilə üzünü örtərək kənara qaçdı və daha bayıra çıxmadi. Əbdül dayandı, dayandı, sonra çıxıb getdi. Onun əmisi qızları Nigar xanım və Şahzadə xanım da, birisinin on, o birisinin yeddi yaş olmasına baxmayaraq, onun qarşısında çəkinə-çəkinə dayanır və onunla bir otaqda tək qalmırdılar. Əbdül onlarla oynamaq, gəzmək istəyirdi. Onlar isə heç cürə buna razı olmurdular.

– Şahzadə, Nigar, gedək bağa oynamağa, – deyə bəzən onlara təklif edirdi. Qızlar ona cavab vermir və sakitcə otaqdan çıxırdılar. Bu, Əbdülü darıxdırırdı. “Gör mən nə qədər qorxuncam”, – deyə fikirləşirdi.

Qədirövlər Huribazovlarga gələrkən institut tələbəsi balaca Nisəni də özləri ilə gətirirdilər. Əbdül də, qız da buna sevinirdilər. Hər ikisi əl-ələ tutub bağda, həyətdə qaçmağa, birlikdə oxuyub oynamağa başlayırdı.

– Ana, ana lütfən de görüm, nə üçün Nisə məndən qorxmur. Nigarla Şahzadə isə qorxurlar? – deyə o, anasının boynuna sarılıb üzündən öpərək soruşdu. Ana oğluna yalnız təbəssümlə cavab verirdi.

Səkkiz yaşlı oğlan olan Əbdül həyətdə anası ilə dayanmışdı. Bu zaman kimsə həyətdə gəldi. Əbdülün anası Nazlı xanım evə qaçdı. O, tələsik anasını təqib etdi.

– Sənə nə oldu, ana? Sən bu adamdan qorxursanmı? – deyə o heyretlə anasından xəbər aldı. – Ya da bəlkə, onu rədd etmək istəyirsən?

Ana oğlunun həyəcanlandığını görüb onu başa saldı.

– Ancaq hər halda mən bir şeyi başa düşmürəm, yad bir adam sənə üzünü görse nə olar?

Bir dəfə oğlan onunla faytonda gəzməyi anasından xahiş etmişdi. O razılaşdı. Nazlı xanım oğlu ilə faytona minəndə çadraya büründü və örtüyü qaldırmağı əmr etdi.

– Niyə? – deyə oğlan qeyri-iradi olaraq çığırdı. – Olmaz? Əgər gözüyumulu gəzəcəyikse, bunun nə ləzzəti var?

Ana başa saldı ki, əks təqdirdə onunla birlikdə gəzə bilməz. Belə olduqda, Əbdül təəssüf və peşmançılıqla faytondan yerə tullandı və gəzməyə getmək istəmədiyini bildirdi.

– Anastasiya İvanovna başında şlyapa, açıq faytonda şəhəri gəzir, yad gözlərdən qorxmur, ancaq sən örtüklü faytonda da bu çadraya getmək istəyirsən?

Ana oğlunu inandırmağa çalışırdı ki, o bu yerlərin sakini bir xanım olsa da, burnunun ucunu da kişilərə göstərməyə ixtiyarı yoxdur.

– Bəs elə isə, nə üçün atamdan da yaşınmırsan, başqaları da mənə atam kimi deyilmə?

Nazlı xanım bu oğlanı inandırmağın çətin olduğunu görüb, onu rahat buraxaraq, öz otağına keçdi.

Əbdülün əmisi Qeys bəy heç vaxt öz qızlarını ümumi təhsil məktəbinə qoymaq istəmirdi. O öz qızlarına Şərqi təhsil vermişdi. Nigar və Şahzadə fars dilini yaxşı bilirdilər. Onlar fars poemalarından təbiyə almışdılar və bu poemalarda olan qəhrəmanları təqlid etməyə çalışırdılar. Onlar Füzulinin “Leyli və Məcnun” poemasını, Firdovsinin əzəmətli “Şahname”-sini və habelə ərəb nağıllarını sevirirdilər Şahzadə xüsusilə qarşılaşılmaz güclü məhəbbət və kədərli, şən sonluqla nəticələnən ehtirashənlər təsvir edilmiş nağıllara Nigardan daha çox aludə olurdu. O, nağılın qəhrəmanı öldükdə ağlayır, əsərin qəhrəmanı və qız hər hansı möcüzə nəticəsində öz səadətlərinə çatdıqda sevinir, şadlıq edir, bacısını, öz qulluqçusunu öpür və oyuncaq hədiyyə almış uşaq kimi atılıb-düşürdü.

Şahzadə özündə sevdalı cənub qadınlarına məxsus bir ehtirashənlər təbiyə etmişdi. O, xəyalpərvər idi, həmişə həssas, xeyirxah qəlbinin, sevdalı ürəyinin bütün duyğularına cavab verirdi. O, Əbdülü öz səadəti sayırdı və ilk əvvəl ürəyində ona qarşı cəsarətsiz bir hiss duyurdu, lakin o, bunun ehtirashənlər və güclü sevgiyə çevrilməsinə imkan verirdi. Əbdülün anası onu öz gəlini adlandırsa da, Şahzadə nədənsə Əbdüllə xoşbəxt olacağına inanmırdı. “Bu mənə heç də Əbdüllə xoşbəxt olacağıma haqq vermir” kimi fikirlər dəfələrlə onun ağılına gəlirdi.

Əbdül Şahzadənin gözəlliyinə valeh olmuşdu. O, qızda cənuba xas olan gözəllikləri müşahidə edirdi. Əbdül tezliklə işi buraxıb Şahzadə ilə cvlənmək haqqında düşünürdü. Şahzadə isə hələ də Əbdülün qarşısında utancaq və cəsarətsiz idi. Əbdül bunu guşənişinliklə izah edirdi. Əbdül Şahzadənin heç də özünü onun yanında apardığı kimi olmadığını bilirdi. O, dəcəl uşaq kimi oynayan, zarafatçı, şən və uşaq kimi də sadələvh idi. Cavan oğlan buna heyran olmuşdu. Əbdül onun üçün rəqs, musiqi, nəğmə və rus dili müəl-

limləri tutmaq niyyətində idi, bu barədə heç kəsə söz deməyə cəsərəti çatmırdı, ancaq and içmişdi ki, fikrini evlənen kimi həyata keçirsin. Qeys bəy ürəyində Əbdülün onun qızı Şahzadə ilə evlənmək məsələsinə son dərəcə şad idi.

“Lakin mən Əbdülün mənim qızımınla şəhərlərdə yaşamasına icazə vermərəm. Əbdül razılaşmasa, qızı ona vermərəm” – Qeys bəy belə fikirləşmişdi. Qeys bəy Avropa təhsilinin əleyhinə idi və bu barədə dəfələrlə öz narazılığını bildirmişdi.

O, qardaşı Zeyd bəyə:

Bu Rüstəm də sənə kimi nə səfeh adamdır! – deyirdi.

– Keyr, Qeys, o çox ağıllı adamdır, – deyə Zeyd bəy etiraz edirdi.

– Ağıllıdır, dəlidir, bilmirəm, bir onu bilərəm ki, o öz qızını institutda oxutdurub və ona avropalılar kimi yaşamağa imkan verib. Bu məni dəhşətə gətirir.

– Bəs məni niyə səfeh adlandırırısan?

– Oğlun Əbdülün gimnaziyada və sonra da Peterburqda oxutdurmaq sənə nəyinə lazımdır? Yaxşı olardı ki, onu təsərrüfata öyrədəydin. Bizim ata-babalarımız sənə Əbdülündən yaxşı yaşamışdılar, elə bizim təhsilimiz olmasa da, sənə oğlundan yaxşı yaşayırdıq.

Zeyd bəy ona etiraz etmədi və bununla da söhbət bitdi. Qeys bəy öz ailəsinə münasibətində ciddi qayda-qanunların möhkəm tərəfdarı idi. Qızlarını və arvadını camaatdan gizlədirdi. Onun evi hündür hasarla çəpərlənmiş, hasar boyu əkilmiş ağacların budaqları bir-birinə qovuşmuşdu. Qulluqçulara Qeys bəyin evinə gətməyə icazə verilmirdi. Onların öz evləri və həyətləri var idi. Qeys bəy tez-tez səfər edirdi. Bu Nigarla Şahzadənin birlikdə bağda gəzmələrinə, həyətdə oynamalarına və darvazadan kənara çıxıb, çayın qırağına çimələrinə imkan verirdi. Bir dəfə Qeys bəyin evinin yanından ötüb keçən bir adam şikəstə oxuyarkən, Qeys bəy bunu eşitmiş və nadinc adamı tutub cəzalandırmasını əmr etmişdi.

Əbdül Qədirovların evində iki həftədən artıq qalmadı. O, Nisəni elə görmək, danışmaq, nəhayət, onun gözəl nəğmələrini və royalda çaldığı mahnıları dinləmək istəyirdi. Əbdül Nisəni bağda tapacağını güman edərək oraya gəldi. Qız bağda idi. Əbdül onun baş örtüyünə təəccüb etdi. Onun gözəl saçları ipək kəlağayı ilə örtülmüşdü. O gülümsündü və ucadan dedi:

– O, bunu dəcəllikdən edir.

Nisə xoş baxışla, təbəssümlə ona nəzər saldı. Əbdül onun üzündə nəşə sirli, kədərli bir ifadə duydu. Bu anda Nisə həmişəkindən gözəl və cazibədar göründü. Baxış, təbəssüm, üzünün ifadəsi... Ondakı hər şey dəyişmişdi. Sanki o, ayrı bir xasiyyətlə başqa həyat tərzini olan yeni bir aləmə daxil olmuşdu. Ondakı səadətə və ölümə sövq edən bütün xüsusiyyətlər başqa xarakter almışdı. Qızın aydın gözləri gələcəyə və xoşbəxtliyə ümid ifadə edirdi. O, cəsətsizliklə deyil, sakit və qətiyyətlə baxırdı. Nisə indi həyata cəsətlə baxır, gələcəyi düşünərkən titrəmir, gözləri qorxu və soyuq bir parıltı ilə yanmırdı. Əbdül onu bağda taparkən, o, belə bir ruhi vəziyyətdə idi. O, indi amansız tələyin insanı təqib və məhv etməsinə təmkinlə baxırdı. Nisə özünü tələyin toru atıldığı həyat okeanında görür, əlini inamla suya çırparaq həyat dalğaları üzərində üzürdü. Tələ onu öz toruna yaxınlaşdırıb, dolaşdırmaq istəyir, lakin o, tələyin verdiyi aldadıcı ümiddən astaca kənara atılır... Səadətənin şöləsi onun üçün işıq saçır. O, xoşbəxtliyə can atır, ah, lakin... Qarşısında uçurum var. Uçurumun üzərinə çürümüş taxta atılmışdır. Nisə sevinir, deməli, ümid var. O, qətiyyətli addımla ayağını taxtanın üstünə qoyur, taxta çatlayır. Geriyə baxır, onun ardınca xoşbəxtliyə can atan adamlar taxtanın üstünə çıxırlar.

Ah, davamsız körpü uçuldu.

Bütün qurbanlar həyatın uçurumuna töküldülər. Onu isə gözə görünməz bir qüvvə xilas etdi, o, səadətənin ağuşundadır.

Nisə şadlıq edir və həyat uçurumunda məhv olanların dəhşətli ölümünü xatırlayıb, bədbəxt qurbanlar üçün təəssüflənirdi. Birdən Nisənin üzünə ürək sevincinin şəfəqi ilə işıqlandı. Əbdül daxili tən-tənənin şiddətinin onun üzündə və gözlərində oynadığını hiss etdi.

Əbdül dedi:

– Siz əvvəlki Nisəyə bənzəmirsiniz. Sizin daxilinizdə nə isə baş verir və sanki siz qalib gəlmisiniz.

Qız ona baxdı və gülümsündü.

– Doğrudanmı, siz şənlik edirsiniz? Deyin görək, nəyə qələbə çalmısınız? Mən sizin müvəffəqiyyətinizə çox şadam.

– Siz nədən bu qərara gəldiniz? – deyə Nisə özünü o yerə qoy-mayaraq gülümsündü.

– Bütün bunları sizin baxışlarınız deyir. Siz artıq öz sirrinizin mənbəyini göstərdiniz, mən hamısını bilməsəm, əl çəkən deyiləm.

Nisə cavab verdi:

– Əvvəla, mənim heç bir sirrim yoxdur. İkincisi, siz nəyə görə mənim sirrimi öyrənməlisiniz?

– Bizim dostluğumuza görə.

– Məncə, təkcə dostluq buma haqq vermir. Burada bir də...

Əbdül onun sözünü kəsdi:

– Mənim başa düşdüyümə görə, insanları bir-birinə bağlayan dostluq onların qəlblərinə də yol açır.

– Əgər dostun ağır gündə sənə kömək edə bilmirsə, bu dostluq nəyə lazımdır. Dostluq ancaq həyat şən və gözəl olduqda yaxşıdır. Darıxmamaq üçün lazımdır. Dərd olanda isə olmasa yaxşıdır. – Qız bunu deyəndə xəyalən həyat burulğanına atıldığını və başqasının köməyi olmadan səadətə çatdığını xatırladı.

– Ah, Nisə, Nisə, dostluq haqqında belə etinasızlıqla danışmayın. Bizim hər birimizin həyatı özümüz üçün ayrıca bir aləm, ayrıca bir hakimiyyətdir, biz isə öz daxili dövlətimizin kralı, imperatoruq. Əgər imperatorlar və krallar öz dövlətlərinin mənafeyi və öz xalqlarının xeyri üçün bir-birilə ittifaq yaradırlarsa, o halda belə ittifaq bizim daxili sağlamlığımızın firavanlığı və rahatlığı üçün də zəruridir. Bizim qəlbimizin hakimiyyətini idarə etmək hakimlərin öz dövlətlərini idarə etmələrindən çətindir, çünki onlarda şahdan başqa müxtəlif dövlət idarələri də vardır. Müttəfiq dövlətlər ümumi qüvvə ilə dövlətin süqut etməsinə və dağılmasına səbəb olacaq məncəni dəf edirlər. Biz sadə adamlar da dostluqla birləşsək, öz xüsusi dövlətlərimizi asanlıqla qoruyub müdafiə edə bilərik. Bir adam üçün ağır olan bir iş iki adamın vasitəsilə asanlıqla həll edilir. Atalar misalı var: Ağıl ağıldan üstündür. Ah, Nisə, Nisə, sizi yormasaydım, dostluqdan çox danışardım. Dostluq gözəldir, dostluq müqəddəsdir... Mənim dostluq hədiyyəmi rədd etməyin. Dostluqla edilən hər şey həqiqətdir. Dostluq qüvvə, sədaqət, xeyirxahlıqdır...

Əbdül haldan düşərək skamyada əyləşdi. Nisə onda nə isə bir qüvvət olduğunu gördü. Bu anda onun qəlbində odlu-odlu, dərin inamla danışan Əbdülə qarşı ümid oyandı.

– Siz nə üçün mənim sirrimi bilmək istəyirsiniz?

O müqəddəsdir, toxunulmazdır, – deyə zəif səsle diləndi.

– Əgər siz mənim dostluğumu qəbul etmək istəyirsinizsə, onda gərək sirriniz mənim üçün gizli qalmasın.

– Qulaq asın, – deyə Nisə qəti səsle cavab verdi. – Mən sizin dostluğunuzdan imtina etməyərəm, məmnuniyyətlə qəbul edəyəm, lakin biz, məni məhv etməyə hazırlaşan qüvvə qarşısında acızıq. Siz nəhaq yerə iztirab çəkəcəksiniz. Düşmənin məni məhv etməyə hazırlanan qüvvəsi həddindən artıq böyükdür, siz və mən o bədbəxtlikdən xilas ola bilmərik...

– Nisə, bir saat bundan əvvəl sizin üzünüzdə ifadə olunan o ümid hamı? Həmin inam və ümidlə mübarizəyə atılın, siz qalib gələcəksiniz.

Qız bu anda onu saran və uçurumun üzərindən keçirən naməlum qüvvəni xatırladı.

– Əgər bizim qüvvəmiz çatmasa, onda özümüz üçün üçüncü bir adam axtarıb taparıq, üçlük yaradarıq, – deyə Əbdül davam etdi.

– Əgər bu adam olursa, mən sizə hamısını söyləyəyəm, ancaq deyin görüm, bu üçüncü adam kimdir?

– Mənim sədaqətli, xeyirxah dostum Sultan Xandarov. Həyat məsələlərində o çox cəsarətlidir... – deyə Əbdül fərəhlə cavab verdi.

Sultanın adını eşitdikdə Nisənin ürəyi sevinclə vurdu, o öz nicasını bu adamda görür və ondan böyük kömək gözləyirdi.

– Di qulaq asın, mən başıma gələn bütün hadisənin və bunun necə baş verdiyini söyləyəyəm.

O, öz hekayətinə başladı.

Qədirovların yaşadığı şəhərdə varlı bir mülkədar olurdu. Onun adına Mirzə Mehdi bəy deyirdilər. Yaşı qırx beşdən az olmazdı. O, İranda doğulmuş, orada tərbiyə almış və otuz yaşına kimi bu ölkədə yaşamışdı. Mirzə Mehdi bəy öz əmisindən böyük irs alıb Qafqaza gəlmiş və bu şəhərdə yerləşmişdi. Nisə şəhər bağında öz rəfiqələri ilə gəzərkən onu Mirzə Mehdi bəyə göstərmişdilər. Nisənin gözəlliyi onu valeh etmişdi, o, elə buradaca, şəhər bağında, dostlarının yanında and içmişdi ki, Nisəni bu aləmdən qoparıb özünə arvad edəcəkdir.

Nisə hiss etdi ki, skamyada oturan naməlum adam diqqətli baxışlarla, inadla ona göz qoyub, təqib edir. Mirzə Mehdi bəy iki dəfə qızı görüb ədəbsizliklə gözlərinin içinə baxırdı. Bu, Nisəni çox qəzəbləndirirdi və qız onun kinli baxışlarını yadına salıb titrədi. O, rəfiqələrini oradan apardı və onlar başqa cığırda gəzməyə başladılar. Nisəni izləyən adam da o cığıra keçdi. Onda Nisənin ancaq

bir çarəsi qalırdı: çıxıb getmək. Hələ evə qayıtmaq tez olduğundan, rəfiqələr şən camaatı olan bağı tərک etmək istəmədilər. Nisə bağdan təkçə çıxdı və qaça-qaça evə getdi. Bu nifrət oyadan adam onu iki dəfə də küçədə gördü. Qızın gözləri qaranlıq gətirdi, az qaldı yıxılsın. O, evə çatdı, öz otağına keçib başını əlləri üstə qoyaraq, hönkür-hönkür ağladı.

– Bu adam nə üçün mənı təqib edir? Mən Allaha neynəmişəm? Onu nəylə qəzəbləndirmişəm. Budur, mənım yolunun üstündə bu iblis peyda oldu, – deyə o hiçqıraraq hönkürdü.

Mirzə Mehdi bəy Rüstəm bəylə tanış olub görüşməyə başladı, tanışlıq, nəhayət, dostluğa çevrildi. Mirzə Mehdi bəy dəfələri Rüstəm bəyə pulla kömək etdi.

Mirzə Mehdi bəy dostlarına deyirdi:

– Əgər bu qız üçün onun ağırlığı qəder qızıl vermək lazım gəlsə, yenə də geri çəkilen deyiləm, əgər onun üçün başımı vermək lazım gəlsə, onda da geri durmaram.

Mirzə Mehdi bəy Nisəni almaq üçün Qədirovların ailəsinə rəsmi təklif etməyə gəldi. O, hələ öz dostlarını da gətirmişdi. Rüstəm bəy Qədirov Mirzə Mehdi bəyin zənginliyinə aldanıb, çox fikirləşmədən razılıq verdi və gələcək kürekəninə bildirdi ki, nişanlanmanın rəsmi qaydaları tezliklə sona çatmalıdır. Bu iş çox uzanmadı. Üçüncü gün Qədirovlar evinin qapısına, içərisində qadın və kişilər olan bir fayton gəldi. Qonaqların nə üçün gəldiklərini bilən Nisəni dəhşət bürüdü, o, bayılıb yıxıldı. Onu öz otağına aparıb yerinə uzatdılar. Nisə huşsuz halda uzanmışdı. Qonaqlar gəlını görmək istəyirdilər. Mina xanım onlara bildirdi ki, qız xəstədir. Nişandan sonra qonaqlar getdilər. Qızının xəstəliyinin səbəbini bildikdən sonra Rüstəm bəy yalnız bunu dedi:

– Ağlayar, sonra da sakitləşər.

Mina xanım Nisəni təskin etməyə çalışırdı. Ancaq bunun mənası yox idi, ananın təskinliyi qızı daha da narahat edir və əsəblərinə toxunurdu. Qızının ağır və ümitsiz vəziyyətini görə Mina xanım göz yaşlarını saxlaya bilmirdi. O, kürekəninin İranda bir dəfə, Qafqazda iki dəfə cvləndiyini bildikdə, daha ümitsizliklə ağlamağa başladı. Birinci arvadını Mirzə Mehdi bəy heç bir səbəb olmadan boşamışdı. Qafqazdan olan o birilər isə Mirzə Mehdi bəyin ciddiyyətindən və qısqançlığından əzab çəkərək ölmüşdülər. O onları

hərəmxanada xacələrin ciddi nəzarəti altında saxlayırdı. Azad yaşamağa öyrənmiş qafqazlı qadınlar hərəmxananın ağır şəraitinə dözə bilmədilər, soldular... “Belə bir tale də Nisəni gözləyir”, – deyə Mina xanım acı göz yaşları tökərək fikirləşirdi.

Nisə, nəhayət, tamamilə sağaldı. O, saçlarına bezək vurub şlyapasını başına qoydu, çətirini götürüb getməyə hazırlaşdı. Qapı açıldı və ana içəri girdi. Mina xanım Nisənin şəhərə getməyə hazırlaşdığını bilib, onu yoldan saxlamaq üçün qızı dilə tutmağa başladı. Bu, Nisəni çox təəccübləndirirdi. Onun artıq etiraz etməyə gücü qalmamışdı. Qız tez şlyapasını çıxarıb çarpayının altına atdı, saçlarını çiyinlərinə töküüb, qayçını götürdü və gözəl saçlarını kəsmək istədi. Mina xanım təlaş içərisində Nisədən yapışdı. Nisə xanım mütiliklə anasının müqavimətinə boyun əydi və stulda oturdu. Kəlağayı istədi, onun üçün kəlağayı gətirdilər. O, saçlarını qulaqlarının arxasına verib, kəlağayını başına saldı və onun uzun ucunu boynuna dolayıb, sinəsini örtüdü.

Nisə Mirzə Mehdi bəyin ailəsindəki faciələri eşitmişdi. Belə bir müstəbid adamın arvadı olmaq fikri ona əzab verirdi. Onun azadlığının, sərbəstliyinin əlindən alınacağı, zabitəli xacələrin nəzarəti altında hərəmxanada saxlanacağı, hətta Allahın işığına da həsrət qalacağı fikri qızı rahat buraxmırdı.

– Yox, yox, mənım azadlığımı və müstəqilliyimi əlimdən almağa kimin ixtiyarı var? Mən quş kimi azad və sərbəstəm, – deyə o, qürurla başını qaldırdı. – Mən öz haqqım üçün bütün dünyaya qarşı üsyan etməyə hazırım! – O, incidilmiş şah qızı görkəmi ilə səsləndi. – Mən insanam və özümün də insana məxsus hüquqlarım vardır, lakin mən heç kəsə mənım həyatıma və ölümümə rəhbərlik etmək haqqı vermərəm!

– O, əlləri ilə üzünü örtüdü, sonra həyəcanla ayağa qalxdı, qürurla Əbdülə yaxınlaşıb, onun əlini tutdu. Nisə titrədi və zəif bir hərəkətlə skamyaya oturdu. Əbdül yalnız qızın çiyinlərinin titrədiyini, onun şiddətlə nəfəs aldığıını gördü. Əbdül onun yanında əyləşdi və qıza sarı əylərək, əlindən tutub dedi:

– Nisə, Nisə, qulaq asın, sakit olun, siz allah, sakit olun. Yalvarıram sizə. Sizi bu vəziyyətdə görmək mənım üçün çox çətin və ağırdır... Siz ağlayır və bununla da ürəyinizi sakitləşdirirsiniz, lakin mən ağlaya bilmirəm. Əgər siz sakitləşməsəniz, mənım yaşla dolmuş

ürəyim parçalanacaq. – O, bu sözləri deyib Nisənin əlini ürəyinin üstünə qoydu. Ürəyi şiddət və qəzəblə döyünürdü.

– Nisə sakit ol, mən sənə dostun və qardaşınam. Yalnız birçə kəlmə də və sən azad olacaqsan. Mən səni nifrət elədiyim adamın caynaqlarından xilas edəyəm.

– Əbdül, qardaşım, bilirsənmi, valideynlərim bu işə razılıq vermişlər, – deyə qız sakitləşib, ona “sən” deyə müraciət etdi.

– Nisə, bacım, inan ki, bu iş sənənin valideynlərinin təhqir edilməməsi və hüquqlarının məhdudlaşdırılmaması ilə qurtaracaqdır, – deyə Əbdül səmimiyyət və inamla cavab verdi.

Nisə daha ona etiraz etmədi. O qalxdı, evə tərəf gedərək dedi:

– Qardaş, mənim qəlbimdə nə işə bir ümid var, ancaq o özünü göstərmir, kaş ki bu ümid işin xeyirxahlıqla irəliləməsinə kömək etsin...

O, iti addımlarla öz otağına getdi. Əbdül bir qədər dayanıb, Mina xanımın yanına yollandı. Mina xanım Əbdülü həmişəki qayda üzrə salamladı. Əbdül qəlbindəki həyəcanı gizlətməyə çalışdı. Mina xanım onun kefsiz olduğunu gördü.

– Sənə nə olub, Əbdül? Darıxırsanmı? – deyə Mina xanım qayğıkeşliklə soruşdu. – Çoxdan görünürsən. Haralarda veyillənirsən?

– Bir az xəstə kimi idim, elə indi də özümü yaxşı hiss etmirəm. Yəqin, bu dərd məni yorğan-döşəyə salacaq. Bəli, həyat elə yek-nəsəq və pis keçir ki, istər-istəməz darıxırsan. Axı həyat ən gözəl mükafatdır. Əgər o ağırdırsa, onda şənlik haradan ola bilər. Bəs necə darıxmayasan?

– Di bəsdir, Əbdül, Allah eşqinə, bəsdir. Bu nədir, həyatın üstünə niyə düşürsən? Narazılıq etmə, dostum, – Mina xanım onun sözünü kəsdi. – Tale adamlara qulaq asır, onların həyatı necədirsə, onlara o cür də hədiyyə verir... – Necə deyərlər, niyyətin hara, mənzilin ora. Sənənin nəyin çatmır? Allaha şükür, hər şeyin həddindən artıqdır. Sənənin valideynlərin elə lütfkardılar, sizin dövlətiniz, sizin dostlarımız... Bəs nə çatmır? Hər şey var, sənə həyatdan razı deyilsən.

– Ah, siz Allah, bütün bu dostları, sərvəti, dövləti və başqa şeyləri bir kənara qoyun, – deyə Əbdül kədərli görkəmlə, narazı halda etiraz etdi. Varlı olmaq insana təskinlik, səadət vermir. O yalnız yoxsulluğun üzünü örtür, o da həmişə mümkün olmur.

Yoxsul olub xoşbəxt olmaq, varlı olub firavanlıq içərisində yaşayaraq bədbəxt olmaqdan yaxşıdır. Zənginlik və firavanlıq yalnız kəməğil adamları şimikdirir, əslində isə onda heç bir həqiqi həyat yoxdur.

– Əbdül, – deyə Mina xanım məzəmmətlə səsləndi.

O heç nə eşitmədi, sözünə davam etdi:

– Çox vaxt zənginlik qüvvətli adamların əlində olduqda, günahlara, bədbəxtliklərə və indicə mənim yanımda axan günahsız göz yaşlarına səbəb olur...

– Sən zənginliyə həddindən artıq nifrət edirsən, – Mina xanım yenə onun sözünü kəsdi.

Əbdül dedi:

– Mən zənginliyə o halda nifrət edirəm ki, o, birinin xeyrinə, digərinin ziyanına yönəldilir və o, əgər belə demək mümkündürsə, özünün sahibkarı üçün, rəhm etmədən, hər şeyi qurban verir...

Mina xanım onun nəyə işarə vurduğunu anladı və bu söhbəti dəyişməyə çalışdı:

– Deyəsən, hava dəyişdi. – O, pəncərədən eşiyə baxaraq diləndi, ancaq Əbdül heç nə eşitmirdi.

– Zənginlik bir də ona görə mənim nifrətimi qazanır ki...

– Ərim gəlmədi, – deyə Mina xanım söhbətə qarışdı.

Əbdül tələsə-tələsə sözünə davam etdi:

– Zənginliyə nifrət oyadan səbəblərdən biri də budur ki, ona ən günahsız qurbanlar verirlər. Bundan sonra ona necə nifrət etməyəsən? Buyurun deyin. Dövlət buna görəmi yaxşıdır ki, onunla qızları qul edib alırlar? Dövlət buna görəmi yaxşıdır ki, günahsız axan göz yaşları onun üçün boş əyləncədir?

– Əgər sən dövlətə bu qədər nifrət edirsənsə, xahiş edirəm, lütfən, minnəti mənim boynuma olsun, atanın dövlətini mənə ver, – Mina xanım zarafat etdi və öz təmkinini saxlamağa çalışdı.

– Ah, əgər mən bununla bir qurbanı qəzəbli dəllalın əlindən qurtara biləcəyəm inansaydım, hətta canımı da əsirgəməzdim. – O, daxili, əzabverici həyəcanın təsiri ilə inildəyərək cavab verdi.

– Kimdir bu qurban? – Mina xanım ciddiyyətlə xəbər aldı. – Əbdül, mən sənənin nəyə işarə etdiyini bilirəm. Nisənin məsələsi həll olunub. Əgər Mirzə Mehdi bəy Nisənin cəlladı olsa da, Nisə onun arvadı olacaq.

– Öz qızınızı məhv etməyin, Nisəni məhv etməyin. Hələ vaxt var. Onu rədd eləyə bilərsiniz. Siz onun məsələsini bilirsinizmi? – Əbdül az qala qışqıraraq soruşdu. – Bilirsinizmi ki, o, ikisini basdırmış, birisini də boşamışdır? Nisəni bu canavarın caynaqlarında təsəvvür edin. O onu boğacaq. Balanızı bu yırtıcının caynaqlarında görmək sizin üçün, onun valideynləri üçün asanmı olacaqdır?

Mina xanım susub ona qulaq asırdı.

Əbdül coşaraq deyirdi:

– Sizin qızınızı başqa mühitdə, başqa havada böyümüşdür, bu Mirzə isə tamam ayrı aləmdə tərbiyə almışdır. Qızınız üçün onunla birlikdə eyni havanı tənəffüs etmək, Mirzənin evində yaşamaq dözülməz dərəcədə ağır olacaqdır. Dünyanın saf, təmiz havasına öyrənmiş Nisəyə qaranlıq və kəşif havalı aləmdə yaşamaq ölüm demək olacaqdır. Nisənin dolaşdığı keçmiş və indiki mühiti və düşəcəyi mühiti təsəvvürünüze gətirin. Qorxunc, qozəbli, ədalətsiz qısqançlıqlar və şübhələr zamanı onun həyatı necə olacaqdır? Öz balanız Nisənin gələcəyini təsəvvürünüze gətirin. Onun həyatı dəhşətli bədbəxtliklə başa çatdıqda, sizin peşmanlığınız artıq gec olacaq, onda öz günahınızı yuya bilməyəcəksiniz... Dözəmmiyəcəksiniz... Ağır, qorxunc dəqiqə yaxınlaşacaq... Öləcəksiniz... – Əbdül son sözü çətinliklə deyə bildi.

Mina xanım göz yaşlarını saxlaya bilmədi, acı-acı ağladı, ancaq Əbdülün gözündən bir gilə də yaş düşmədi.

– Əbdül, sən nə üçün bütün bunları mənə deyirsən, mən də Nisə kimi gücsüzəm, – deyə o, bir qədər sakitləşib cavab verdi. – Sən bütün bunları Rüstəmə de...

– Siz məndən və yaxud bir başqasından daha çox qüvvətə maliksiniz. Siz Nisənin anasıdır. Sizin və Nisənin iştirakı vacibdir. Siz Rüstəm bəyə Mirzənin amansızlığını, – o, Mirzə Mehdi bəyi sadəcə olaraq Mirzə adlandırır – və sizin Nisənin başına gələcək qəzanı təsvir edərsiniz.

– Yalvarışların ona təsiri olmayacaq, o öz vədinə xilaf çıxmayacaq. Onun qayda- qanunu belədir; bir söz dedimi, demək, məsələ həll olundu. Əlbəttə, bu iş gərək yerinə yetirilsin.

– Onda günahsız Nisəni xilas etmək üçün başqa bir üsula əl atın.

– Hansı üsula? Onu gizli aparsınlar? Sən deyərsən ki, belə bir üsula əl atım? – qadın əsəbiləşdi. – Bu cür məsləhətinə görə sənə təşəkkür edirəm.

– Əsəbiləşməyin... Mən güman edirəm ki, bu... Nisəni xilas etmək üçün faydalı olardı, – deyə o, fikrini qətiyyətlə sona qədər söylədi.

– Əbdül, bəsdir, vaizlik etdin, – Mina xanım vüqar və ləyaqətlə dilləndi. – Mənim ərim Rüstəm öz qızını xoşbəxt görmək üçün kifayət qədər ehtiyatlıdır. Sən özün də bununla razılaşarsan ki, əgər o sənə Mirzə Mehdi bəy haqqında dediklərini bilsə, öz yeganə qızının nikahlanmasına razı olmaz.

Əbdül fikirləşirdi: “Ah, qadınlar, qadınlar, siz necə də sadə-lövhsünüz...”

– Xahiş edirəm, əvvəlcədən Nisəyə də belə demə. Əgər mən sənə öz rolundan çıxmağa və bizim ailə işimizə qarışmağa icazə vermişəmsə, bu bizim ailələrimiz arasındakı dostluğa görə olmuşdur.

“Qadın izzət-nəfsi və vüqar baş qaldırdı” fikri Əbdülün beynindən keçdi.

Qadın susub bayıra çıxdı.

“Bu küsü nə deməkdir? – deyə Əbdül küçə ilə gedərək düşündü. O, Mina xanımdan bərk incimişdi. – O, bütün qəlbi ilə mənim sözlərimin həqiqiliyinə inandı, buna görə incidi ki, mən onların ailəsinin şərəfinə toxundum”. Əbdül bu fikirlə yoluna davam etdi.

Əbdül öz evinə gəlib, yataq otağına keçdi. Fikirlər axınla onun qəlbinə doldu. O, onları beynindən çıxarmağa çalışdı, ancaq gücü çatmadı, fikir və təsəvvürlərin axınına düşdü. Ağlına elə fikirlər gəlirdi ki, bunların təsirindən daxilən titrəyir, bədəninə qızışma bürüyürdü. Əbdül qızdırma içərisində titrəyərək otaqda var-gəl edib, yenidən oturdu.

O, həyəcan içərisində xəyalən nəyin isə dərinliklərinə varmışdı. Əbdül fikrən Asiya həyatının qadınlara aid hissəsinə daxil olmuşdu...

...Hərəmxanaya girərkən gözetçi-iti xatırladan xacə mürgüləyir, xəfif külək əsdikcə xacə oyanır, gözlərini açır, azacıq nəfəs alaraq yenidən mürgüləyir və xoruldamağa başlayır. Lakin onun yuxusu qorxuludur, xacənin qısqançlıq dolmuş qəlbi narahatdır, o, yuxunun içərisində də gah paltar işiltisi, gah da pıçıltı eşidir... O, hərəmxanada yaşayan qadınların xəyanət etdiyindən şübhələnir. Xacə yənidən oyanır, gözlərini geniş açır, aldandığı səsin fərqi vararaq, güclə nəfəs alaraq, qorxudan uçunur. Ətrafda tam sakitlikdir. Bağda fəvvarə səslənir və tək bir bülbül oxuyur. Xacə uzun zaman səslərə diqqət

verir, o, yuxunu qovmağa çalışır, ancaq bədəninin yorulmuş əzələləri müvəqqəti olaraq qısqanclıq və şübhələri unudub rahatlanır.

Kimse tələsik qapını açdı, ağ qadın bədəni göründü. O, yatmış xacənin üstündən yüngülcə adlayıb ayağını döşəmənin üzərində güclə gəzdirərək, sakit addımlarla kölgə kimi pillələrdən endi və qaranlıq bağıın dərinliyində gözdən itdi. Qadın dayandı və güclə nəfəsini dərərək gecənin qaranlığına qulaq verdi. Qızılıgül kolunda xəfif bir xışıltı eşidildi. Qadın kölgəsi həmin kola qətiyyətli addım atdı. Onun qarşısında cavan bir kişi kölgəsi canlandı. Qoçaq oğlan şir kimi kölgəni tutdu. Qadını qucağına alıb, əlləri üzərində uzaqlara, bağıın dərinliyinə apardı. Oradan uzun zaman öpüşlər, piçilti, məhəbbətə inam, vəd və şikayət eşidildi...

Dan yeri sökülür. Qocalıb əldən düşmüş zəif kişi – hərəmxananın sahibi hərəmxanaya baş çəkməyi qərara aldı. Sinninin çoxluğundan deyil, qısqanclıq və gizli şübhədən əzab çəkən kişi dal qapıdan hərəmxanaya girib, həmişə özündə saxladığı açarla qapını açdı. Hərəmxananın sakinləri sakit yatır, bəlkə də, onun nifrət oya-dan tanış ayaq səslərini eşidib özlərini yatmış kimi göstərirlər...

Qəzəbli sahibkar bir baxışla bütüm hərəmxananı nəzərdən keçirdi. O titrədi, gözlərindəki işıq söndü, əlindəki şölə çəkən şamı yerə saldı... Qorxunc qəzəb onun qəlbini doldurdu, kinindən üzü əyildi. Qoca sahibkar qapını elə sərtliklə itələdi ki, qapı onun arxasında yuxuya getmiş xacənin başına dəydi. Xacə özünü itirdi, qorxu içərisində sıçrayıb ayağa qalxdı, karabindən və qılıncdan yapışdı. Qəzəbli ağası onun qarşısında dayanmışdı. Qorxu xacənin üzünə, gözlərinə qondu, ağa onu ölümə hədələyirdi.

- Get, get! – bağıın küncündə səs eşidilir.
- Getməyəm, – deyərək o biri səs cavab verir.
- Görürsən ki, gəlirlər, məhv olarsan.
- Səninlə birlikdə ölərəm.

Gənc azadlıq vəd etdiyi və amansız ərindən xilas edəcəyini söz verdiyi qadınla birlikdə qılınc və xəncər zərbəsi altında yıxıldı...

Əbdül İstanbulda, bir paşanın yanında xacəlik edən türkdən eşitdiyi bu hekayəni xatırladı.

Paşa yaxşı nəzarət etmədiyinə görə xacəyə qəzəblənmişdi, ona ölüm təhdid etmişdi. O, başqa ölkələrə qaçaraq güclə ölümdən xilas olmuşdu.

Əbdülün bədəni möhkəm titrədi, o vəcdə gələrək çığdı:

– Həmişə hərəmxanalarda buna bənzər faciələr olur... Bu, mənim fantaziyam deyil. Ancaq elə cəsarətlə iş görürlər ki, heç nə aşkara çıxmır. – Əbdül iki əli ilə başını tutdu. Mirzə Mehdi bəyin evləndikdən sonra tezliklə yığışb İrana köçəcəyi onun yadına düşdü.

“Doğrudanmı, Nisəni belə bir tale gözləyir? Yazıq Nisə”.

Onun təsəvvüründə başqa bir səhnə canlandı: nura qər q olmuş işıqlı, böyük bir zal. Musiqi çalınır, zövqlə geyinmiş qadınların şaqraq güllüşləri və danışığı eşidilir. Bir cüt o biri cütün ardınca fırlanaraq dövrə vurur, gah orda, gah burda qadın ayaqları görünüb yox olur, döşəməyə dəyir, qadınları əyləndirən məhərdli kişilərin çək-mələrinin dabanlarının səsi gəlir, onlar qadınlara gözəl sözlər deyirlər, qadınlar həyatdan razı olan xoşbəxt pərəstişkarlarını təbəssüm və xoş baxışla mükafatlandırır. Rəqs edənlərdən bir cütü zalın küncünə çəkildi, onlar çox ciddi idilər və bir kəlmə də danışmadan bir-birinə baxırdılar. Bunu başqaları da gördü. Gənclər bundan qorxmədılar.

Budur, həmin adamlar artıq ər-ərvaddırlar, artıq nikah kəsdirmişlər və artıq uşaqları da var... Xoşbəxtlərin xoşbəxti...

“Bax, Nisə belə bir aləmdən oraya qədəm qoyur. – Əbdül fikirləşdi. – Azad, müstəqil həyatdan quldarlıq aləminə. Onun həyatı nə ilə bitəcək? Faciə ilə”.

Əbdül başını əlləri üstə qoyub bir müddət hərəkətsiz qaldı. Öz uşaqlığı gəlib gözələrinin qabağından keçdi.

O səkkiz yaşlı uşaqdı. Qonaqlıqda idi, qaçır, dəcəllik edir, şən-lənirdi. Onun diqqətini, içərisində sarı bülbül olan qəfəs cəlb etdi. Sarı bülbül qəfəsin içində eninə qoyulmuş bir taxtanın üstündən o birinə atılır, dimdiyi ilə qəfəsi vurub azad olmaq istəyirdi. Onun cəhdi nahaqdı. Bülbülün nəğməsi o qədər kədərli və qəmli idi ki, balaca Əbdülü də qəlbini dərinliklərinə qədər mütəəssir etdi. O, gözüyaşlı anasının üstünə atıldı:

– Ana, ana, bu quş nə qəmli oxuyur! – dedi.

Ana oğlunu qucaqlayıb öpdü.

Uşaq ucadan dedi:

– Sən bilirsənmi, o, niyə elə qəmli oxuyur? O, azadlıq haqqında oxuyur, azadlıq haqqında... Ona azadlıq verin. Niyə onu qəfəsdə sax-layırısmız?

Bu, qonaqları heyrətləndirdi. Xarici aləm bu uşağa böyüklərdən daha çox təsir edir və onda yeni təsəvvürlər oyadırdı. Quşun vəziyyəti Əbdüldə mərhəmət hissi yaradırdı. Uşaq bütün qəlbi ilə hiss etdi ki, bülbül ona görə oxuyur ki, qəfəsdə qalmaq onun üçün xoşdur, bəlkə, ona görə oxuyur ki, o öz yoldaşı ilə yanaşı budaqlar üzərində pırıltı ilə uçmaqdan, səhərin və axşamın şəfəqlərindən, gecənin səssizliyindən zövq almaqdan məhrum olmuşdur.

İndi Əbdülü başqa bülbüllərin həyatı düşündürürdü.

VI

Sultan Əbdülün otağına gəldi, Əbdül onu görmədi. Sultan barmaqları ucunda ona yaxınlaşıb yavaşca çiyninə vurdu. Əbdül cavab vermədi, “yatır”, – deyə Sultan düşündü. Zərbə daha bərk təkrar olundu. Əbdül başını qaldırdı.

– Sən yatmışan? Yox, qardaşım, hələ vaxtı deyil.

– Yox... elə belə... fikrə dalmışdım. – Əbdül yerindən qalxıb cavab verdi.

Araya ağır sükut çökdü. Sultan bir neçə dəfə Əbdülə söz deməyə hazırlaşdı, ancaq nədənsə ürək eləyib deyə bilmədi. O, nə isə mühüm bir xəbər verməyə gələn, ancaq tərəddüd eləyən adama bənzəyirdi.

Əbdül bunu görüb dedi:

– Sultan, sən mənə nəyə demək istəyirsən?

– Bəli, mən elə buna görə də gəlmişəm, – deyə Sultan qətiyyətlə cavab verdi.

– Söylə.

Sultan qalxıb Əbdülü qucaqladı, üz-gözündən öpdü.

– Dostum, əziz dostum, mən gəlmişəm sənə öz sirrimi açım. Bağışla, mənim dostum, mən bunu səndən gizlətməmişəm... Mənə acı-ğın tutmasın. Sən bilirsənmi, mənim gizli arzum baş tutub, bu gün o mənim üzümə gülümsünüb, mən həyəcan içərisindəyəm, mən xoşbəxtəm, sən heç təsəvvür edə bilməzsən ki, mən necə xoşbəxtəm.

– Di danış görək, – deyə Əbdül səbirsizliklə onun sözünü kəsdi, – görürsən ki, mən onsuz da əzab içindəyəm.

– Qulaq as, dostum, mən hamısını sənə danışacağam.

...Nisə institutu qurtaran ili onlarda bayram keçirilirdi. Əbdül o zaman Sultanı Qədirovlar ailəsi ilə tanış etmişdi. Onlarda başqa

qonaqlar: Nisənin rəfiqələri, Əbdülün və Sultanın yoldaşları – cavan məmurlar vardı. Gənclər oxuyur, rəqs edib şənələnirdilər. Əbdül başqalarından fərqli olaraq, az şənələnir, Sultan isə əksinə bütün cavan qızlarla oynayır, oxuyur və rəqs edirdi. O, oxumağı və skripka çalmağı ilə xüsusilə fərqlənirdi. Nisə royalda, Sultan isə skripkada çalırdı. O və Nisə müvəffəqiyyətli çalğıdan daha çox, qoşa qalmalarından fərəhlənmişdilər.

Qız birdən qızardığını hiss etdi, yanaqlarının, qulaqlarının yandığını duydu. Nisənin ürəyi şiddətlə vurub, özü həyəcan keçirirdi. “Bu, həyəcədən və xoş çalğıdandır” – deyə düşündü. Çalğı qurtarmışdı. Şənələnmiş qonaqlar hər ikisini təbrik edir, onlar isə qızarırdılar...

“O da qızarı”, – deyə qız düşündü.

“O da qızarı”, – deyə oğlan düşündü.

– Nisə, doğrudan da, o, çox qəşəngdir, deyilmi? – Rəfiqələrindən biri soruşdu.

Nisə cavab vermədi, o qızardığını hiss edirdi.

Ertəsi gün Sultan qızı bağda gördü. O, tək gəzirdi. Sultan ona qoşuldu. Onlar danışa bilmirdilər.

“Mən nə isə bir söz demək istəyirəm, amma nə deyəcəyimi bilmirəm. Ona nə deyim? Görəsən, qəlbində nə var?” – deyə qız özündən soruşdu.

Sultan isə xəyalında öz-özünə deyirdi:

“Mən səni sevirəm. Mənim qəlbimdə sevgi alovlanır. Mən sənə yanaşı gedirəm, ancaq sən qəlbimin nə dediyindən xəbərsizsən. Sənin də qəlbində mənim ürəyimdə olan hisslərdən varmı? Nə üçün mən bunu görmürəm, bilmirəm? Sevirəm, ancaq sənə deyə bilmirəm”.

Onlar cığırın sonuna çatıb o birinə keçdilər.

“Mən onunla yanaşı gedirəm, ancaq bilmirəm onun qəlbi mənə cavab verməyə hazırımı? Sevirəm, bundan artıq sevmək olmaz”, – deyə Sultan təkrar edirdi.

– Sevirəm, artıq... – sözləri onun ağızından çıxdı.

O dayandı, qız da dayandı, dinməzəcə bir-birinə baxdılar, qız əlini ona uzatdı, o, əli tutub hərəkətlə dodaqlarına sıxdı. Nisə titrədi, az qaldı ki, yıxılısın. Sultan qızın belindən tutdu. Nisə yaxındakı skamyada oturdu, o, qızla yanaşı əyləşdi. Nisə başını onun sinəsinə əydi. Dodaqlar görüşdü...

Sultan bu bərədə Əbdülə bir söz deməmişdi. Sultan da, qız da bunu qəlblərində gizlətməmişdilər. Onlar yazışmırdılar. Sultan Qədirovların evinə nadir hallarda gedirdi, çünki müəyyən vaxta qədər gözləmək lazım idi. Bu, onların hər ikisinin ümumi qərarı idi.

VII

Sultan deyirdi:

– Budur, mən vurulmuşam. Sənin qarşında sevən bir oğlan dayanmışdır.

– Bəs sən bilirsənmi, məsələ nə yerdədir? Bilirsenmi, ay bəd-bəxt, indi o sənin üçün yeddi dənizin arxasındadır? Sən harada idin? Yatmışdın? İndi fürsəti əldən qaçırmısan... Artıq gecdir... O, başqasına məxsusdur.

– Yox, mən yatmamışdım, lakin mən mənə məlum olan səbəbə görə müəyyən vaxtadək gözləməli idim.

– Bu nə səbəbdir elə?

– Dayımdan mənə irs çatıb, indi mən səndən varlıyam. Əgər o, hətta yetmiş dənizin arxasında olsa və əjdahalar tərəfindən müha-fizə edilərsə də, məhəbbətin qanadlarında dənizləri keçib, sevginin gücü ilə əjdahaları məhv edərək, öz Nisəmi alaram... Mən sənin yanına məsləhət üçün gəlmişəm, mənə bir məsləhət ver, de görək, neyləyim? – Sultan həyəcanla Əbdüldən soruşdu.

– Sən elə bilirsen, – Sultan sözünə davam etdi, – mən Nisəni bu müstəbidə güzəştə gedəcəyəm? Mən Nisəni, bu incə, zəif, zərif məxluqu onun bütün gözəlliyi məhv etməyə öyrənmiş əllərinə verəcəyəm? Heç vaxt, heç vaxt...

Əbdül onu, dostunu qucaqlayıb sinəsinə sıxdı.

– Dostum, dostum, mən də belə zənn edirəm. Mən onu xilas etmək üçün səni çağırmaq istəyirdim, – Əbdül həyəcanla dedi. Onun bədəni əsirdi.

Dostlar öpüşdülər. Sultan tələsik çıxdı.

Öz otağında Sultanın ürəyi sıxtırdı. O, evdən çıxıb bağçaya girdi. Axşam saatına yaxın idi. O, bağda gəzirdi, skamyada əyləşdi, sonra da uzandı.

Sultan oyananda artıq dan yeri sökülürdü.

Sultan bədəninə bərk üşütmə hiss etdi. “Mənə soyuq deyib, – deyə o düşündü. – İlahi, sənin mənə və Nisəyə rəhmin gəlsin. Bizim qəlblərimizin birləşməsinə imkan ver. Mənə soyuq deydi. Nisə, Nisə, taleyin məhv etdiyi Nisə...” O, bu sözlərlə yatağına uzandı. Sultanın bədəninə qızdırma gəlir, o, çırpınmağa, sayıqlamağa başlayırdı. Öz sahibkarını bu vəziyyətdə görə gənc xidmətçi qorxdu. O, ağasını çağırmağa başladı, cavab gəlmədi. Xidmətçi Sultanın yatağının yanında bir qədər mütərəddid halda dayandı, özünü sax-laya bilməyib, təlaş içərisində bütün yataq otağını dolduran səsle bağırırdı. Sultan bir dəqiqəlik özünə gəldi, gözlərini açdı, nə isə demək istədi, amma danışa bilmədi. Xəstə yenidən gözlərini yumub huşsuz qaldı. “Əbdül bəyin yanına getmək lazımdır”, – deyə xid-mətçi düşünüb qapıya yönəldi. Qapı açıldı, astanada Əbdül bəy göründü. Xidmətçi yenə də hönküdü. Əbdül heyrət etdi.

– Nə olub, Həsən? – Əbdül güclə soruşdu. – De görək, nə hadisə üz verib? – Əbdül arakəsmənin arxasına baxdı.

– Səhər gəlib görürəm ki... yatağında yaralanmış quş kimi çırpınır... – Həsən onu boğan göz yaşlarını zorla saxlayıb güclə danışmağa başladı, – çağırıram, bir kəlmə də cavab vermir, yalnız birce dəfə gözlərini açdı.

Əbdül dostuna yaxınlaşdı, çığırıp dostunun sinəsi üstünə yıxıldı, onu öz döşünə möhkəm sıxdı. O geriye çəkilib, çarpayının yanında qoyulmuş stulda əyləşdi. Göz yaşları üzündən axıb tökülməyə başladı. Əbdül birdən özünü ələ aldı, göz yaşlarını saxladı. Onun ağına gəl-di ki, Sultan ayılıb onu gözüyaşlı görsə, halı daha da pərişan olacaq.

“Mən necə iradəsizəm”, – deyə o özünü danlayıb, göz yaşlarını sildi.

– Get həkim çağır, Həsən.

Həsən həkimin ardınca getdi. Əbdülün gözləri önündə Sultanla tanış olduğu vaxtlar canlandı. Onlar bir poçt yolunun stansiyasında tanış olmuşdular. Sultan ezamiyyətdən qayıtmışdı, atları dincəlirdi. Əbdül xidmət yerinə gedirdi. Onlar getdikcə daha çox bir-birinə isinişir, aralarında səmimi dostluq yaranırdı. Gənclər şəhərin müxtəlif yerlərində ev tutmuşdular, lakin onların heç nəyi ayrı deyildi; necə deyirlər, iki can bir qəlbə yaşayırdı. Əbdül və Sultan bir-birinin fikri ilə qidalanırdı, özlərini bir-birinə möhkəm bağlayan dost-luğu yüksək qiymətləndirirdilər.

Cavan və çox qəşəng bir həkim gəldi. O, xəstəni müayinə edib dedi ki, təhlükəli bir şey yoxdur. Əbdül bir qədər rahat oldu. Həkim getdi. Sultan hələ də özünə gəlməmişdi, rabitəsiz sözlər danışdı. Əbdül yalnız bu sözləri eşidə bilirdi. "Nisə... o öləcək... məhv edəcəklər, xilas etmək, Əbdül..."

Əbdülü göz yaşları boğduğundan, o, Sultanın sözlərini axıra qədər eşidə bilmədi.

Gecə yarısına az qalmış sayıqlama daha da şiddətləndi.

– Nisə qızıl güldür, o, tikanlı kollar içərisindədir... Nisə müstəbidin əlindədir... Əbdül, sən hardasan? Nisəni xilas et...

Əbdül cavab verməyə bilmədi, qeyri-iradi bu sözlər ağzından çıxdı:

– Əbdül, buradadır. – O, bunu deyib hönkür-hönkür ağladı.

Səhər həkim yenə gəldi, xəstəyə baxdı, qaşqabağını töküb başını buladı. Həkim getmədi, Əbdülün yuxusuzluqdan əzab çəkmiş sifətini görüb, ona dincəlməyi təklif etdi. Əbdül getməyib divanın üstündə oturdu. Həkim axşam gedərkən, saat on ikidə gəlib Əbdülü əvəz edəcəyini vəd etdi.

Əbdül Sultanın xəstəlenməsini Nisəyə xəbər vermək qərarına gəldi. O, qələm, kağız axtardı və tezliklə Nisəyə məktub yazdı. Əbdül məktubu bir neçə dəfə oxuyub düşündü, düşündü və məktubu Nisəyə verməyi lazım bilməyib, kağızı cırdı. Sonra nə isə fikirləşib başqa bir kağız yazdı, Həsənə verib xahiş etdi ki, Nisəyə çatdırsın.

Həsən qayıdıb dedi ki, Qədirovların evində Nisənin özündən və onun qulluqçusu Pəridən başqa, heç kəs yoxdur. Ailə başçıları dostlarının yanına getmişlər və saat on ikidən tez qayıtmayacaqlar.

VIII

"Əziz bacım Nisə, Sultan dünəndən bəri ağır qızdırma içərisindədir, o sayıqlayır. Həkim bunu təhlükəli hesab etmir", – Əbdül Nisəyə yazırdı.

Nisə çıғırıp başını tutdu, az qaldı ki, yıxılsın. Pəri onu tutub stulda əyləşdirdi. Nisə başını qaldırıp Pəriyə baxdı. Nisənin ona dikilmiş baxışlarından Pərinin qəlbi sıxıldı, o, bu baxışlarda nə isə dərin bir kədər görürdü.

– Pəri, Pəri, mənə yazığın gəlsin, Pəri, mən öləcəyəm. Əgər səndə qəlb, qadın qəlbi varsa, mənə kömək et. Mənim əzabımı görürsənmi? Amansız olma. Sən qadınsan. – Nisə onu qucaqladı. – Pəri, səndən xahiş edirəm ki, mənim xatirime, mənim dərdimin xatirinə etiraz etmə... O ağladı, Pəri də hönkürərək ağladı. Nisə Pərinə ağışundan buraxdı.

– Xanım, de, əmr et, mən öz xanımım üçün hər nə lazım olsa, ederəm.

Nisə göz yaşları içərisində dedi:

– Sultan xəstədir, mən bilmək istəyirəm... Mən onu görmək istəyirəm. – Nisə çıғırdı. – Pəri, get onun səhhətini öyrən. Yox, yaxşı olar ki, sənidlə mən də gedim. Hazırlaş... Mənə pərdəli şlyapa ver, iki pərdəli... Mən özüm öz gözlərimlə görmək istəyirəm...

Saat doqquzu vururdu.

– Hələ vaxt var... Əgər bu dəfə də olmasa, onda əlvida, Sultan.

Nisə və Pəri ilk rast gələn faytona mindilər. Faytonçu Nisədən araq pulu alıb, atları var qüvvəsi ilə sürdü. Atlar yaxşı idi. İki dəqiqə keçmədi ki, Sultanın evinin qarşısında fayton dayandı. Nisə həyəcanla dəhlizə girdi, Pəri orada qaldı, Nisə bir otağa keçdi, buradakı divarın dəliyindən işıq gəlirdi. O, həyəcanlı bir titrəmə ilə qapını açıb içeri girdi. Arakəsməni geri dartdı. Əbdül arakəsmənin arxasında, stulun üstündə dirseklənərək yuxuya getmişdi. O, xəstənin çarpayısının yanındakı stula oturdu və bir neçə dəqiqə yerindən tərpənmədi. Nisə birdən titrəyib dizi üstə çarpayının önünə yıxıldı və başını Sultanın sinəsinə qoydu. Sultan huşsuz halda uzanmışdı.

– Sultan, oyan, gör sənənin yanına kim gəlib, – sözləri onun ağzından çıxdı. Qız həyəcan içərisində titrəyirdi.

Əbdül gözlərini geniş açıb, stuldan sıçradı, Nisənin əlindən tutdu.

– Siz kimsiniz? – deyə o qışqırdı.

Nisə başını geri çevirib yalvarıcı baxışla ona baxdı. Əbdül gecə qonağının Nisə olduğunu bildi.

– Nisə, bacım, sənənsənmi? – deyə Əbdül lap bərkdən çıғırdı.

Xəstə gözlərini açmağa cəhd etdi, ancaq bacarmadı. O, nə isə əziz və müqəddəs bir səs eşitdi.

Nisə cavab vermədi.

– Nisə, sən bura necə gəlmisən? O sənə tanıyacaq... Sənənin burada olmağın onu tamam məhv edəcək, – Əbdül çətinliklə danışdı. – Nisə,

əgər Sultanın, sənin üçün yaşamasını istəyirsənsə, onun həyatı xatirinə, onun çəkdiyi əzab və iztirablar xatirinə, Sultanı sərbəst burax. Bacım, Nisə, nə qədər səni tanımayıb, tamamilə ovqatı təlx olmamışkən, get. İndi əvvəlkinə nisbətən halı xeyli yaxşıdır, sayıqlaması keçdi... Həkim inandırır ki, onun həyatı üçün təhlükə yoxdur... Təhlükə sovuşmuşdur... Ona rahatlıq və sakitlik lazımdır... – Əbdül yalvarırdı.

Nisə gözlərini ondan çəkmiş, sanki onu diqqətlə dinləyirdi. Sonra qalxdı və dinməzəcə arakəsmənin arasından çıxıb, divanda əyləşdi. Əbdül onunla üzbəüz stulda oturdu. O qalxdı və arakəsməyə doğru addım atdı. Əbdül onun əlindən tutdu.

– Nisə, özünə bax, – Əbdül yalvarıcı səsle danışdı. – Unutma ki, o, indi–indi həyata qayıdır, səni görəndən sonra onu xilas etmək çətin olacaq. Xahiş edirəm, get...

Qız sərt nəzərlərlə ona baxdı.

– Sən nə danışırısan? Məni hara göndərirsən? Bilirsənmi, mən kimin yanına gəlmişəm? Bilirsənmi? Bilirsənmi, buradakı xəstə kimdir? – O, ixtiyarsız dilləndi.

– Sakit ol, yalvarıram, sən allah, sakit ol... O, sənin səsini eşidər.

– Sən məni hara göndərirsən? Mən qalmağa gəlmişəm, getməyə gəlməmişəm... – Birdən o dayandı. Ciddi, qətiyyətli Nisə bir anda zəif bir qadına çevrildi. O, əlini Əbdülə verdi və ona baxaraq yalvardı:

– Di yaxşı, qardaşım, mən sənə sözünə baxaram... Söz ver ki, – deyə o təkidlə əlavə etdi, – onun səhhəti barədə mənə məlumat verəcəksən... Söz verirsənmi? Hə? And iç. Bu xəstənin canına and iç. – O, gözü ilə arakəsməni göstərdi.

– And içirəm, iztirablarımıza and içirəm, – deyə Əbdül onun əlini öpüb cavab verdi.

O, tez əlini Əbdülün əlindən çəkib, qaçaraq bayıra çıxdı və həmin faytonda evə çapdı. Nisə öz otağına keçib yerinə uzandı. O, yuxuya gedə bilmədi. Yuxusu ərşə çökəlmişdi. Onun valideynləri gecəyarısı ziyafətdən qayıtdılar.

Əbdül öz–özünə Nisəni inandırıdığını və necə getməyə razı saldığına heyrət etdi. Necə oldu ki, onda əsəbilik və ürəkətmə baş vermədi?

Əbdül vədini yerinə yetirdi. O, hər gün Sultanın səhhəti haqqında Nisəyə məktub göndərirdi.

Xəstəliyinin iyirminci günü Sultan yataqdan qalxdı. Həkim ona hələ evdən bayıra çıxmağa icazə vermirdi, onun yeməyi yaxşı idi. Nəhayət, cavan həkimin təyin etdiyi vaxt gəldi, indi Sultan əşiyyə çıxma bilirdi. Cavan həkim Əbdülə birlikdə Sultangilə onun sağalması şərəfinə içməyə gəlmişdi.

Həkim onların ikisindən də çox danışmış–gülürdü, onun kefi yaman kök idi, bu, yalnız Sultanı sağaltdığı müvəffəqiyyətdən deyildi, həm də ona görə idi ki, o öz sənəti ilə əhalinin əksər hissəsinin diqqətini cəlb etmişdi. Hər yerdə onun haqqında məharətli həkim kimi danışıldılar. Cavan həkim qüvvəsini, öz sənətini əsirgəmədi. Öz qüvvəsinə inam müvəffəqiyyət qazanmaqda ona kömək edirdi.

Onlar gecəyarısına qədər oturdular. Ertəsi gün Sultan Nisədən məktub aldı. O onu ən gözəl sözlərlə təbrik edirdi. Bu ifadələrdə güclü səmimiyyət duyulurdu. Sultanın qəlbində onu ruhlandırıcı xoş bir hissə oyandı.

“Xəstə, əgər sənə ayaqların möhkəmlənmişsə və səni saxlaya bilərsə, – deyə o, məktubun sonunda zarafatla yazırdı, – xahiş edirəm bizə gəl, görək düşmən sənə nə edib. Mənim valideynlərim saat on ikiyə qədər, bəlkə də, daha çox Çaparovlariyə olacaqlar. Mən “başım ağrıyır” deyə bəhanə edərək getməkdən boyun qaçırdım... – Sonra o, öz nişanlısı haqqında yazırdı: – O, məni nəzarət altında saxlayır, hər zaman bizim evin ətrafında dolanır. O məni Əbdülə qışqırır. Anam deyirdi ki, o məni dörd divar arasında saxlamağı, başqa yerə getməməyimi və kişilərlə tanışlığımı qadağan etməyi təklif edib. Qadınla kişi arasında necə dostluq ola bilər? Qadın öz ərinədən başqa heç bir kişini tanımamalıdır. Onun qisməti hərəmxanada oturub öz uşaqlarını yedirtməkdir. Atam, yəqin ki, onun bu sözünə cavab verməmiş və hətta əsəbiləşmişdi.

Mən gapının arxasından eşidirdim. O, qəzəblə çığırır, anamı təqsirləndirirdi, anam isə onu sakitləşdirirdi... Ümid işığı var, dostum. Ümid bizə gülümsünür... Əbdül – qardaşımı təbrik elə və de ki, Nisə tezliklə azad olacaqdır. Mən bunu duyuram, nə isə bir daxili, gizli bir səs bunu mənə deyir...”

O, məktubu Əbdülə də oxudu. Onlar bağçada, çökə ağacının altında qoyulmuş stolun arxasında əyləşmişdilər. Sultan nə isə bir şeylə məşğul idi. Əbdül müxtəlif təsəvvürlərin axınına dalmışdı. “O qul olmayacaq, – deyə Əbdül fikirləşirdi. – Valideynlər öz

uşaqlarını, yeganə qızlarını, bu incə məxluqu kobud əllərə verməyəcəklər...” Onun fikirləri dağılır, təsəvvüründə müxtəlif səhnələr yaranırdı. Əbdülün təsəvvüründə gözəl bir qızın satılmasını təsvir edən səhnə yarandı: “Qız ağır dərd içərisindədir, ağlayır, çırpınır, özünü döyür, fəryad edir... Sahibkar və alıcı sakitdirlər, alıcı pulları sayıb köhnə sahibkara verir. Köhnə və yeni sahibkarlar razılaşırlar. Yeni sahibkarın qəzəbli baxışlarının işarəsi ilə iki kobud əl qızdan yapışib onu faytona mindirir...” Onun təsəvvüründə başqa bir səhnə canlandı: “...Qoca sahibkar orta yaşlı bir adamın gənc qızına elçiliyə gəlmişdir. Ata nəinki razılaşıb, hətta varlı adamlar qohum olacağından təsəvvür edilməz dərəcədə sevinir. Gənc qız məsələdən agah olur, hönkür-hönkür ağlayır. Qız atasının ayağına atılır ki, ona rəhm etsin, öldürməsin, diri-diri torpağa basdırmasın”.

Əbdül xəyalən o məhv olmuş qızın yalvarışlarını eşidirdi: “Ata, o mənim babamdan da yaşlıdır, ata, mənə, öz balana rəhmin gəlsin”. Bədbəxt qız atasının sərt nəzərlərlə ona baxdığını görür. Ata ayağı ilə qızın sinəsinə vurub, kobud surətdə onu itələyir”.

Əbdül onun varlı qocanın yanında olan həyatını təsəvvür edir: “Dərd əlində məhv olan qız qocanın nəvazışlarına cavab verməyib, bir kəlmə də danışmadan, mütiliklə dərin bir kədər içərisində ağlayırdı.

– Niyə ağlayırsan? Əmr edəyəm, səni parçalayıb itlərə verərlər, xam atın quyruğuna bağlayarlar, – deyə qoca onu təhdid edir.

– Ona görə ağlayıram ki, sənənlə ailə həyatı qurmaq mənim üçün ayıbdır, sən mənim babamdan böyüksən... – deyə o cavab verirdi”.

– Sultan, – deyə Əbdül birdən dostundan xəbər aldı, əgər sən ilahənin təsviri yanında şeytanın təsvirini görseydin, bu sənə necə təsir edərdi?

– Belə bir səhnə mənə dəli edərdi. – Sultan cavab verdi. – Hamı belə ağır təəssüratə qapılırmı?

– Mən güman edəyəm ki, kimin ki qəlbi var, kimin ki ürəyi daşdan deyil, damarlarında su deyil, qan axır... Bu sualın nə mənası var? – deyə Sultan onun nə cavab verəcəyi ilə maraqlanaraq soruşdu.

– Ağlıma gəldi, soruşdum.

Əbdül Nisəni və Mirzə Mehdi bəyi təsəvvürünə gətirirdi.

“Nisə böyük sənətkarın əlləri ilə yaranmış incə bir sənət əsəridir, bu Mirzə isə eybəcərlikdən yaranmışdır. Doğrudanmı, dahi

heykəltəraş gözəlliyi eybəcərliklə yanaşı qoyacaqdır? Doğrudanmı, o, bununla həyat qalereyasının harmoniyasını pozacaqdır? Doğrudanmı, Nisə, bu gözəl məxluq onunla yanaşı dayanmalıdır...”

Sultanın ona müraciət etməsi Əbdülün fikrini yarımcıq qoydu.

– Mənim getmək vaxtıdır.

– Vaxtdır, get, yaxşı yol.

Sultan xəstə olanda Əbdül Sultanın səhhəti haqqında Nisəyə məlumat vermək üçün onun yanına gedirdi. Bir dəfə Əbdül heç kəsin gözüne görünmədən Nisəni tapmaq ümidi ilə bağa girdi. O, bağda idi, onlar üzüm tənəyi ilə örtülmüş köşkə girdilər. Mina xanım adəti üzrə, öz otağında dincəlirdi. Rüstəm bəy isə şəhərdə yox idi.

– Di danış görək o necədir? Di danış da... Niyə susursan? Ona bir şey olmuşdurmu? – Nisə uşaq səbirsizliyi ilə soruşurdu.

– Sakit ol, Nisə. O, özünə gəlmişdir; ürəkkeçmə sovuşmuşdur. İndi yaxşıdır...

– Allaha şükür. Bəs sonra nə olacaq? O yaşayacaqmı? Hə? Mən onun yaşamasını istəyirəm.

– Sakit ol görək... O yaxşıdır, lap yaxşıdır, o sənənin üçün yaşayacaq. O, ölümlə mübarizə edərək, onun əlindən çıxmış, artıq ölümə ondan çox uzaqdır... İnan... İnan ki, mənim dediyim kimidir, – deyə Əbdül inandırıcı tərzdə danışdı. – Mənim kostyumumu, papağımı görürsənmi? – deyə o, qızın diqqətini özünə cəlb etdi. – Bu yaxınlarda mən xanımın ailəsi ilə görüşə getmişdim. Ah, xatırlamaq necə də ağırdır. Xanım arvadına və baldızlarına adamın yazığı gəlir... Onlar necə də solğun, tənbel, kök və yuxuludurlar, dodaqları rəngsizdir, qadınların səsi xəstə səsi kimi zəifdir. Xanımın arvadı və baldızları mənə belə dedilər: “Sizin yanaqlarınız necə də qırmızıdır”.

– Əbdül, Əbdül, hanı sənənin dostun, hardadır Sultan? Belə bir tale mənə də gözləyir... Mən, sən, o və bizim kimi başqaları da bir zümrəyə məxsusdur. Mənim həyatım sizi maraqlandırımı? Haradadı o? Onu mənə ver. Və sən bizə kömək et... – Qız Əbdülün əlindən tutdu.

– Bəli, bəli, Nisə, sən qəti addım atmalısən, – Əbdül bunu deyib onun əlini sıxdı. – Əgər sən qəti surətdə rədd etməsən, sənənin də taleyin belə olacaq.

– Siz kömək edin, tək mənim gücüm çatmaz.

– Ah, sən necə də səhv edirsən, siz qadınlar özünüzdən böyük qüvvənizə necə də inanmırsınız, siz qüvvətsizsiniz, biz isə silah. Siz

məhəbbətinizi bizə verin, biz cəsarətli, qətiyyətli və son dərəcə güclü” olaq. Bəli, bəli, – deyə o, yuxuda imiş kimi danışdı. – Əgər valideynlərin tərəfindən sənə yönəldilmiş zərbədən qaça bilməsən, sonra gözəlliyin, sənin tərəvətin itəcək... Öz gələcəyini düşün, xəyələnin onun içərilərinə girməyə çalış, onda bu, səni qorxudur. Əvvəlcə siz, sizi həyatın dərin və naməlum üfəqlərinə aparmalı olan ərinizlə tanış olacaqsınız. Əgər sizin yolunuz təhlükəsiz olsa, onda cəsarətlə irəliləyin, səadətə çatacaqsınız, əgər yol təhlükəlidir, onda qətiyyət və ehtiyatla, ruhdan düşməyərək, özünə başqa bir yol seç... Sən ata-anana yalvarmışsanmı? – Əbdül soruşdu.

Nisə kəlmə kəsmədən ona baxırdı. Əbdül davam edirdi:

– Sən özünün gələcəyini, acınacaqlı, əzablı gələcəyini onlara təsvir etmişənmə? Bəlkə, sənin göz yaşların valideynlərinə sənə qarşı mərhəmət hissi oyadacaq, ürəklərinə təsir edəcəkdir. Sən onların qamı və canısan. Bu işə cəhd et. Əgər səmimiyyətlə axıdılmış bu göz yaşlarını sənə atan qız qorxaqlığı və riyakarlıq zənn edərək səni məcbur edərsə, onda sən başqa bir üsula əl at, onda sənə Sultanını, Əbdülü, başqalarını çağır... Hamı səni xilas etməyə atılacaq. Qəlbinə qulaq as, onların arxasınca get, o səni səadətə çatdıracaq. Ürəyin qisməti heç vaxt bədbəxtlik ola bilməz. Yalnız ürək bütün yaxşı şeyləri və gözəllikləri yaxşı dərk edir.

– Çox sağ ol, mən hamısını başa düşürəm, mən hər şeyi etdim, atamın ayaqlarına qapanıb ağladım, hamı əbədir. Hər şey, heç şey ona təsir etmədi, o, rəhmsiz və sərt idi, – deyə qız, nəhayət, danışdı. – Mən gecə-gündüz xəstə üçün dua edir, onun sağalmasını gözləyirəm. Əgər vəziyyət bizim xeyrimizə dəyişməsə, mən sənə söz verirəm ki, əgər istəsən, onun... Sultanın çəkdiyi iztirablara and verirəm ki, onda mən sənə qulaq asaraq, Sultanla hara desən ora, gedərəm. İnanmırsan? – deyə o maraqla Əbdülə baxıb müraciət etdi. – İnan, bu gündən mən öz qərarım əleyhinə getməyəcəyəm. Bu vaxta qədər mən tərəddüd edirdim, mehriban, xeyrixah valideynlərin yeganə övladı olmaq fikri mənim bütün ümidlərimi məhv edir, atanamın iradəsinə tabe olmaq düşüncəsi məni gələcək həyatla barışmağa vadar edirdi. Razılıq verməliyəm, çünki valideynlərim də, bizim başqa bacılarımız da mənim kimi etmişlər, buna görə də mən onların iradəsinə tabe olmalıydım. İndi anamın dediyi bir fikir ağıma gəlmişdir: mən bacılarımdan fərqli olaraq, başqa cəmiyyə-

yətdə, başqa mühitdə böyümüş, ayrı hava ilə nəfəs almışam. Bu fikir mənə qətiyyət, qəhrəmanlıq və igidlik hissini oyadır. Narahat olma, mən öz qəlblərinin istəyinə əməl etməyən, başqalarının iradəsinə müqavimətsiz baş əyən, öz qüvvəsinə inanmayan bədbəxt bacılarımla yolu ilə getməyəcəyəm, qadın havadarı, sənə məsləhət qəbul edilmişdir. Ah, Əbdül, əgər kişilər hamısı həyata sənə kimi baxsaydı, onda qadınlar azad olardı. – Nisə qalxdı və köşkün qapısına yaxınlaşdı, o, geri çevrildi və nə isə sirli bir ümidini gizlədərək dedi:

– Sultanın həyatı mənim azadlığım və müstəqilliyimdir. Sultanın həyatı mənim Mirzənin hərəmxanasına gedəcəyim yolda çəkilmiş hasardır.

O gözəndən itdi. Əbdül getdi.

“O azad olacaq. İnstitut onun hərəmxanasının qaranlıq həyatından xilas olmasına, ya da heç o həyata düşməməsinə kömək edəcəkdir, – deyə Əbdül düşünürdü. – Onun qəlbi özünün ürəyi kimi bir qəlbə doğru can atır... İnstitut ona məşəl vermişdir. O, işıqlı yolla gedir, uçuruma yuvarlanmayacaqdır...” O, bu sözləri deyə-deyə Sultangilə gəldi. Əbdül Nisə ilə etdiyi söhbət haqqında ona heç bir söz demədi.

Sultan Nisənin yanına getdikdən sonra Əbdül ucadan səsləndi:

– Ah, yenə də mən ona demədim. Özümün Nisə ilə olan söhbətim barəsində ona demək lazım idi.

O tələsərək, əl ağacını və şlyapasını götürüb, iti addımlarla darvazaya doğru yönəldi. Birdən dayandı, peşmançılıqla öz-özünə “o, çoxdan oradadır”, dedi. Cökənin altına qayıtdı. O, Sultanı çox gözlədi. Sultan hələ də gəlməmişdi.

“Onun yanında oturub qaldı”. Əbdül belə düşünərək, getdi. Qaranlıq bir gecə idi. Əbdül şəhəri gəzib-dolandı. O, Qədirovların evinin önündən keçməli oldu. Cavan oğlan Qədirovların qapısında iki naməlum adamın dayandığını gördü. Bunlar onu görüb, iti addımlarla dalana doğru getdilər, qaranlıqda yox oldular.

“Bu kim idi? – deyə Əbdül özündən soruşdu. – Doğrudanmı, bu Mirzə öz dostu və ya yaxın adamı ilə burada qarovul çəkir? – fikri onun ağına gəldi. – Köpek sürüdən əl çəkməyən kimi, onlar da Nisədən əl çəkmirlər. Qısqanclığın və mənasız şübhələrin zavallı əsiri”.

Mirzənin qadınlar haqqında mülahizəsi və onlara olan münasibəti Əbdülün yadına düşdü: “Qadınlara inanmayın, – o, müsahiblərinə

deyirdi. – Onlar ən bic və hiyləgər məxluqdur, əlavə edirəm, nanəcib, namussuz və alcaqdırlar. Onlar, ərlərinin düşməni olsa belə, birinci rast gələn gözəl oğlana özlərini satarlar. Qadınlar öz ərlərini sədəqətli olduqlarına inandırırılar, bu korlar da onlara etibar edirlər. Cavan, gözəl bir oğlan küçədən keçsə, ərinə sədəqətli olan arvad pəncərəni açıb, eşiyə baxacaq, oğlan bunu gördükdə, o, gəncə işarə edəcək, cavan oğlan isə qaş qaralan kimi ipək kəndirlə, ya da bunsuz, ərinə sadıq olan arvadın yanına çıxacaq. Ərinə sadıq olan arvad ərini inandırdığı kimi, xoşbəxt, gözəl oğlanı da öz məhəbbətində sədəqətli olduğuna inandırır”.

IX

Pəri qapının ağzında dayanmışdı. Görünür, o, Sultanı gözləyirdi. Qapı döyüldü. Pəri qapını açıb nəzakətlə dedi:

– Xanım sizi gözləyir.

Pəri onu Nisənin yanına apardı. O, arxasını qapıya çevirərək yazı stolunun dalında oturub bir kitab vərəqləyirdi. Qapı açılan kimi stuldan sıçradı və xoş bir təbəssümlə arzuladığı qonağın qarşısına çıxdı.

– Sultan, sən sən, – deyə o, ucadan səsləndi, onun əlindən tutdu, gətirib balaca divanın üstündə oturtdu, özü isə Sultanın əlini əlindən buraxmadan onunla yanaşı öyləşdi.

– Sultan, sən sağsan? – Qız bunu deyib nəvazişlə ona baxdı. – Mənim üçün yenidən dirilən, yenidən doğulan Sultan, bu sənmişən? – O, yuxuda imiş kimi danışdı. – Öyləş, bax belə, rahatca... Bir daha xəstələnmə, nəzərə al ki, sən yalnız özün üçün yaşamırsan, eşidirsənmi? Bir də xəstələnmə, yoxsa mən səni cəzalandırıram, – deyə o, barmağı ilə onu hədələməyə çalışdı. – Sən unudursan ki, başqa bir köməksiz adamın həyatı sənənin həyatından asılıdır...

– Nisə, mənə məzəmmət etmə. Görürsən ki, mən sağam. Ölüm sənə görə mənə rəhm etmişdir... O bax, burada idi, – o, sinəsini göstərdi. – O, mənim qəlbimdən belə bir səs eşitdi ki, mən həyatım üçün əsmirəm. Mənim həyatımla başqa bir varlığın həyatı birləşmişdir... Mənim ölümüm başqasının da məhvinə səbəb olacaqdır...

Nisə qeyri-şüuri olaraq onun dodaqlarından öpdü. – Qız zəif və kəsik-kəsik nəfəs alırdı.

– Sultan, – Nisə birdən-birə ciddi görkəm aldı, – mən səni bir iş üçün çağırmışam, biz hər addımımızı ölçüb-biçməli, hər sözü-müzü yoxlamalıyıq. Biz başqa bir aləmin adamı ilə üz-üzə gəlmişik.

Mən əvvəl səni tələsdirdirdim. Elə Əbdül də məndən bunu tələb edirdi, özümün də buna əsasım vardı. Mən o zaman inanmırdım... Buna görə də məsələni müəyyən zamana qədər təxirə salmağı təkid edirdim. İndi isə mən bunu daha məqsəduyğun hesab edirəm. Sirli bir ümid mənə deyir ki, o cənabla əlaqədar olan bu məsələ tezliklə həll ediləcəkdir. Atam bu cənabdan çox narazıdır. Mən bilərəm, partlayış olacaqdır... Ona görə ki, atamın onu gören gözü yoxdur.

– Nisə, bəs necə olsun? Ycnə də sabaha qoyaq? Belə hadisələrdə cəsəətli, qətiyyətli ol... Gedək, gedək bu yerlərdən, sənənin üçün təhlükəli olan bu yerlərdən uçub gedək. Doğrudanmı, özünə yazığın gəlmir? Hansı ümid səni inandırır, nə kimi partlayış ola bilər? Elə hey təxirə salırıq, sabaha qoyuruq, sonra sən buna görə taleyi danlama, başqa bir qərara gəlmək və fikirləşmək üçün tale sənə istənilən qədər vaxt verir.

O, bütün sözləri demək olar ki, birnəfəsə dedi. Nisə onun əlini buraxdı, o bir anlıq öz daxili aləminə daldı. Sanki qəlbində nə isə təhlil, götür-qoy edir, nə isə yoxlayır, nə barədəsə fikirləşir, nəyəsə sevinirdi. Bir sözlə, o, müvəqqəti olaraq xarici aləmi unudub, öz daxili aləminə qapılmışdı.

Nisə ətrafına diqqət yetirdi. Sanki o, yeni dünyaya qədəm qoymuşdu. Sultana baxdı. Sükut uzandı, nəhayət, qız möhkəm səslə:

– Biz öz fantaziyamızla öylənirik, o öz işığı ilə bağışlanmaz yük-sək tənəni və töhməti görünməz edir. Biz unutmuşuq ki, mən öz valideynimin yeganə qızıyam, biz unuduruq ki, namus məsələsi var... – deyə o, ləyaqətlə cavab verdi. – Mən istəmirəm ki, mənim namusum ləkələnsin. Mənim valideynlərim rüsvay olub, başlarını aşağı salsınlar. Ata-anam mənə ona görəmi tərbiyələndirib böyütmüşdülər ki, onların qayğı çəkib saxladığı mən valideynlərimi atım və onları namussuz və şərəfsiz edim? Onlar buna, mənim qaçmağıma dözməzlər, ölərlər. Onlar bu pıçılıqlara dözə bilməzlər: – “Qaçan qızın atasıdır. O yaramaz qızın atası odur”. – O, əli ilə üzünü örtüdü. Qızın canına üşütmə və istilik yayıldı, həyəcanlı bir titrəmə onu bürüdü.

Sultan heyətlə ona baxdı.

“Hanı burada məhəbbət, burada məhəbbət yoxdur”, – deyə o düşündü. “Qadın qüruru özünü göstərdi” fikri onun ağlına gəldi.

Sultan özündə nə isə bir ağırlıq hiss etdi. O, üzünü turşutdu. Gözlərinə qaranlıq çökdü. Nisədən başqa heç kəsi görmədi. Qız bu qaranlıqda daha aydın görünürdü. Ona elə gəldi ki, şam yanıb qurtarır, o, şamı düzəltməyə cəhd etdi... Birdən otaq işıqlandı, sanki onun gözlərindəki bir örtüyü götürdülər. Stolun üstündəki şam öz qaydası ilə yanırdı. "Bu nə deməkdir, mən tilsimli qaladayam?" – deyə o, özündən soruşdu.

Kip qapanmış dodaqlarında xəfif təbəssüm olan Nisə onun qarşısında dayanmışdı. O, ruhlandırıcı bir işıqla ziyalanmışdı. Qürur üzündən çəkilmiş, sifətində mərhəmət və iztirab yaranmışdı. Qız onun başına gələn bütün hadisəni görürdü. Sultan ona baxırdı. Nisə Sultanın iztirablı baxışlarına dözə bilmədi: bu, onun ürəyini yandırdı. Qəlbinin dərinliklərində nə isə bir şey alovlandı, alovlandı və bütün bədəninə yayıldı. Qız onun əlindən tutdu:

– Sultan, əmr et, mən hər şeyi yerinə yetirməyə hazırım, di yaxşı, mən razıyam. Gedək buradan, gedək, gedək, gedək... Burada sən əzab çəkirsən, mən də əzab çəkirəm. Sabah? O birisi gün? Nə vaxt sən istəsən... Mən valideynlərimə rəhm etməyəcəyəm. Mən səni sevmişəm və sənənlə də birlikdə qalmaq istəyirəm, başqaları mane olsalar, mən də sevdiyim adamlardan üz döndərəcəyəm, – deyə həyəcan içərisində danışdı. – Hara istəyirsən apar, mən sənə arxanca gələcəyəm. Nə üçün yubanaq? Vaxt keçəcək...

Qadın qəlbi oyanmış, onda sevgi baş qaldırmışdı. Bu ürək özünün ayaqlarında çırpınan və göz yaşını tökərək ondan səadət tələb edən adama qarşı mərhəmətlə dolmuşdu. Onun ürəyində sevgi alovlanmışdı. Məhəbbətin alovu onun bütün varlığını sarmış və o, sevdiyi adama aid olan bütün gözəl duyğularını unutmuşdu. Nisənin sevgisi səadət vəd edən, amma onu verməyən məhəbbət deyildi, bu, elə məhəbbət idi ki, səadətini onun üçün həqiqətə çevirmişdi. İndi o, boş arzu deyildi, o, ümid verirdi. Bu ümid gələcəyin dumanı içərisində gizlənməmişdi, dan ulduzu kimi işıq saçırdı. O, öz nəzərlərini bu ümidə dikmişdi, ancaq bu ona kömək etmirdi. Nisənin bütün tanışları və valideynləri belə hesab edirdilər ki, Mirzə ilə əlaqədar olan məsələ həll edilib və heç onların ağıllarına gəlməzdi ki, Nisə ilə Mirzə arasında uçurum ola bilər. Mirzə Nisə ilə səadətə çatacağına, Nisə isə bu işin, həqiqətən, baş tutmayacağına inanırdı. O, bu inamla da Sultanı sevirdi və həyatını onun həyatı ilə birləşdir-

məyə qərar verirdi. O həm də əmin idi ki, Sultanla onu heç nə ayıra bilməz: uşaqlıqdan bəri aralarında olan dostluq, sonra qaynar gəncliyin ilk məhəbbəti onları əbədi birləşdirmişdi. Nisə ilk məhəbbətinin alovunu qoruyurdu. Onun dünyagörüşü, həyata baxışı Sultanın kimi idi.

X

– Yox, Nisə, qulaq as, sən sirli bir ümidin dili ilə, inamla danışsın, mən də indi sənə inandım ki, sən bu heyvanın qurbanı ola bilməzsən, – deyə o, birdən ümumi sükutun içindən dilləndi.

Nisə etiraz etmək istədikdə, Pəri içəri girib dedi ki, saat on ikini vurdu. Sultan dinmədən ayağa qalxıb Nisənin otağından çıxdı. Nisə qapını açarla bağlayıb, balaca divanın üstünə uzandı.

Kimse qərribə bir kobudluqla qapını döydü. O, acıqlı, tələsik addım səsləri eşitdi. "Doğrudanmı, bu atamdır, – o fikirləşdi. – Yəqin Sultanı görüb".

Nisə cavab verdi. Qərribədir, cavab vermirlər, daha kobudluqla döyürlər.

"Mümkün deyil ki, bu atam olsun". O, qapıya yaxınlaşaraq fikirləşirdi. Nisə səhv etməmişdi, bu, ata deyildi. "Mirzə deyil ki? Bəli, odur, odur" – deyə o, öz-özüne inamla təsdiq etdi.

– Pəri, – deyə o çağırırdı.

Cavab yoxdur.

– Qapını aç, yoxsa qıracaqlar!

Qəzəbli və kobud bir səs eşidildi. Nisə adaxlısını tanıdı.

– Hələ ki qapını sındırıb sənənin yanına girməmişəm, özün aç, – həmin səs daha kobudluqla təkrar etdi. – Nisə, sən bilirsənmi ki, mən bu əxlaqda olan qadınlarla başqa cür hərəkət edərim? – deyə o, əsəbiliklə çığıraraq ayağını qapıya vurdu.

Nisənin rəngi ağardı, səndirlədi, az qaldı yıxılsın. Onu Mirzənin təhdidi deyil, həyatını onun həyatı ilə birləşdirmək istəyən adamdakı kobudluq qorxudurdu.

– Ac deyirəm sənə, əclaf arvad...

Nisənin gözüne nə isə göründü, o, qəddini düzəltdi, stulu tutub dedi:

– Rədd ol buradan, müstəbid, qaniçən, günahsız qadın qəlblərinin qatili. – O, təhqir olunmuş şahzadə səsi ilə əmr etdi. – Birce addım irəli atsan, həyatında xoş gün görməyəcəksən.

Mirzə qapıdan geri çəkildi, o, Nisənin adaxlısının ayaqlarına qapanacağını, rəhm etmək üçün, yalvarıb göz yaş tökəcəyini güman edirdi, ancaq belə olmadı, Mirzə möhkəm bir səs eşidirdi. Bu, məğrur, igid bir qadının səsi idi. Onunla zəif, köməksiz məxluq deyil, vüqarlı, qüvvətli qadın danışırdı. Onun səsinə Mirzəyə yad olan bir şey eşidildi. O, öz müstəbidliyindən heçliyin çirkabına yuvarlanmışdı. O, qadının qüvvəsini, özünün miskinliyini dərk etdi.

– Nifrətə layiq adam, hələ ki ayaqların səni sürüyür, rədd ol buradan!

O, pəncərəni açaraq ucadan xidmətçiləri çağırırdı. Xidmətçilər pəncərəyə doğru qaçdılar, onların arasında Rüstəm bəyin evdə qoyduğu gözətçi də var idi.

– Bizim evə çağırılmamış qonaq girmişdir, soruşun görək nə istəyir.

Mirzə yerində dondu. Qadın hökmranlıq və rəhbərlik edirdi.

Bu zaman təkərlərin taqqıltısı eşidildi. Qədirovların qapısında fayton dayandı. Qədirovlar idi. Mirzə onların qarşısına getdi. Rüstəm bəy Mirzəni görərkən təəccübləndi.

– Rüstəm, belə gecə vaxtı sizin evinizdə olmağıma heyrət etməyin. Qızımızın əxlaqına heyrət edin, – deyə kobudcasına cavab verdi.

– Lütfən deyın görüm, mənim qızımın görüşməyə necə cəsarət etmişiniz? Mən bunu anlaya bilmirəm. Əgər qızım buna görə sizi pərt etmişdirsə, mən buna çox şadam və qızıma minnətdaram.

– Əgər sən öz qızını yad bir cavan oğlanla bir yerdə görsən, onda da minnətdar olarsanmı? Acizənə surətdə səndən xahiş edirəm, – deyə o daha kobudcasına etiraz etdi

Ər-arvad baxışdılar. Mirzə söylədi ki, kimsə onların evindən çıxmış və onu uzaqdan görüb qaçmağa başlamışdır.

– Bu, Əbdüldür, – deyə o qərar verdi.

Qədirovlar bir-birinə baxdılar, sanki soruşurdular: “Nə olsun ki, o, özümüzünküdür”.

– Əgər siz bu oğlanı öz evinizdən kənar etməsəniz, onda mən başqa cür hərəkət edəcəyəm. Hələ ki mən ona bir şey etməmişəm, qoy bir də onun ayağı sizin evin astanasına dəyməsin... Nə qədər ki

mənim gəlinim buradadır, qoy bu oğlan sizin evin yolunu unutsun, yoxsa bu südəmər uşaq öz həyatı ilə cavab verməli olacaq. Eşidir-sinizmi? – deyə o, ağız köpüklənmiş halda səsləndi.

Onun səsinin ahəngi dözülməz dərəcədə kobud və təhqiramiz idi. Mirzənin acı sözlərindən incidiyinə görə Rüstəm bəyin gözləri parıldadı, bunu nə Mirzə, nə onları ziyarət və müşayiət edən yasavul gördü, bunu Mina xanım gördü. Bu o deməkdi ki, kişi bərk hirsələnib.

– Rədd ol, – deyə Rüstəm bəy qapını göstərdi.

Mirzə nə isə izah etmək istədi.

– Bir dəqiqə belə gecikmədən, yubanmadan. – Rüstəm bəy amirano səslə dedi.

Mirzə yubandı və bir söz demək üçün ağızını açdı.

– Murad, bunu burdan rədd elə. – O, yasavula müraciət etdi. Yasavul öz raisinin əmrini yerinə yetirmək istədi. Mirzə geriye baxaraq Qədirovların evindən çıxdı. O, sahibinin geriye, evə qayıtmaq üçün çağırdığı it kimi quyruğunu qısıb arxaya boylanırdı ki, sahibkarın onu vurub-vurmayaacağını bilsin.

– Gedin və Allaha dua edin ki, bu hadisə mənim evimdə olub, – deyə Rüstəm bəy onun ardınca səsləndi.

Rüstəm bəy arvadı ilə birlikdə öz otağına keçdi.

Dözülməz nişanlı ilə atası arasında olan bütün bu səhnəni görə Nisə atasının ayaqlarına atıldı və onun əllərini öpdü.

– Mərhəmətli ata, xilaskar ata, bilmirəm sənə necə təşəkkür edirəm... – Qızın gözləri sevinc yaşları ilə doldu, o göz yaşlarını saxlaya bilmədi. Bu yaşlar Rüstəm bəyin əlinə töküldü, o, qızını qaldırdı, başından öpdü.

– Ağlama, mənim balam, səni onun əlinə vermərəm. Mən şəxsən onun haqqında deyilən sözlərin ədalətli olduğuna inandım, – ata bunu deyib qayğıkeşliklə qızına baxdı: – Sən quş kimi azadsan, öz səadətinə özün yol tap.

Nisə onun çiyinə doğru əyildi, o, öz qızını demək olar ki, əlləri üstünə alıb qayğıkeşliklə onun otağına apardı. Qız, xeyirxah göz yaşları içərisində atasını öpdü. Ata vidalaşdı qızını öpdü və otaqdan çıxdı. Nisə qorxunc xəyallara dalmadan və dəhşətli yuxular görmədən rahatca yatdı.

– Mən xilas oldum... Mən xilas oldum, – deyə o, yuxuda və ayıldıqda danışırdı.

Nisə şənlik edirdi. Ertəsi gün isə o, kəlağayını atdı. Yənə də onun qıvrıcaq, qəşəng saçları görüldü, o oxuyur, oynayır, şadlıq edirdi. O xoşbəxtidir, azaddır, müstəbiddən azad olmuşdur. Ona daha nə lazımdır? Sultan da şənlik edirdi, o da xoşbəxt idi və indi onlar səadətlerinin baş tutacağına inanırdılar. İndi gənclər ümitsiz həyatda deyildilər, indi onların qarşısında səadətə doğru gedən geniş, rahat bir yol vardı.

Nisə indi evdən çıxır, öz rəfiqələrinə qonaq gedir, cəmiyyət içərisində olur, gecələrdə iştirak etmək üçün dəvətləri qəbul edir, Əbdüllə birlikdə tamaşalara gedirdi. Rəfiqələri onu öpür, başına sual yağdırırdılar.

– Əziz Nisə, sən harda idin, haraya getmişdin? Kənddə idin? Kimin yanına getmişdin? Kənd həyatı yaxşıdı mı?

Hətta rəfiqələrindən biri demişdi:

– Mən elə bildim ərə getmişən.

Rəfiqələr gülüşdülər.

– Siz mənim başıma gələn əhvalatı bilmirsiniz? – deyə o, rəfiqələrindən soruşdu.

Rəfiqələr heyrət etdilər.

– Nə əhvalatdır? – onlar demək olar ki, eyni səsle soruşdular.

– Biz səni soruşduq. Dedilər ki, kənddəsən.

– Və hətta dedilər ki, sən nişanlımın qohumlarının evində qonaq qalmısan, – rəfiqələrdən biri dedi.

Nisə güldü...

– Bizdə belə adət hardadır ki, qız nişandıqdan sonra öz nişanlısının qohumlarının evində qonaq qalsın? Di qulaq asın.

Nisə başına gələn hadisəni danışdı. O, öz sərgüzəştini qurtarıb, bunun rəfiqələrinə necə təsir etdiyini bilmək üçün onlara baxdıqda, Veranın üzü heyrətli ifadə almışdı, Olya təəccüblənmişdi. Nadyanın, Ninanın gözləri yaşarmışdı, Katya ağzını açıb bərkdən səslənmiş, Nisənin hekayəsinin sonuna qədər ağzı açıla qalmışdı. Bütün rəfiqələr bir-birinə baxdılar və sonra Nisəni kənddən gəldiyi üçün deyil, dözülməz adamla evlənməkdən və həm də nifrətləyici hərəm-xana həyatından xilas olduğu üçün təbrik etməyə başladılar.

Ertəsi gün Nisə hər şeydən əvvəl sevincin həyəcanı ilə Əbdülə məktub yazırdı: “Qardaşım, əziz qardaşım, məni təbrik etmək üçün gəl, mən azadam. Gözlənilməz təsadüf hər şeyi həll etdi. Atamla

Mirzə arasında tam bir uçurum yarandı. Sənin kölgən onu bizim evdən qovdu. Qapını onun arxasınca həmişəlik örtüdü və bununla da məni gözlənilən köləlik həyatından xilas etdi”. Nisə məktubda bütün təfərrüatı Əbdülə bildirdi. “Sultan bizdən gedəndə Mirzə onu gördü. Ancaq qaranlıqda onu yaxşı seçə bilmədi və elə hesab etdi ki, sən sən... Görürsənmi, dostum, qardaşım, sənin kölgən məni azad etdi. Atam hər dəqiqə Allaha şükür edir və demək olar ki, sənə çox minnətdardır. Sənin anama etdiyim məsləhəti anamdan çıdərəkən atam deyib: “Yaşasın Əbdül. Məni ağıllandırdı. Mən onunla ayrılmaq üçün bəhanə axtarırdım”. Budur, mən azadam. Şadlıq edirəm, sən də şadlıq et”.

Əbdül sevincindən ağladı. “Bəli, mənim irəlincədən hiss etdiyim hadisə baş verdi, – deyə o fikirləşdi. – Siz ey bütün qadınlar, qalxın, üsyan edin. Sizlərdən biri azad olmuşdur və öz səadətini tapacaqdır. Hamınız, hamınız... Müqavimət göstərin, özünü və səadətinizə sahib olmaq hüququ qazanacaqsınız. O zaman ürəyiniz istədiyiniz yerə gedəcəksiniz”.

Əbdül bir anlıq dərin düşüncəyə daldı.

XI

Bu hadisə iyul ayında olmuşdu. Saat dörd olmasına baxmayaraq gün adamı yandırır. Hətta açıq havada da isti idi. Ətrafda dərin bir məzar sükutu vardı. Hamı dincəlirdi. Atlar tozlu yolla tənbel-tənbel irəliləyirdilər. Faytonçu mürgüləyirdi. Başına iri dəsmal salmışdı, üstündən də günlüklü şapka qoymuşdu. İki adamlıq yeri olan faytonda cavan oğlan oturmuşdu:

– Stansiyaya tezmi çatacağıq? – deyə o, faytonçudan səbirsizliklə soruşdu.

– Tezliklə orada olacağıq, cəmi 7-8 verstdir, əlini uzatsan çatar.

Faytonçu qamçını o səmtə uzadaraq cavab verdi, sanki qamçı ilə stansiyanı tutmaq istəyirdi.

Cavan adam Əbdül idi. O, faytonun küncünə sıxılıb mürgüləmək üçün gözlərini yummuşdu. Ancaq onun cəhdi nahaqdır, mürgüləyə bilmirdi. Kilometr kilometr ardınca keçir, o biri stansiyaya neçə kilometr qaldığını və nə qədər gəldiklərini bilmək üçün yoldaki

işarələrə baxmaq onun ağına gəlmirdi. Elə hey faytonçudan soruşdu: “Tezmi çatacağıq, tezmi?”

Nəhayət, fayton stansiyadakı artırmının yanına gəlib çatdı. Toza bulanmış Əbdül yerə sıçradı. Kiçik dəhlizdə o, gödəkboylu, şişman, üzündə hiyləgərliyi göstərən cizgiləri olan nəzarətçi ilə görüşdü. O, köhnə dostu kimi Əbdülün üzünə gülümsündü. Onun təbessümündə dostluq və tanışlıq əlamətinə bənzər bir şey yox idi, əksinə bu təbessüm nə isə bir sünilik, hiyləgərlik və biclik ifadə edirdi. Əbdül sənişin otağına girdi, burada divar uzununu üstünə qara müşəmbə çəkilmis divan, iki həsir kürsü və qara rənglə boyanmış üç skamya vardı. Əbdül üstünün tozunu təmizlədi, əl-üzünü yudu və bufetçidən çay istədi. Ona bir neçə bişmiş yumurta, bir fincan süd, çay və bir tükə qara çörək verdilər. Nəzarətçinin ağ başı ona tərəf uzandı. O, hiyləgərliklə gülümsünürdü. Əbdül ona bir stəkan çay verilməsini xahiş etdi. Nəzarətçi ən əvvəl qapıya baxdı, sonra iki qarpıza oxşayan, həddindən artıq şişman bədəninin qapının arasından keçib-keçməyəcəyini gözüyərək hesabladı. Nəzarətçinin sifəti dəyişdi, ona elə gəldi ki, qapı onun bədəninin keçməsi üçün çox dardır, buna baxmayaraq, içəri keçmək qərarına gəlmişdi. Geri çevrildi və böyrü üstə qapının üstünə yıxıldı. Beləliklə, qapıdan yaxşı keçdi, amma dərdə bax, şalvar girmirdi. Nəzarətçi bir ayağını döşəməyə dirədi, o biri ayağını bu ayağına dirəyərək, onu aydı. O, bunu ona görə ehtiyatlı etdi ki, içəri girərkən yıxılmasın, yox, baş tutmadı, onda o içəri çəkilib, böyrü üstə deyil, düz yeridi. Onun bu təşəbbüsü, çətinliklə olsa da, baş tutdu. O, otağa yıxıldı, demək olar ki, sürünərək stola yaxınlaşdı.

Əbdül:

– Siz qapının o biri tayını açaydınız, – deyərək nəzarətçi artıq oturmuşdu.

– Bəli, mən əvvəllər belə də edirdim, – o cavab verdi. – Faytonu nə vaxt hazırlamağı əmr edirsiniz?

Əbdül cavab verdi:

– Qoy hava soyusun.

– Burada quldurlar gəzir.

Nəzarətçi bunu deyib çayı içməyə başladı. Bu arada bəbəkləri göz qapaqlarının altına girdi və tamam itdi, qaşları yuxarı qalxdı və az qala saçları ilə birləşdi. Alnında barmaq yoğunluqda qırıqlar əmələ

gəldi. Çay isti idi. O, dodaqlarını və dilini yandırmamaq üçün dilini ağızında dolandırdı.

– Gecə getmək təhlükəlidir. – O, bir qurtum da çay udub davam etdi, sonuncu qurtumda da üz-gözünü bürüsdürdü.

“O, isti çayı sevir” deyərək Əbdül düşündü. Nəzarətçi əlini boğazına, sinəsinə çəkdi və qurşağında saxladı.

“Deməli, bura qədər yandırıb” deyərək Əbdül fikirləşdi.

– Onlar hələ ki bu yolda soyğunçuluq etməyiblər, – nəzarətçi stəkana əyri-əyri baxaraq davam etdi, – ancaq hər halda ehtiyatlı olmaq zərər deyil.

– Yolda mühafizə postları yoxdurmu?

– Bəli, var, ancaq bu kömək etmir. Yoldan keçənlər heç şeydən şübhələnmədən gedirlər. Birdən haradansa, döngənin yaxınlığından, qayaların arxasından, ya da kolun, ağacın dalından... necə olursa on adam atılıb sənişinlərin üstünə düşür. Kim səs çıxarsa, başını bədəninə ayırırlar. Bir göz qırpımında hər şeyi, hətta faytondakı atları da açıb aparırlar.

Nəzarətçi bütün bunları birməfəsə söylədi. O, yaylıqla tərini sildi. Nəzarətçi çox danışdı, çox da çay içdi. O, Əbdülə yalnız oğurluq və quldurluq haqqında deyil, həm də Qafqaz mahalının və xüsusilə Zaqaqaziyanın nə vəziyyətdə olması haqqında həqiqi dövlət xadimi kimi öz təəssüratını söylədi.

– Güman edirəm ki, siz rahatca gedəcəksiniz, – deyərək o, beşinci stəkana içib qurtardı.

Saat səkkizə az qalanda Əbdül yeyib-doymuş və dincəlmiş, atlar qoşulmuş faytona minib getdi. Ətrafa qatı qaranlıq çökürdü. Tərəvətli, sərin yel əsirdi. Atlar cilovları tərpədən mehribanlıqla gədirildilər. Faytonçu mahnı oxumağa başladı. Zolaqlı dirəklər ötüb keçirdi. Sağ tərəfdən qayalar ucalır, solda isə, dibində dəli çay çağlayan uçurum qaralırdı. Əbdül yenə də faytonun küncünə çəkilib hər şeyi unuddu. O, ətrafda heç nə görmür, heç nə eşitmirdi, öz arzular aləminə qapılmışdı, onlar onu öz sehrli qanadlarına alıb harasa, əfsanəvi bir aləmə aparmışdı, burada o gah sevinir, gah kədərlənir, gah danır, gah da anlaşılmaz bir şeydən əzab çəkirdi.

Fayton böyük, ikimertəbəli daş evin darvazası qarşısında dayandı. Faytonçu qozlardan düşə-düşə dedi:

– Gəlib çatdıq, ağa.

– Hara, stansiyaya?

Faytonçu ona yaxınlaşdı:

– Necə yəni stansiyaya, evə gəlmişik.

Bəli, Əbdül stansiya ardınca stansiyaya keçdiklərini və gecənin böyük bir hissəsinin necə ötdüyünü hiss etməmişdi. O, arzuların qanadlarında səyahətə çıxır, bu arzular onu sehrlı səma sakinlərinin yaşadıkları möcüzəli qalaya aparır... Arzu onunla oynayır, əylənir, o isə müqavimət göstərmədən arzuya tabe olur.

Faytonçu darvazanı döydü. Əbdül isə qapının zəngini vurdu. Darvazanı açdılar. Faytonu içəri sürdülər. Əbdül heç kəsi oyatma- mağı tapşırırdı. Cavan oğlan sakitcə özü üçün hazırlanmış otağa keçdi. O, adamlara tapşırırdı ki, onun gəldiyini hətta səhər də valideynlə- rinə deməsinlər. Əbdül özü onların yanına gələcəkdir. Cavan oğlan nahara qədər yatdı. Evdə qulluqçulardan başqa heç kəs onun gəldi- yini bilmədi.

Bu böyük evdə Huribazov qardaşları ailələri ilə birlikdə kirayədə qalırdılar. Huribazovlar evin qarşısındakı bağçada nahar edirdilər. Bağ hündür hasara alınmışdı, belə ki, yad adam içərini görə bilməzdi.

Əbdül onların arasında görünərkən hamı sevinclə səsləndi. Ata və ana, əmi və xala, əmiarvadı qollarını geniş açıb ona doğru gəl- dilər. Oğlanlarının gəldiyini gören, sevinən valideynlərin və Əbdülün əmisi arvadının gözləri yaşardı. Qeys bəyin cavan qızları da göz yaşlarını saxlaya bilmədilər. Valideynlərinin qucaqlarından güclə çıxan Əbdül əmisi qızları Nigara və Şahzadəyə yaxınlaşdı. O, əlini onlara uzatdı. Nigar bərk həyəcanlandı və utandı, çünki atasın- dan da çəkinirdi. Əbdül əlini Şahzadəyə uzatdı, qız onun əlini sıxdı, o həyəcanlanmadı və qızarmadı. Hətta, Əbdülə baxaraq xəfifcə gülümsündü.

Qeys bəy burnunun altında nə isə deyirdi. Lakin heç kəs buna fikir vermədi, hamı Əbdülə baxır, ona qulaq asır, müxtəlif suallar yağdırırdı, hətta Şahzadə ona cəsarətlə sual verdi:

– Qardaş, Nisə necədir?

– Salamatdır.

Qız cəsarətsizliklə ona baxdı.

– O, sənə və yenə də sənə and içir, – deyə Əbdül Nigara müraciət etdi. Nigar qürurla gözlərini aşağı endirdi. Şahzadə isə əksinə, Əbdülə baxaraq diqqətlə ona qulaq asdı.

“Bu, necə utancaq və adamayovuşmazdır”, – deyə Əbdül Nigar haqqında düşündü.

Əbdül Şahzadəyə, onun sərbəstliyinə və səmimiliyinə, cəsarətine, uşaq kimi sadələvhlüklə müraciət etməsinə məftun olmuşdu. O, Nigara da, onun məsum, utancaq halına, şairanə gözəlliyinə hey- ran olmuşdu. Onda nə isə valehedici, məsum, təbii bir sadəlik vardı...

Bircə Əbdülün əmisi Qeys bəy ona müraciət etmirdi. Sanki kişi- nin üstünə qara bulud çökmüşdü. Onun qızları Əbdüllə əl verib görüşmüşdülər. Kimlə, öz əmisi oğlanları Əbdüllə? Qısqançlıq onu qəzəbli heyvana çevirmişdi. Budur zəhərli, murdar qəlb. Hiyləgər iblis. Bu iblismi bütün bunları ona təlqin edir? Hər necə olsa da, onun qəlbində kin yaşasa da, o həmin dəqiqədən Əbdülə nifrət edir. Onla- rın əllərini sıxmaq onun nəyinə lazım idi? Onun qəlbində nə var idi? Onlara heç nə demək lazım deyildi? Sanki heç Nigar və Şah- zadə yoxmuş... Bax, gör Şahzadə necə də ondan gözün çəkmir, – qara qəlbədən gizli bir səs gəlirdi. – Ah, ay qız, mən səni...

Şahzadə Əbdül üçün nimçəyə pirok qoydu, birisini isə özü götürdü.

– Mən özüm sabah sənin üçün hazırlayaram, Əbdül, istəyir- sənmi? – deyə qız sakitcə ona dedi.

– Ah, Şahzadə, mən sənə çox minnətdar olaram.

Bu Qeys bəyi tamam əsəbiləşdirdi. Şahzadənin nəzərləri atası- nın nəzərləri ilə toqquşdu. Qeys bəyin sifəti heybətli bir heyvan üzünə çevrildi. Şahzadə qorxdı. “Doğrudanmı, mən ehtiyatsız bir iş görmüşəm?” – deyə qız özündən soruşdu. Amma Şahzadə özündə bir günah görməyib, Əbdül ilə özünün məksiz, işvəkar söhbətini davam etdirdi.

“Bu Şahzadə nə gözəl adamdır”, – deyə Əbdül xəyalən təsdiq etdi.

– Əbdül, istəyirsənmi, gör nə yaxşı gavalıdır. Bax bu da şaftalı. İstəyirsənmi sənə albalı gətirim? Öz mürəbbəməzdən hansını verim? Moruq?

“Nə məsum qəlbdir”, – deyə Əbdül təşəkkür və daxili riqətlə ona baxaraq düşündü.

Qeys bəy hamıdan əvvəl öz otağına keçdi, arvadı onun ardınca getdi.

– Bu nədir, bu Şahzadə sənın qızındır? – deyə o, içəri girən arvadından soruşdu. – Onun əxlaqı mənı heyrətə saldı, nəhayət, əsə-biləşdirdi. Mən buna dözə bilmərəm... Qızımı belə yüngül əxlaqlı görmək mənımçin çox ağırdır. Əgər sən onu ağıllandırmasan, bilir-sən mən ona neyləyəcəyəm?

O, vəhşi kimi bağırdı. Qadın ərinin xasiyyətini bildiyi üçün ona etiraz etmədi.

Ana öz qızları ilə uzun-uzadı danışdı. O, Əbdülün və başqa kişilərin yanında özünü necə aparmaq haqqında onlara təlim verdi. Buna görə də Şahzadə fikirli və hətta dalgın idi. Axşam çay içərkən Əbdül bunu duydu. O, Əbdüllə söhbət etməməyə çalışdı, öz şux təbiətini, hissələrini cilovlayırdı. Doğrudur, o, əvvəllər Əbdülün yanında utancaq və qorxaq idi. Lakin böyüdükcə təfəkkürü də yetkinləşirdi.

“O mənım əminim oğludur, demək olar ki, doğma qardaşımdır. Bəs elə isə niyə mən ondan məhrum olum, utanım, o isə elə ağıllı, nəvazişkardır, lap elə bil mələkdir”, – deyə Şahzadə düşünürdü. Bir neçə il əvvəl ondan necə ürkdüyünü və buna görə də Əbdülün onu vəhşi adlandırdığını xatırladı. Şahzadənin birdən-birə belə dəyişməsi Əbdülə əzab verirdi. O, bu dəyişikliyin səbəbini axtarır, ancaq tapa bilmirdi. Əmisi və xalası da onunla çox soyuq rəftar edirdilər.

“Bu nəyə görə belədir? Bunun səbəbi onlarla əlaqədardımı?”

Əbdülün ata və anası oğlanlarının gəlməsinə hədsiz dərəcədə sevinir, onun qayğısına qalır, əldən-ayaqdan düşür, qırt toyuq bala-larının başına hərlənən kimi yeganə oğullarının, çağalarının başına dolanırdılar.

Anası dedi:

– Əbdül hiss ediləcək dərəcədə arıqlayıb.

– Sən ona yaxşı qulluq et, – Əbdülün atası dedi. – Əbdül bərk arıqlayıb. Onların dəftərxanasında iş bilir-sənmi necədir? Elə hey səhərdən axşama qədər yazırlar.

Əbdül bağda əyləşmişdi. Anası ona yaxınlaşıb oğlu ilə yanaşı oturdu. O, qayğıkeş nəzərlərlə oğluna baxdı.

– Sən kökəli-sən, Əbdül. Gələndə çox arıq idin. Sən orda xəstə-lənmişdin? Qızdırma idi?

– Yox, ana, mən xəstələnməmişdim, orda bərk istidir, – Əbdül cavab verdi.

– İşləməkdən əl çək... evlən, daha vaxtdır.

– Sən nə deyirsən, ana? Hələ mənım nə vaxtımdır... Mənım cəmisi iyirmi üç yaşım var, heç o da tamam deyil, – deyə Əbdül anasına heyrətlə baxaraq ona etiraz etdi.

– Oğul, adamlar on beş yaşında evlənilər, sən iyirmini keçmiş-sən, onda da...

– Bu da yeni məsələ, on beş yaşında, axı ana, onlar ancaq beşik-dən... Yaxşı olar deyın, beşikdə evləndirir, orda da ərə verirlər.

Əbdül bunu deyib təəccübdən özünü saxlaya bilməyərək skamyadan qalxdı.

– Elə özüdür ki, var, özüdür ki, var... – Ana təsdiqlədi. – Sən isə qocaya oxşayırsan, saqqalın, bığın var. Hansı qız sənə gələr?.. – deyə o zarafatla əlavə etdi.

– Ana sən zarafat edirsən...

– Burda nə zarafat cəməli şey var?

– Bəs sizin qızlarınız neçə yaşında ərə gedirlər?

– On iki, on üç, on altı, on yeddi, bəzən də on səkkiz. Mülkə-darlar öz qızlarını on beş yaşından sonra ərə verirlər, hətta ondan da sonra.

– Buna görə də Nigar və Şahzadə bu vaxta qədər...

– Bəli, bəli, – deyə ana onun sözünü kəsdi. – Şahzadə elə decəldir ki, çoxdan birisi ilə çıxıb gedərdi, o, səni gözləyir... – Ana zarafatla dedi.

– Əgər mən Şahzadə ilə evlənmək istəmirəmsə...

– Necə yeni istəmir-sən? – Ana heyrətlə soruşdu.

– Sadəcə olaraq. Bəlkə, o mənım xoşuma gəlmir, mən onu sevmirəm? – o, sakitliklə cavab verdi.

– Şahzadəni sevməmək? O, elə gözəldir ki...

– Ana, Məcnunun sözləri yadımdadırmı? “Mənım Leylimə mənım gözümle baxın”, – Əbdül dedi. – “Onda siz hamınız onun sahibi olduğu gözəllik və cazibədən valeh olub, dəli olarsınız”. Ana, insanlar müxtəlifdir, onların zövqləri də müxtəlifdir, bir adamın gözəlliyi, birisini valeh edə bilər, həmin gözəllik də başqa birisi üçün iyrenc ola bilər. Ona görə də məhz eynilə bu cür, sizə xoş gələn bir şey mənə xoş gəlməyə bilər. Siz Şahzadəni mənım üçün almaq istəyirsiniz, mən isə onu sevməyə bilərəm...

– Sus, sus, Əbdül. – Heyrətlənmiş ana onun sözünü kəsdi. – Sən bizim sözü müzə baxmaya bilərsənmi? Gör dünyada nələr olur, gör nə günlərə qaldıq?

– Siz xoşbəxtsiniz, ana, siz xoşbəxt bir zamanının başlanğıcına qədər yaşamısınız.

– Bunun harası xoşbəxtlikdir? Doğma balam öz valideynlərinin dediyindən çıxır.

– Ana, düşünün, sizin iradənin mənim qəlbimin hissələrini idarə edə bilirmi?

– Gözəl zəmanədir, – deyə Əbdülü dinləmədən deyirdi. – Valideynlərin nə əhəmiyyəti var... Sevdiiyim qızla evlənəcəyəm, ya da ərə gedəcəyəm, sevmədim, deməli, yox...

– Ana, qəlb öz hissləri ilə yeganə bir şəxsə məxsusdur və o, özü öz sahəsindən, qəlbədən baş çıxara bilər. Başqalarının bu işə qarışması məsləhət deyil, əgər başqaları bunu edərlərsə, deməli, iradələrinin əleyhinə gedirlər. Başqasının möhkəm razılığı olmadan onun daxili aləminə nüfuz etmək, yad mülkiyyətə qəsb etməkdir... Bunu bir kənara qoyaq, ana, bağışlayın, bunu anlamaq sizin üçün çox çətindir. Siz uşaqlarınıza tam azadlıq verin. Siz uşaqlara yalnız məsləhət, nəsihət verin. Sevmədiyiniz, istəmədiyiniz adama ərə getmək – bu, adi, xoşagəlməz, bədbəxt hadisədir. Bizim əsrimizdə neçə belə bədbəxtliklər olub? Nə üçün? Ona görə ki, valideynlər uşaqlarını istəmədikləri adama ərə verir və yaxud da onlar üçün istəmədikləri qız alırlar. Buna görə də nə qədər ölüm hadisəsi olur... Ana, məni danışmağa məcbur etməyin, mən güclü daxili sarsıntı keçirmədən və dərinədən kədərlənmədən danışa bilmirəm...

Əbdül daha bir kəlmə də danışmadı. Araya ağır sükut çökdü. Nəhayət, ana sükutu pozdu:

– Əbdül, Əbdül, bizim zəmanəmizdə belə deyildi. – Hə, nə deyirsən? – deyə ata qadınından soruşur, oğlumuzu evləndirmək vaxtıdır? Bəli, vaxtdır, – qadın cavab verir. – Kimin qızına? – Filankəsin. Oğul filan qızla nişanlandığını başqalarından eşidir. Deyilənlərin doğru olub-olmadığını bilmək üçün mübahisə etməyə cəsarət də etmir. Filankə bizim qızı öz oğluna alır, – deyə arvad ərə xəbər verir. – Vermək lazımdır. – Bəli, onlar varlıdırlar, həm də məşhur nəsiləndirlər, – ər arvadına cavab verəcək. Bununla da iş qurtaracaq.

– Ana, – Əbdül səbir edə bilmədi, – bu anda onların bədbəxtliyini təsəvvür edin.

Əbdül özü istəmədən atasının evləndirdiyi bir nəfərin arvadından ayrıldığını misal gətirdi. Bir başqası öz ərini sevmədiyini üçün ayrı adama qoşulub qaçdı, birinin arvadı özge adamla sevişdiyinə görə görüşlərinin birində hər ikisi birlikdə öldürüldü...

Əbdül dedi:

– Budur, valideyn iradəsinin törətdiyi bədbəxtlik. ər-arvad arasında məhəbbət olmadan onların ailə həyatında xoşbəxtlik ola bilməz. Əgər olsa da, bu, istisna haldır, deməli, burda həyatın başqa şərtləri var.

Əbdülün anası bu sözləri eşidəndə sevmədiyini adama ərə getməyə məcbur edilmiş bir qızın, iki uşağı olmasına baxmayaraq, cavan bir oğlana qoşulub qaçdığını xatırladı. O, həmçinin cavan bir oğlanı sevmədiyini qızı almağa məcbur etdiklərini, sonra onun ikinci dəfə evləndiyini və nəhayət, birinci arvadın öz ərini güllələdiyini yadına saldı. Bütün buna bənzər bədbəxt hadisələr onun təsəvvüründə canlandı.

– Başqaları isə daha pis iş görürlər, – Əbdül bir müddət susduqdan sonra dedi, – onlar on beş, hətta on iki yaşlı oğlanlarını iri qızlarla evləndirirlər. Bu lap biabırçılıqdır... Bunu fikirləşmək də dəhşətlidir. De görüm, ana, belə oğlan uşağı cavan qızın çilgün ehtirasına necə cavab verir. O, onun bütün tələblərinə cavab verə bilirmi? Əgər o, öz qəlb ehtiraslarının cavabını başqa bir gəncdə axtarırsa, onu əclaf, pozğun adlandırırlar. Yox, o nə odur, nə də o birisi...

Əbdülün anası ürəyində oğlu ilə razılaşdı. Bu vaxt o, belə bir hadisəni xatırladı: biri öz oğlunu demək olar ki, on iki yaşlı oğlanı on səkkiz yaşlı bir qızla evləndirmişdi. Qız ehtirasın qızgın çağında onu qucaqlayıb öz sinəsinə elə basmışdı ki, bədbəxt uşaq ölmüşdü.

Əbdül anasının əlini öpüb bağa getdi.

XIII

Səhər tezdən idi. Günəş yenice ucalır, onun şüaları ağacların şchli, nəm yarpaqlarında oynayırdı; uşaq öpüşünə bənzər xəfif yel əsirdi. Qədirovların evinin qarşısındakı bağ da çox sərini idi. Bağın küncündə, böyük cığırın axırında skamya vardı. Şahzadə onun üstündə

oturmuşdu, o, həmişə günəşi qarşılayırdı. Qız bu səhər kimi tərəvətli idi. Səhərin tərəvətindən yanaqları qızarmışdı. Şahzadə bəzən sərinlikdən titrəyirdi, bədənindən xoş bir üşütmə keçib ürəyində donurdu. Səhər günortanın qızmar istisini və gecəni düşünmədiyi kimi, o da heç nəyi düşünmür, sadəlövlüklə, qayğısızlıqla gülümsünürdü. Ətrafdakı hər boş şey, daha doğrusu, hər bir mənasız şey onu uşaq kimi sevindirirdi. O, balaca uşaq tək hər şeyə inam dolu gözlərlə baxırdı. Xoş təbiətli səhərdə hər şey, hər çiçək, hər ot onu maraqlandırır. Onun qəlbi səhər səması kimi aydın və parlaq idi. Qayınağacından bir damla şəh onun əlinin üstünə düşdü, o gözəlməz öpüşdən diksinirmiş kimi titrədi. Günəşin bəxtiyar şüalarından biri yarpaqların arasından onun yanağına düşdü. O, bu təmasdan da titrədi, şüanın istiliyi isə onun qəlbinin dərinliklərinə nüfuz edib, orada qeyb oldu.

Nigar isə bu zaman yuxuda idi. O, demək olar ki, səhərə qədər açıq pəncərə qarşısında oturmuşdu.

Aylı, sakit, işıqlı bir gecə idi. Onun zülmət çökmüş qəlbində isə qaranlıq və ağır, anlaşılmaz bir həyəcan vardı. Bağçada quşlar şən nəğmə oxuyurdular. Nigarın könlündən isə qəmli səslər eşidilirdi. O, öz qəlb aləminə baxmaq qərarına gəlib, könlünün nə arzuladığını bilmək istədi, ancaq heç nə öyrənə bilmədi. Qəlbi güclü ehtirasla nə isə bir şey istəyir, kiminsə qayğısına qahr, nəyəsə cəhd edirdi... Lakin gözəgörünməz bir əl bütün cəhdləri məhv edirdi. Nigar xəyalən öz qəlb aləminə qapıldı. O, sürüden geri qalmış quzu kimi həyatın cəngəlliklərində itdi. Qurdun qisməti olan quzu kimi onun da həyat cəngəlliklərində qorxusu yox idi. Quzu meşədə qurd olduğunu bilmədiyi kimi, Nigar da həyatda bədbəxt hadisələr olduğunu bilmirdi. Bu hadisələr haqqında heç kəs ona bir söz deməmişdi. Özü də bunu sınaqdan keçirməmişdi, buna görə də o məhv olsa idi, qərribə bir iş olmazdı. Müstəqil yaşamaq üçün Nigarın heç bir hazırlığı yox idi. Afrikanın həyatını bilməyən bir kəs, yol göstərən adam olmadıqda ölkənin içərilərinə girməkdə nə qədər çətinlik çəkirsə, bu qız da həyata atılmaqda bir o qədər çətinlik çəkirdi. Nigar həyatda geniş, sonsuz dənizdə kompassız, xəritəsiz, sükansız qalmış bir dənizçi kimi idi. Lakin dənizçi xilas olmaq ümidini itirməmişdir və hər dəqiqə ölüm gözləyir, Nigar isə qorxuya, dəhşətə düşmür, o özünün qalib gələcəyinə inanır. Həyat

onun üçün başqa şey hazırlayır, Nigar bir qədər bundan əvvəl onu irəlində gözləyən həyata yenicə qədəm qoymuşdur. O, ilk baxışdan orada ictimai və mədəni həyat mərkəzlərindən uzaq bir səhra gördü. Qız ona görə cəsarətlə həyata atılırdı ki, ona əmr etmiş və təhlükəsizliyini təmin edəcəklərinə onu inandırmışdılar. Lakin əfsanəvi heyvanların caynağında çırpınan günahsız qurbanları ona göstərməyə dəyərdi. O geriye döndü, arxaya bir yol, bir çıxış yox idi, Nigar hiss etdi ki, onun valideynləri tərəfindən yaradılmış belə həyat onu məhvə doğru aparacaqdır; o inanırdı ki, səadətə doğru olan rahat yolu özü tapmalıdır, ancaq qız onun haradan başladığını bilmirdi və həyatdan geriye dönmək istərkən, qəzəbli "İrəli get!" səsi onu həyat səhrasının ortasına yuvarladır. Burada Nigarın bir təsadüf, yalnız bir təsadüf xilas edə bilərdi və o da buna inanırdı. Bu adam yaxşı təhsil görmüş, onu sevən Murad bəy idi. O həm gözəl, həm də ağıllıdır, amma məsələ burasındadır ki, yoxsuldur. Əsas bədbəxtlik də burasındadır. Qeys bəy isə öz qızı üçün məşhur mülkədar nəslinə mənsub olan zəngin nişanlı axtarır. Əli bəy bütün mülkədarlardan varlıdır, o özünün yeganə oğlunu evləndirir, Qeys bəy razılaşmış və hətta nişanlanma baş tutmuşdu. Nigar razı deyil, lakin heç kəs onun fikrini soruşmur, qəzəbli "Get!" sözü onun bütün ümidlərini məhv etmişdir. Əli bəyin oğlu Əhməd bəy ağır çiçək xəstəliyi keçirmişdir, bu xəstəlik onda dərin və qorxunc izlər buraxmışdır. Dərin və qorxunc nişanələrdən biri süni gözdür. Ən qorxuncu budur ki, ucaboylu gözəl Nigar gödəkboylu, yekəqarın Əhmədi özü ilə yanaşı görməli idi. Nigar öz nişanlısını görməmişdi, eşitdiyi söhbətlərə əsasən, onu çox eybəcər təsəvvür edirdi. O, bərk titrəyirdi.

– "Yox, heç bir qüvvə məni Murad bəydən ayıra bilməz. O isə... Bu... heç zaman, heç zaman... bundansa özümü suya ataram, ya da boğazıma çatı salıb özümü öldürərəm və bununla da hər şeyə son qoyular... – deyər Nigar düşünürdü. – Heç zaman, heç zaman, heç cür mümkün deyildir". O, yuxuda imiş kimi sayıqlayırdı. Bununla yanaşı, qəzəbli "Get!" səsi onun bütün qəlbindəkiləri məhv edirdi. Səhərə yaxın Nigar qəlb həyəcanlarının güclü təzyiqi altında yuxuya getdi...

Soyunmamış Nigarın gözüyaşlı görəndə Şahzadə heyrət etdi. O, asta-asta geyindi, günəşin doğmasından və səhərdən zövq almaq

üçün sakitcə bağa girdi. Əbdül də lap tez, şəfəq sökməmiş qalxmışdı. Evdəkilər çay süfrəsinin kənarında oturanda, o artıq meşəyə gedib qayıtmışdı.

– Bu Murad bəy nə gözəl ağadır.

O, stolun arxasında oturaraq dedi:

– Mən əvvəl onu tanıyırdım. İndi onu meşədə gördüm... O da orada gəzirdi. Mən onun şəxsində gözəl, xeyirxah bir insanla tanış oldum.

Nigar bərk qızardı. Amma bunu Şahzadədən başqa, heç kəs görmədi.

– Hə, sən dilənçi Bayramın nəvəsi haqqında danışsən? – deyə Qeys bəy soruşdu. – Onun atası bir çuxanın içində ömrünü başa vurdu.

Əbdül əmisinin səsindəki istehzal nidanı duydu. Ancaq ona cavab vermədi.

Nigar hər gün hiss ediləcək dərəcədə solurdu. Onun qəlbi öz gözəl həyatını eybəcər bir məxluqla – Əhmədlə bağlayacağı fikrindən xilas ola bilmirdi. O, xəyalən özü üçün həyat planı qurur, öz səadətini, yəni Muradı tapmağı ehtimal edirdi. Əbdül Murad bəy haqqında çox gözəl fikir demişdi, Nigar da qəlbində ona çox minnətdar idi.

Şahzadə Nigarın gündən-günə necə saralıb solduğunu görürdü.

– Nə olub, Nigar, xəstə deyilsən ki? – deyə bir dəfə Şahzadə ondan soruşdu. – Sən nəse bir xəstəliyə tutulmusan, – ancaq bu barədə heç kəsə söz demirsən, – deyə onu məzəmmət etdi. – Mən sənə bacınam, sən mənə sevdinin kimi, mən də sənə sevirəm, ancaq bununla bərabər, mən sənə hansı xəstəliyə tutulduğunu bilmirəm.

Nigar cavab vermirdi, o, yenə də əvvəlki kimi pəncərənin qarşısında oturub dalğın halda bağa baxırdı. Şahzadə cavab gözləyirdi.

– Nigar, əzizim, nəyə görə sən əzab çəkirsən? Mənə de... Nə üçün məndən gizləyirsən? Öz qəlbinə mənə etibar et, özün görəcəksən ki, mən bu işdə səmimi, hərarətli bir eşqlə iştirak edəcəyəm...

Nigar susurdu. O, üzünü Şahzadəyə çevirib onun qəlbindəkiləri bilmək istəyirmiş kimi diqqətlə ona baxdı.

– Nigar, bacım, özünə yazığın gəlsin, sən elə gözəlsən ki... Doğrudan da, bəzən mən sənə gözəlliyinə həsəd aparıram, – deyə Şahzadə stulunu ona yaxınlaşdırıb davam etdi. O, bacısını öpmək istədi, ancaq Nigar onu dayandırdı.

– Nigar, məndən gizlətmə, de görüm ürəyində nə var... Məgər mən sənə fikrini bilməyə layiq deyiləm? Bir dərdi tək çəkmək-dənsə, onu ikilikdə daha asan çəkə bilərik. Sən bunu bilirsən Nigar, söylə, mənə əzab vermə... Sən nə işə fikirli olmusan və təklif axtarırsan. Axı əvvəllər belə deyildin. Səndə bu hal kəbin kəsiləndən sonra əmələ gəlmişdir...

Nigar stuldan sıçrayıb Şahzadənin ağızını yumdu:

– Danışma, danışma, yoxsa mən... Şahzadə, nə üçün onsuz da ağrıyan bu yaraya toxunursan, sən necə də amansızsan... – o bunu deyib həyəcədən güclə nəfəs alaraq yenidən öz yerinə keçib oturdu.

– İndi mən sənə dərdrin nə olduğunu bilərəm, Nigar, – Şahzadə mütəəssir halda həyəcanla dedi.

– Bacım, Şahzadə, mən başa düşürəm ki, sən mənim dərdimə şərik olursan, ancaq yaxşı olar ki, mənim sırımı bilməyəsən. Sən elə xoşbəxtsən ki... Əbdül sənə sevir, sən də onu sevirsən. Mənsə bədbəxtəm, görürsənmi, mən öz gəncliyimi, öz həyatımı kimə bəxş etməliyəm...

Şahzadə ağlayırdı, onun Nigara yazığı gəlirdi. Nigar susurdu. Bacılar arasında bundan sonra heç bir danışmaq olmadı. Şahzadə Nigarın axşam qaranlığında və səhər tezdən bir qadınla görüşdüyünü görürdü. Bütün evdəkilər Nigarda nə işə bir dəyişiklik əmələ gəldiyini hiss edirdilər. Validəsinin sualına o sükutla cavab verirdi. Əbdül Nigarda heç bir dəyişiklik hiss etmirdi, çünki qız Əbdülün yanında daima dinməz və cəsarətsiz halda görünürdü. Əbdül Murad bəylə yaxından dost olmuşdu, gənclər yaylaqdakı qübbəli binalarda keçirilən gecələrdə birlikdə iştirak edirdilər. İkiisi də öz məharətləri ilə diqqəti cəlb edirdi. Əbdül dəfələrlə onu evdə, əmisinin yanında tərifləmişdi. Əmisi onun haqqında eşitmək belə istəmirdi, hətta Əbdülə tapşırırmışdı ki, onun yanında Murad barəsində danışmasın.

– Nə üçün, əmi, o sənə nə pislilik edib? – təəccüblənmiş Əbdül soruşdu, – mən bu fikirdəyəm ki, o, ləyaqətli adamdır.

– Xahiş edirəm, Əbdül, bu barədə bir kəlmə də danışmayasan, yoxsa küsərik. – Qeys bəy ötkəmliklə, qətiyyətlə cavab verdi.

– Əmi, mən onu bizim ailə ilə tanış etmək istərdim. O, elə yaxşı oğlandır ki... Mən elə güman edirdim ki, siz hamınız onu özünü-zümkü kimi qəbul edəcəksiniz.

– Əbdül, təvəqqe edirəm, sus... Mən sənənin əminəm, sənənin xahiş edirəm...

– Əmi, o sizin nifrətinizi qazana bilməz. Siz ona qarşı ədalətsiz hərəkət edirsiniz. O, elə xeyirxah insandır ki...

Əbdülün atası onu kənara çəkdi.

– Sən nə edirsən, Əbdül? Görmürsənmi, əmin onun adı gələndə əsəbiləşir, – Zeyd bəy oğluna dedi. – Bu nə deməkdir, o xahiş eləyir, onun adını çəkmə, sən isə öz Muradınla elə hey onun gözüne girirsən, öcəşirsən. Bu, nəhayət, adamın xətrinə dəyməkdir.

– Siz bunun nə səbəbə belə olduğunu izah edə bilməzsinizmi?

– Əbdül təvəqqe ilə atasından soruşdu.

– Yox, dostum, edə bilmərəm, – Zeyd bəy qətiyyətlə rədd etdi.

– Hə, hələ bir söz də var; əminin yanında onun qızlarına qoşulma, o, gənc qızların cavan kişilərlə danışmasını xoşlamır.

Əbdül heyrətdən heç bir söz deyə bilmədi, çiyinlərini qısdı. “Görəsən, hələ başqa nə deyəcəklər”.

Atasının birinci nəsihətinə Əbdül təəccüb etmədi. Çünki əmisi bu barədə möhkəm təkid edirdi, ikincisinə isə o nəinki heyrət etdi, hətta bunu anlaya da bilmədi. Bu hadisə Nigarın yanında olmuşdu. O, Əbdülə təşəkkür etmək məqsədilə, güclü hissələrin təhriki ilə, az qaldı ki, onun boynuna atılsın, ancaq atasının hədələri nəticəsində yaranan qorxu ona üstün gəldi, o bilsəydi ki, onun bu hərəkəti qərara alınmış məqsədi yerinə yetirəcək, bəlkə də, atasının burda olmasından qorxmazdı.

Qeys bəy Murad bəyə olan nifrətini nə qədər çox büruzə verirdisə, Nigarın bir o qədər Murad bəyə rəğbəti artır, o daha ehtirash məhəbbətlə ona doğru meyil edir, yönəlir. Qeys bəy isə bununla öz qızını özünə qarşı silahlandırmaq istəyirdi. Nigar qadın qəlbi ilə duymuşdu ki, onun atası ədalətsizlik edir. Əbdülün Murad bəy haqqındakı fikri onun bu duyğusunu təsdiq edirdi. Qeys bəy ona görə Murad bəyin əleyhinə idi ki, Murad bəy yoxsul idi, əsil-nəslə də dayısına görə təhkimli kəndlilərə gedib çıxırdı. Lakin Nigar və Əbdül onun əsl-nəslini, ailə etibarilə məşhur olduğunu axtarmırdılar. Onlar ağıllı, ləyaqətli, hər şeyin qayda-qanununu bilən insan arayırdılar. Əbdül onun bu cür olduğunu bilirdi, Nigar isə bunu qadın sövqi-təbiisi ilə duymuşdu. O aldanmamışdı. Əbdül də düz başa düşmüşdü. Murad bəy Qeys bəydən, Əli bəydən və onların

Əhməd bəyindən min dəfə ağıllı idi. Onlar yalnız “insana” bənzəyirdilər, Murad bəy isə sözün əsil həqiqi mənasında insan idi. İnsan olmaq üçün qızılı, zəngin olmaq lazım deyil, ağıllı olmaq lazımdır. Bütperəstlərin səcdəgahı qızilla, bir necə milyonluq daş-qaşla bəzədilmişdi, bunda nə güc, nə qüdrət vardı. O öz bəzəyi ilə ilahi bir ətir saçırdı. Bunların səcdəgahı – ağac parçası, mərmər qırığı da onlarla idi... Belələri lap çoxdur. Ağacı yandırmaq, onunla qızılmaq olursa, əgər mərmərlə böyük Allaha yaratmaq mümkündürsə... yox, Allah, yox. Beləcə də Qeys bəylər, Əli bəylər, oğlanları Əhmədbəylərlə yalnız zəngin şeylərlə bəzədilmiş “mərmər” bəylərdir. Murad bəy hər yerdə və hər zaman onlardan yüksəkdir, onlar nahaq yere onu alçalmaq istəyirlər, onu pis sözlərdən müdafiə edən, onun insanlığını etiraf edən Əbdüllər, onu bütün qadın qəlbi ilə sevmə Nigarlar tapılacaqdır.

Əbdül Nigarın Murada bəslədiyi hissələrdən xəbərsiz idi. O bu barədə çox gec xəbər tutdu. Ancaq hər halda, o, öz kömək əlini uzatmaq imkanından məhrum olmamışdır. O, bunu necə öyrəndi? Tamamilə təsadüfən. Gecə saat 2-yə yaxın idi. Əbdül bəy Murad bəyə qonaq getmişdi, oradan qayıdırdı. O, evdə yox idi. Darvazalar bağlı idi, nökrəri oyaatmaq istəmədi, özlərinin kirayə qaldıqları həyəətə sıçradı, oradan samanlığa keçdi ki, buradan həyəətə atılsın, ev sahibinin itini oyaatmamaq üçün addımını yavaş atırdı. O, həyəətə necə keçməyi başa düşmək üçün dayandı. Birdən saman tayasının yanında qadın səsi eşitdi. Onun qəlbi donub qaldı. Əbdül bir neçə dəqiqə yerindən tərpənə bilmədi, özünə gəlmək üçün bir qədər dayandı, dərindən nəfəs aldı. Elə yer axtardı ki, buradan onların kim olduklarını görə bilsin.

“Axı, bu alçaqlıqdır, nə üçün mən bilməliyəm? Hansı haqla? – o öz-özünə dedi. – Haradan keçim? Yol yoxdur. Onların yanından keçmək lazım gələcəkdir. Bu daha pisdir. Mən onların yanından keçəndə ayrılacaqlar. Eybi yoxdur, özümü elə göstərəm ki, guya onları görmürəm... Nə isə, bir şey oxuyaram. Onları inandıraram ki, mən bunları, heçiqətən, görməmişəm. Özümle məşğul olmuşam”.

O keçmək üçün hərəkət etdi, ancaq dayandı. “Mənim gəlməyim onların bir-birindən zövq almasına, səadətinə son qoyacaqdır... Burda qalmaq da yaxşı deyil, yəqin bu qəhrəman keçəcək. İlahi, mən nə edim, haraya girim? Yoxsa geri qayıdım?”

Əbdül çıxıb getmək üçün geri döndü, yenə dayandı. Burada da sevgililərin səadətini pozmamalı imkanı yox idi. Arakəsmədən sıçramaq üçün imkan yoxdur.

“Ah, İlahi, mən nə edim? Məni hansı şeytan gətirib bura çıxartdı? Bəlkə, üstümü samanla örtüm? – fikri Əbdülün ağına gəldi. – Bəs onda necə nəfəs alım? Yox, başqa cür mümkün deyil. Onlar onu görəcəklər, bəs onda əgər o, onların görüşünü korlayarsa, bəs onda? Əgər keçərsə...”

Əbdül onların yanından ötüb keçmək qərarına gəldi. “Bu daha yaxşıdır, onlar inanacaqlar ki, mən görməmişəm, əgər burada durarsam, onda mənim gördüyümü biləcəklər”.

Keçmək istədi. “İlahi, onlar vidalaşırlar. Məni görəcəklər”. O, samanın içinə girməyə başladı. Əbdül güclü həyəcədən elə xışıltı qopardı ki, bunu nəinki sakinlər eşitdilər, hətta qonşu samanlıqda olan it də bir-iki dəfə hüdü. O, zor-güc nəfəsini gizlətdi. Kimsə sürətli addımlarla onun yanından keçib, çəpərdən tullandı. Artıq onun addım səsləri eşidilmirdi. Əbdül başını çıxartdı. Saçları biz-biz qalxdı. Onun qarşısında, əlində sıyırma xəncər olan qadın dayanmışdı.

– Mən təsadüfən... mən... mə...

– Sakit ol! – O başı üzərində bir adamın amiranə səsini eşitdi.

– Sən kimsən? Nə üçün bizə gizlincə yanaşmısan?

Əbdül Nigarı tanıdı.

– Mən Əbdüləm, – o güclə danışdı. Nigar ona doğru əyilib baxdı.

– Əbdül, bu sənənsən? Əbdül, burda söz ver ki, susacaqsan.

Nigar onun yanında oturdu.

– Nigar bacım, mən... Mən and içirəm ki, heç kəsə bir söz...

– Mən, əksinə, sən bilirsən çox şadam ki, özün müstəqil mübarizə aparırsan... Sən narahat olma. O, bir qədər özünə toxtaq verib gümrahlıqla dilləndi. Onun dili xəncərin qorxusundan deyil, vicdanının məzəmmətindən dolayıydı.

– Əbdül, budur Quran, onu öp, and iç ki, bu barədə heç kəsə bir söz deməyəcəksən və özün də buna görə bizi məzəmmət etməyəcəksən.

O, cəhəzlə Quranı, sonra da qızın əlini öpdü.

– Ancaq bu lazım deyildi. – Nigar bunu deyərək, güclə seziləcək dərəcədə gülümsündü.

– Nigar, sənin igidliyinə necə şad olduğumu təsəvvür edə bilməzsən. Bu, şücaətdir... Səndə müsəlman qadınlarının öz inkişaf-

larının zirvəsində olduğu zamanın ruhu canlanır... Mən sənə bu hərəkətinə tamamilə şərikəm. Əgər istəyirsənsə, mən sənə bu işində iştirak edərdim... Bəlkə, xeyirli iş də görərdim... Rədd etmə, Nigar, görürsənmi, tale özü məni buna sövq etmişdir. Tale özü sənə sirtini mənə açmışdır, deməli, o özü mənim bu işdə iştirak etməyimi layiq bilmişdir.

– Əbdül, mənim hərəkətim sənə üçün təhqiredici deyil ki? Mən, sənə bacın, gecəyarısı yad adamla görüşürəm, sən bunu öz gözünlə gördün. Məni və onu öldürmək əvəzinə...

Əbdül əli ilə onun ağızını tutdu. Nigar onun əlini kənar eləyib davam etdi:

– Ya da heç olmasa atama deyəsən ki, o mənimlə hesablaşsın.

– Nigar, Nigar, sus, mənə əzab vermə, – deyə o yalvarırdı.

– Nigar, sənə dediyin söz adamın xətrinə deyir, təhqir edir.

– Başqası sənə yerinə olsaydı, belə hərəkət etməzdin, ayrı cürə hərəkət edərdin. – O, təmkinlə, sakit səsle dedi.

– Nigar, sən məni amansızcasına təhqir edirsən, mənim izzət-nəfəsimi və ləyaqətimi daha çox təhqir edirsən. Nigar, doğrudanmı, sən elə fikirləşirsən ki, mən müstəbidəm, vəhşi adamam? Mən quldur deyiləm ki, başqasının səadətini əlindən alım... Mənim haqqımda belə fikirləşmək nəyə lazımdır, Nigar? Mən özgəsi deyiləm.

– Mərhəmətli qardaşım, Əbdül, mən elə-belə dedim, mən inanıram ki, sən insafli, mərhəmətliyənsən, sən qadınların dostu və havadarısan, onlar hamısı sənə öz təşəkkürlərini bildirirdilər, budur, mən onların hamısının yerinə. – O, bu sözləri deyərək, qalxıb onun alından öpdü. Sonra Nigar bir anda yox oldu.

Əbdül səhərə qədər samanlıqda qaldı. Nəhayət, özünə gəldi və cvinə getdi. “Nigar müsəlman qadınlarının mücəssəməsidir, – deyə Əbdül fikirləşdi. – O, müasir müsəlman qadınlarına bənzəmir. Atası onun səadətini pozmuşdur. O, onun həyatını zəhərləyəcəkdir. Bu hərəkət ona havayı başa gəlməyəcək”.

Ertəsi gün Əbdül bağda oturmuşdu. Orada heç kəs yox idi, demək olar ki, evdə də iki bacıdan – Nigar və Şahzadədən başqa heç kəs yox idi. Nigar ona yaxınlaşdı və üzərində “Murad bəyə” sözləri yazılmış zərfi Əbdülə verdi.

– Əbdül, sən dünən mənə öz xidmətlərini təklif etdin. Qoy olsun, mən qəbul edərdim. – Nigar ona baxmadan dedi. – Bu məktubu ona

çatdır. O sənə hamısını söyləyər. – Qız bunu deyib geri çevrildi və sürətli addımlarla evin qapılarında gözdən itdi.

Əbdül tələsik məktubu cibində gizlətdi. Murad bəyin yanına getdi. Murad bəy Əbdüllə həmişəkindən daha səmimi görüşdü. Murad Nigarın məktubunu oxuyub, Əbdülün boynuna atıldı və onu öpdü.

– Əbdül, sən mənə rəğbət bəsləyirsən? – O, sevinc həyəcanı ilə soruşdu.

– Yox, mən nə sənə, nə Nigara rəğbət bəsləyirəm, – Əbdül cavab verdi.

Murad bəy ona diqqətlə baxdı.

– Mənim, yaxın qohumları tərəfindən kömək olmadıqda, məhv olan qadınlara rəhmim gəlir.

Murad bəy yenə də sevincdən qızardı. Onlar ikisi də üzbəüz oturdular. Uzun zaman heç nə danışmadılar.

– Sən bilirsənmi, məsələ nə yerdədir, Əbdül? – Murad bəy, nəhayət, dilləndi. – Mənə elə gəlir ki, onun düzəltdiyi iş heç baş tutmayacaq, – deyə o, ciddi surətdə davam etdi.

– Niyə?

– Nəcə niyə? Nigar Əhməd bəyə nişanlanmışdır. Axı o və onun bütün nəslə təhlükəli quldurlardır. Onlar bizi yaşamağa qoymazlar.

– Eh, sən nə danışsın? Sən şəhərdə yaşayacağınsan, sənən vəzi-fən olacaq. İstəyirsən mən sənə öz yerimi verim, mən daha işləmə-yəcəyəm.

– Mən harada yaşasam da, bu Əhməd yol tapacaq. – Murad bəy qətiyyətlə dedi.

– Murad, mən sənən rədd etməyini insafsızlıq hesab edirəm və həтта... İnsaf et, qızı aldatma... – Bakirə qızı görüşə çağırma... Murad, Murad, bu, alçaqlıqdır... Mən inanmıram ki, sən buna razı olasan... Qulaq as. Bu xeyirxah iş deyil, yüksək tərbiyə almış adam bunu edə bilməz. Həтта bu vəhşətli qızlar da bunu etməzlər, onlar mütləq öz vədlərini yerinə yetirərlər... Murad... Murad...

Əbdül həyəcandan boğulurdu. Murad bəy onun əlindən tutdu.

– Əbdül, mənə belə sözlər demə, mən ancaq öz qorxduğum məsələni dedim. Niyətimi demədim.

Qorxu niyyətə keçə bilər, niyyət də qərara.

– Sus, Əbdül... Sən, görünür, mənə hələ az tanıyırısan... Yalnız ölüm mənə ondan əl çəkməyə məcbur edə bilər. İnanmırsanmı, dün-

yada belə şey ola bilməz, – deyə Murad onu nə ilə inandıracağını bilmədən cavab verdi:

– O, məktubda təklif edir ki, sentyabra qədər gözləyək. Mən isə heç vaxt buna razı ola bilmərəm, ya bu ay, ya da heç zaman...

– Murad, sən mərhəmət hissənə görə ona rəğbət bəsləyirsən. Belə çıxır ki, sən onu sevmirsən... – Əbdül Muradın sözünü kəsərək ona etiraz etdi.

– Ah, Əbdül, sən adamı necə tənqəd götürürsən! – deyə o, məzəm-mətedici tərzdə cavab verdi. – Əgər mən onu sevməsəydim, onda niyə özümü tora salırdım? Mərhəmət o zaman mənalıdır ki, məsələ qurbansız qurtarsın... Mən öz həyatımı cürətlə ona qurban verirəm, bu, mərhəmət hissindən, yaxud əzab hissindən deyildir. Demək, burada mərhəmət hissindən daha yüksək bir hissə var. Sən, həqi-qətən, nə qədər də uzaqsan. Sentyabra qədər gözləmək olmaz, çünki onlar bizi aldadarlar.

– Bəs elə isə, deməli, o buna hazırlaşmalıdır? – Əbdül soruşdu.

– Bəli, hazırlaşmaq lazımdır, mən bir az əvvəl ona demişdim.

– Hansı gündə, hansı tarixdə?

“Onlar necə və harda sevişmişlər”, – deyə Əbdül evə gedə-gedə düşünürdü.

Keçən il payız əvvəllərində Nigar əmisigildən öz xüsusi fay-tonlarında evlərinə gəlirdi. Qoca anacığı¹ da onunla idi. Nigar çadır-ı atmışdı və sərin çöl havası ilə nəfəs alırdı. Murad bəy atla gəzirdi. O, avropalı libasında idi. Nigar onu xristian hesab edib, üzünü örtməyi lazım bilmədi. Faytonçu atları çox asta sürürdü. Belə-liklə, Nigara baxmaq üçün onun kifayət qədər vaxtı vardı. Nigar da öz növbəsində ona baxırdı. Baxışları rastlaşırdı, ancaq onlar hələ ki keçib getməmişdilər, baxışları ilə bir-birinə cavab verirdilər.

– Nə gözəl rusdur. – O, anacığına dedi.

Anacığı güldü və dedi:

– Nə rus, o, müsəlmandır.

– Doğrudanmı? – O qorxu ilə çıxırdı, – sən də mənə xəber-darlıq etmədin?

– Nəyə görə xəbərdarlıq eləyim, cavanların bir-birinə baxması günah deyil, qocalara baxmaq başqa məsələ, – qarı sakitliklə cavab verdi.

¹ Dayosi

Qız həyəcan içində dedi:

– Atam bilsə, bizi asacaq.

– Qorxma, atan qırx verstdən görə bilməz.

Nigar susur, bu görüşü unutmağa çalışırdı, ancaq ürəyi susmurdu. Sanki hər vurğusunda Muradı xatırladırdı. O, bu naməlum adamı təsəvvüründə canlandırır. “O necə də gözəldir”. Qızın qəlbi dilə gəlirdi. “Onun necə də dərin baxışları vardı. Ah, bu necə də yumşaq, nəvazişkar baxışlardır. Eynilə Əbdülünki kimi. Bəs o kimdir?” Nigar birdən-birə bunu deyərək pərt olub utandı.

– Bəs indi o kimdir? – Qız yenə də xəbər aldı.

– Gözəl oğlana o saat vuruldun? – Anacığı bunu deyərək onu çətinliyə saldı.

– Eh, anacığım, doğrudan da, bu sənin üçün darıxdırıcıdır, – Nigar utana-utana dedi. – Sadəcə olaraq bunu bilmək maraqlıdır.

– Əlbəttə, gözəl oğlanın kim olduğunu bilmək maraqlıdır. – Anacığı sakitləşmək bilmirdi. – O çox gözəldir, deyilmi? Ondan sənə çox yaxşı adaxlı olardı. – O, sınaıçı nəzərlərlə qıza baxıb dantışırdı.

– Bəli, olardı. – Nigar dayandı, ötüb keçən gəncə baxaraq gülümsündü.

– Budur, yenə sənin cismın burada, qəlbin isə onunladır, deyilmi?

Nigar az qaldı ki, desin, “bəli, onunladır”.

– O sənin qəlbini apardı? – anacığı davam etdi.

– Ah, anacığım, kifayətdir. – Nigar onun sözünü kəsdi.

– Mən sənə deyərəm, o kimdir. Onun adı Murad böyür. Bizim Əbdüllə bir yerdə oxuyub.

Onun həssas təsəvvüründə Muradın üzünün hər bir xətti, hər bir cizgisi aydın həkk olunurdu. Nigar öz xəyalında yaratdığı Muradın rəsinə baxır və tez-tez onun qəlbində bir səs eşidilirdi: Necə də gözəldir. Onun necə dərin, aydın baxışı var.

“Bu kimdir? – deyə Murad bəy öz növbəsində soruşdu. – O necə də gözəldir. Bizdə, Şərqdə belə incə gözəlliyi hərəmxana divarları arasında saxlayırlar. Çox hayıf, tezliklə hərəmxana öz dərin möhürünü onun üstünə basacaq – o təəssüflə düşünürdü, – o necə də gözəldir”, – o, darvazadan içəri girəndə bunu fikirləşirdi.

“Necə də gözəldir” sözləri öz otağından keçərkən onun beynindən ötdü. “Necə də gözəldir...” O, bu sözlərlə də yuxuya daldı.

Nigar Muradla görüşənə qədər bir neçə həftə keçdi. Qız onu unutmağa çalışırdı. Ancaq gəncin siması aydın surətdə onun xəya-

lında canlanırdı. O, başqa şey haqqında düşünmək istəyirdi, bu çox çəkmirdi, heç gözənilmədən Murad haqqında düşünürdü. Nigar əmisigildə necə vaxt keçirdiyi haqda düşünmək istəyirdi, amma fikri bu şeyin üstündə çox dayanmır, ildırım sürətilə əmisinin kəndindən onu necə yola saldıqlarına keçir... ürəyi donur, ya bərk vurur və “gözəl rusu” gördüyünü xatırlayırdı. Nigar çiçəklər haqqında düşünmək istəyir, yenə də bir anda fikir həmin surətin qonduğu budağa doğru uçurdu. Qız paltar haqqında, eyni zamanda çadra bərsində düşünmək istəyir, eyni zamanda birdən əmisigildən gələndə atasının kəndinə girənə qədər başına çadra salmadığını xatırlayırdı. Burada bu fikir yenə də onu üstələyirdi. O özünün hər hansı bir yere getdiyini xatırladıqda, o saat “gözəl rusu” anırdı... Bir sözlə, fikrini hara yönəldirdisə, onun quş kimi yüngül və oynaq fikri bir əşyanın üzərindən o birisinə qonur və “gözəl rusun” üzərində dayanırdı. Onun surəti hər şeydə qızı təqib edirdi. Murad bəy haqqında düşüncələr kədəre çevrilirdi, o, hər şeydə onun incə surətini görür və bununla da onun dərdi artır. Nigar onu bir də görmək istəyirdi. Bəs necə? Yaxşı olar ki, bu haqda heç vaxt fikirləşməyəsən. Yalnız təsadüfən, Murad onların evinin qarşısından keçərsə... Bu gənc onu görəcəkmə? Nigar elə hey yola baxır, birisinin bir həftə ərzində iki dəfə, o birisi naməlum adamın beş dəfədən artıq, üçüncüsünün isə iki həftədən bir gəldiyini öyrənirdi. O isə bir dəfə də gəlmirdi. “Qəsdən gəlmir, – deyə qız fikirləşirdi. – Mənə nə olub? Hətta bu lap gülməlidir. Görəsən, Murad mənim onu unutmadığımı və görmək istədiyimi bilirmi? – deyə o özünü təskin edirdi. – Axı ona bu məsələni bildirmək lazımdır. Kim mənim əzabımı yaxşı başa düşər? Anacığazım. O, buna yalnız güləcək. Onun qəlbi ölüb, gənclik ehtirasını başa düşməz”.

Bir dəfə Nigar bu məsələni anacığazına açmaq qərarına gəldi.

– Anacığazım, bilirsənmi nə var? Səndən xahiş edirəm, sən allah, mənə gülmə. Deməyə başqa adam yoxdur. Elə isə, qulaq as, mən unuda bilmirəm... O mənim qəlbimdə dərin iz salıb. Sən bilir-sənmi, anacığım?

– Bəli, mən nə bilirəm ki, mən heç nə bilmirəm, – deyə anacığı Nigarın sözünü kəsdi.

– O, mənim qəlbimi ovlayıb, mənim qəlbim oğurlanıb, ürəyim ondadır. Onun qəlbi ilə birləşib.

– Kiminlə, onunla? Aydın başa sal görüm, mən qocalmışam. Yadımda qalmır, de görüm, bu kimdir? – O, hiyləgərlik etmədən xəbər aldı.

– Ah, anacığım, anacığım, bizim yolda gördüyümüz oğlan yadındadırmı, əmimgildən evə gələndə? – deyə o, anacığını aydın başa saldı.

– Ay sən, kələkbaz, sən hələ də onu yaddan çıxartmamısan? Axı sənə nə lazımdır?

– Mənə onu görmək lazımdır, heç olmasa, yoldan ötüb keçəndə. Bu, ağır qərardır, anacığazım, bircə sən bunu eləyə bilərsən... Kömək et, əzizim, – deyə o, anacığına yalvarırdı.

– Mənim balam, mən sənə necə kömək edə bilərəm? Atan biləcək, anan biləcək, pis olacaq. – Anacığaz onu ağıllandırmaq istəyirdi.

– O bizim yanımdan ötüb keçəcək. Mən baxacağam və sakitləşəcəyəm. Səndən nə gedir ki. Oğlunu onun yanına göndər, istəyirsən, mən ona məktub yazım...

Ertesi günü dayənin oğlu onun məktubunu Murad bəyə verdi.

– Sən kimin oğlusan? – deyə o, məktubu verən oğlandan soruşdu.

– Mən Quşbazovların oğluyam.

– Deməli, məktub onlardandır?

– Dayənin oğlu susdu.

Murad bəy zərfi açdı. Məktub gözəl xətlə fars dilində yazılmışdı. “Mənim məktubum sizi heyrətləndirəcək, – Nigar yazırdı. – Bu qəlbimin ən böyük etirafıdır. Nə olsun ki, əgər siz qəlbinizdə mənim hissələrimə qarşı kiçik bir cavab tapmasanız, gənclik ehtirasını bağışlayın, siz gəncsiniz, sizin qəlbiniz güclü ehtiraslara yad deyil. Sizin qəlbinizin hansı bir simi isə yəqin cavab verəcək. Siz öz gəncliyinizin xatirinə ürəyinizin səsini batırmayın. Onda siz böyük bədbəxtliyə səbəb olarsınız. Mənim qəlbimin simləri həddindən artıq tarım çəkilmişdir. Əks təqdirdə, qınılmağa hazırdır... Məni yüngül və yelbeyin adlandırmayın. Mənim ehtiraslarım həddindən artıq güclüdür, onlar mənim sizə doğru gəlməyimi əmr edirlər. Lakin mənimlə sizin aranızda böyük mancə var. Mən sizi gördüm, siz mənim qəlbimi apardınız, onu qoparmayın, məni ağrıdacaq... Mən sizi bircə dəfə görüb, həmişəlik sizin surətinizi qəlbimə həkk etdim... Mən sizi unutmağa cəhd etdim, lakin sizin surətiniz mənim bütün qəlbimi, bütün ürəyimi tutmuşdur və oradan başqa düşüncələri çıxarmışdır. Sizin surətiniz qəlbimin dərinliklərinə nüfuz edib, mənim sakit həyatımı həyəcanlandırmış, böyük fırtına qoparmış və

güclü yangın salmışdır. Mən onlara qarşı dayana bilmirəm. Sizi köməyə çağırıram. Gecikməyin, tələsin...

Hissələrimin sərbəstliyinə və odlü ehtiraslarıma görə məni günahlandırmayın, onlar mənim qəlbimdə və ürəyimdə böyük yer tuturlar. Biz görüşən zaman onlar birlikdə dağıdıcı alovla alışdılar. Mən qəlb alovunu söndürmək və məhv etmək üçün uzun zaman mübarizə etdim, qəlbimin dərinliyindən sizin surətiniz qalxır və hər şeyi yandırır. Əgər mən zəif olmasaydım və qəlb aləminə müstəqil rəhbərlik edə bilsəydim, onda sizi gören kimi sizə məktub yazmağı qərara alardım. Mən sizi daha inandırmaq istəmirəm... Mən sizdən öz qəlbimdə baş verənləri tələb edirəm... O, həddindən ziyadə çoxdur, bu hissənin yüzdə biri də sizdə olsa, mənə bəddi... Sizdən ümid və səadət gözləyirəm”, – deyə o, öz ehtiraslı məktubunu bitirirdi.

Məktub cavan oğlanın bütün ruhuna hakim kəsildi, məktubun altındakı “Nigar Quşbazova” imzası onun bədənində yüngül və daxili bir hərəkət yaydı. Murad bəyin zehmində qızın diqqətli baxışları, Rafaelin ölməz əlləri ilə mərmerdən yonulmuş tək görünən incə zərif sinəsi, üzünün zərif cizgiləri canlandı... Bütün bunlar qəlbinin dərinliklərində gizlənmişdir, oradan da baş qaldırdı. Onun yaddaşında həkk olunmuş Nigar surəti miniatür şəkil kimi qəlbində aydın nəqş olundu. Nigar onun bütün ürəyini tutmuşdu. O, ağlamağa və gülməyə, gözlənilməz hədiyyə almış uşaq kimi atılıb-düşməyə hazır idi. Nigarın bu məktubu onun həyatına nə isə bir yüksəklik gətirdi və onu səadət zirvəsinə ucaltdı. O, ətrafındakı uşaqlar içərisindəki yeganə oyunağı olan uşaq kimi özünü hamıdan yüksək tutdu. Murad bəy elə fikirləşdi ki, hamı onun qarşısında baş əyməli, hamı onu salamlamalı, hamı onu təbrik etməlidir. O, elə düşünürdü ki, yer üzündə ondan xoşbəxt adam yoxdur.

– Gör, naməlum sirli qadın kim imiş! – deyə Murad bəy ucadan səsləndi.

XIV

Murad bəy onun ehtiraslı məktubuna ehtirassız cavab verdi. O sakitcə, güclü qəlb ehtirası hissetmədən onu təskin edir, səbr etməyi məsləhət görürdü.

“Vaxt hər şeyi yaxşıqla həll edər, ancaq yalnız səbir etmək lazımdır, bu həyatda əsas şərtidir, – deyə o Nigara yazırdı. – Bəlkə,

zaman bize həyatımızı birləşdirmək imkanı verməyəcək, bunda alışdığımız bir bədbəxtlik yoxdur, ona görə ki, zaman hər şeyi keçmiş, unudulmuş bir aləmə aparır, keçmiş gələcəkdə aradan qalxır, bu çox vaxt baş verir...”

O, yazını dayandırdı:

– Bu nədi, mən nə edirəm? Onun atəşin, ehtiraslı məktubu qarşısında, bu nə quruluqdur? Quru, ürəksiz nəsihətlər...

Murad məktubu cırmaq istədi, sonra fikirləşdi: “Nigar Şərq zəmini üzərində tərbiyələnməmişdir. Qız başqa cür yaza bilməzdi. O sağ olsun ki, onun məhəbbətini rədd edəcəyim təqdirdə mənə intiqam almaqla hədələməmişdir. Bu cəhəti ilə o, başqalarından fərqlənir”.

Murad yazmaqda davam etdi. “Siz mənimlə birlikdə həyat qurmağı arzu edirsiniz. Mənə seçdiyinizə, həyatda sizə ləyaqətli yoldaş olacağımı etiraf etdiyinizə görə sizə təşəkkür edirəm. Siz seçdiyiniz adamı kifayət qədər tanıyırsınız mı? Öz qəlbinə başqasına açmaq üçün təsədüfi, ötəri görüş kifayət deyil”. Murad bəy qələmi kağızdan çəkdi:

– Mən onunla necə də amansızcasına rəftar edirəm. Bu, belə ehtirasa sahib olan bir qadın üçün dözülməzdir.

Onun beynindən belə fikir keçdi: “Mən sizdən səadət gözləyirəm”. Dərdə bax, mən ona səadət vəd edirəm. Ciddi nəsihətlərlə onun həyatını zəhərləyirəm? “Böyük bədbəxtliyin bəisi olacağımsız” sözləri Muradın xəyalından keçdi. “Mən hər halda yazacağam, mənim iradəm olmalıdır, mən iradəmi ağılla idarə etməliyəm. Budur, o, ürəyə qulaq asdığı üçün alova atılır, ürək yalnız o dünyaya getməyi yada gətirə bilər, ağıl isə hər şeydən əvvəl bu aləmi öyrənir, ölçüb-biçir, fikirləşir, plan qurur, sonra isə bu aləmə atılır”.

Murad yazmağa hazırlaşdı. Sonra yenə də düşündü. “Kolumb Amerikanı plansız kəşf etdi, müvəffəqiyyətlə də tamamladı” fikirləri onun ağılına gəldi. “Mən sizin etirafınıza inanıram, ancaq o həddindən artıq səmimidir. – O yazmaqda davam etdi. – Siz gəncsiniz, həyat təcrübəniz azdır, belə hallarda sizə ehtiyatlı olmaq lazımdır, elə adama rast gələ bilərsiniz ki, o sizin etirafınızdan sui-istifadə edərdi, siz peşman olardınız, lakin bu gec olardı...”

Murad bəy yazdığı oxudu. “Məndə bu cəhənnəm sakitliyi haradandır?” – ycnə o düşündü. – Dünən gecə hər şeyi, yuxunu da unudan mən deyildimmi? Bu nə deməkdir? “Sizin qəlbinizin hər hansı bir simi isə mənə cavab verəcəkdir”, – deyə o, mənə yaz-

mışdı, mənim qəlbinin və ürəyimin simləri hamısı birlikdə cavab verdi. Susdu. Hətta tərpənmirlər də.

“İnsanları öyrənmədən onlara öz sirlərinizi açmayın, – o ardını yazırdı, – hamı başqasının sirlərini eyni dərəcədə duymur, hamı başqasının şəxsiyyətinə eyni dərəcədə hörmət etmir, hamı sizi eyni cür dərk edə bilməz. Sizin qəlbiniz səhv edə bilər, o bir çoxları həyatın dolaşq yollarına apara bilər. Orada onların hamısı, xüsusən təcrübəsizlər məhv olublar. Şiddətli ehtiraslara aludə olmayın. Onlar sizi cənub səhrasına aparar və sizə kömək əli uzadılana qədər sizi yandırar. Siz yazmışdınız ki, mənimlə sizin aranızda böyük sədd var, mən isə əlavə edirəm ki, onun arxasında uçurum vardır”. “Mən daxili həyəcanımı saxlaya bilmirəm, qəlb atəşimi söndürə bilmirəm”. Murad onun məktubundakı bu sətirləri xatırladı. “Mənsə gör nə tələb edirəm!” O gülümsünərək özünü məzəmmətlədi. “Asandırmı? Onda Cənub qadınının ehtirası alovlanır, o, daxili həyəcan fırtınasının təsiri altındadır”. Murad məktubun ardını yazmaq istədi, qələmi yerə qoydu, düşündü, fikrində nə isə götür-qoy etməyə başladı. Cavan oğlan qaşqabağını tökdü, görünür, fikirlərin və həyatın tapmacalarını araşdırmaqda çətinlik çəkirdi.

Ürəyində və beynində böyük gərginlik vardı. Dodaqlarındakı qırıqlardan, qaşlarının üstündəki xətlərdən fikirli olduğu bellidi. Üzünün ifadəsindən gözlərinin önündə, təsəvvüründə fikirlər karvanı keçdiyi və o saatda xəyalının dərinliklərində qeyb olduğu bilinirdi, o, bunların birini tutub, onun üzərində fikrini cəmləşdirməyi bacarmırdı, sonra o biriləri, daha qızgınları baş qaldırırdı. Bir fikirdəki sözdən onun üzü aillandı.

“Yox, mən onu öz tərbiyəmlə məhv edərdəm. Nigar öz baxışını mənim üzərimdə deyil, başqasının üzərində də saxlaya bilərdi, lakin onun nəzəri başqaların üzərindən keçib, məhz mənim üzərimdə dayanmışdır, deməli, o mənim şəxsimdə xeyirxah bir insan tapmağı nəzərdə tutur... Və mən də əlimdən gələni edəcəyəm ki, o öz təxminində yanılmasın...”

Qadın nəzəri o saat Murad bəyin qəlbinin dərinliklərinə nüfuz etmişdi, onun yaşadığı cəmiyyətdəki adamlardan ayıran yüksək fərqli cəhətlərini öyrənməyə çalışırdı, hər hansı bir adam o qızı almağı özü üçün ən qiymətli bir mükafat hesab edərdi. Ən varlı bəylər belə onu alardılar. Onun qəlbi var-dövlət eşqi ilə deyil, insan eşqi ilə döyünür.

Nigar yalnız zahiri gözəllik axtarmırdı, gözəlləri o, yəqin ki, onu istəyənlərin arasında da tapa bilərdi. Nigar Əbdüldə olan mənəvi gözəlliyi axtarırdı. Əbdül yumşaq təbiətli, nəzakətlidir, qadın gözəlliyindən vəcdə gələndir, qadınlara hörmət edir, onlar üçün hər bir şərait yaratmağa çalışır. Halbuki başqaları qadınlardan hər bir şərait, hamıya və hər şeyə hörmət tələb edər və özləri də qadınlara nifrətəlayiq bir məxluq kimi baxırlar, onlara etibar etmirlər. Əbdülün baxışlarında elə bir cəhət var ki, hamını o anda özünə cəlb edir və müsahibinin üzünə xoş bir işıq saçır. O, bunu Murad bəyin baxışlarında da görmüşdü. Başqalarında isə belə xüsusiyyət yox idi, onlarda elə bir cəhət vardı ki, ilk baxışda insanı özündən kənar qovur, elə bir xoşagəlməz hiss yaradır ki, adamın qəlbine qüssə, ağır və dərin bir kəder dolur, gözlərində iblisə məxsus od parıldayır, belə baxışlardan da ürək donur və yaxud pis vurmağa başlayır...

Nigarla bir yerdə oxuyan rəfiqələrindən biri cavan bəyə ərə getmişdi. O, Nigarı inandırır ki, bir dəfə əri ilə zarafat etmək istərkən və onu zarafatla öpmək istərkən, o, qadını elə vurub özmişdi ki, huşunu itirmişdi. Niyə? Bu nə vəhşilikdir? Qadın öz məhəbbətini bürüzə verməyə cəsarət etmir və bunu ərindən tələb etmir. Kişinin işi qadını sevmək və ondan məhəbbət tələb etməkdir, ər qadına və onun qəlbinə sahibdir. Əgər Nigarın rəfiqəsi də onun kimi ehtiraslıdırsa, yəqin ki, qəlb həyəcanlarının coşqun çağında özünü unudub, əri ilə zarafat edib, onu öpmüş, bu, ərinin nəzərində pis qadına xas olan mənfi cəhət sayılmışdır. Nigarın rəfiqələrinin ərlərinin belə bir məntiqi olur: "Mənim arvadım məni elə sevir ki, gözündən kənar olmağıma razı deyil, məni öpüşlərə qərq edir və mənə elə ehtiraslı sözlər deyir ki... Mən kişiyəm, deməli, o, bu şeyləri rast gəldiyi başqa bir kişi ilə də etməyə hazırdır. Və yaxud mən arvadımın əriyəm, o özünü mənim yanımda çox ləyaqətlə aparır, deməli, o başqa kişilərə də mənə baxdığı kimi baxır..."

Bax buna görə də Nigar təsadüfən, ötəri görüşdən Murad bəyi belə ehtirasla sevmişdir. O, bir baxışla onun başqalarından üstünlüyünü və ləyaqətini sevmişdir. Nigar bilirdi ki, Murada olan güclü məhəbbət və ehtiras ləyaqətlə qarşılanaq, buna minnətdarlıqla cavab veriləcəkdir, ona qarşı olan sakitlik, soyuqluq onu sevindir-məyəcək, əksinə kor qısqancılıq kimi onu təhqir edəcəkdir. O, buna inanırdı, çünki Murad bəy Əbdül ilə bir yerdə oxumuşdur.

Murad bəy qələmi yerə qoydu və otaqda var-gəl etməyə başladı, o məktubu davam etdirmək istəmirdi. Kağızı götürdü və ona tamam başqa ruhda, ehtiraslı sevgi ruhunda məktub yazmağa başladı: "Kimsən sən? Göylər mələyi, ya cənnətin huri-pərisi?" Tamamilə Şerq ruhudur, – deyə o fikirləşdi. – Başqa cür yazacağam". O, ayrı kağızda yazmağa başladı.

"Mən taleyimdən çox razıyam ki, mənə sizinlə görüşmə imkanı vermişdir. – O "sən" əvəzinə "siz" yazdı. – Mən o günə, o ana təşəkkür edirəm ki, səadətimi mənə bildirmişdir. Mən sizi tanımadım, ona görə ki mən bu ana qədər sizi görməmişdim. Mən sizin gözəl surətinizi və sizin mənə bəxş etdiyiniz baxışları özümə apardım və onları yanımdaymış kimi xatırlayıram. Mən gecə-gündüz özümü öldürür, götür-qoy edirəm ki, sizin kim olduğunuzu bilim, budur, sizin məktubunuzdan iztirab çəkdiyiniz bəlli oldu. İndi mən sizi gördüm, tanıdım və sizinlə söhbət etdim. Mən hissələrinizə görə sizin bircə kəlmə ilə belə məzəmmətləməyə cəsarət etmərəm, sizin qəlbiniz sizin dilinizlə danışır, siz onun ardınca gedirsiniz, o sizi aldatmır, lakin... – O, bu sözü pozdu, az qalmışdı ki, yenə də nəsihət etməyə başlasın. Belə hallarda bu hadisə adamı rahat etməkdənsə, daha da əsəbiləşdirir. – Qəlb mənəvi həyatın gözəlliyidir, gözəllik eybəcərliklə yanaşı dayana bilməz. Demək, siz səmələrin mələyi kimi bakirsiniz. Mən sizin diqqətinizə layiq deyiləm, siz məni yalnız öz məhəbbətinizə görə deyil, həm də həyatda silahdaş seçmişsiniz. Mən həddindən artıq aciz deyiləmmi? Siz səhv etməyinizmi? Mən sizi bircə dəfə gördüm, sizin əziz surətinizi özümə apardım, uzun zaman gizlində iztirab çəkdim, qəlbim sizi arayırdı, ürəyim sizi hər yerdə axtarmağa can atırdı, tale isə gözələnilmədən bizi bir-birimizə rast getirdi və mənim çəkdiyim iztirabın sirrini də gözələnilmədən mənə açdı. Bu mənim əzabımı azaltmadı, o indi başqa səmtə istiqamət aldı. Mən qəlbimin ehtirasla axtardığı, can atdığı bir şeyin ardınca getməyə tərəddüd edirəm, mən ümidi uçurumun arxasında görürəm. Mən onu necə keçəcəyəm? Bəlkə də, o, dumanda gizlənmişdir. Mən onu zülmətdə, dumanda necə tapa bilə-rəm? – Məhəbbət uçurumu keçmək üçün mənə qanad verəcək, o dumanı dağıdacaq, səadətə olan yolu, ümidi işıqlandıracaq. Bu, doğrudur. Lakin həmişə mümkün deyil. O çox vaxt düşmən qüvvəsi, xüsusən kobud düşmən qüvvəsi qarşısında baş əyir. Sevgini

anlamadıqda və onu qiymətləndirmədikdə məhəbbət çox vaxt kobudluğun qurbanı olmağı sevir, o, düşmənin iradəsinə çox itaətlə baş əyir, faciə yaratmağı sevir... Burada kobudluq öz gücü ilə məhəbbətə üstün gəlir. Məhəbbət onunla çox ehtiyatla hərəkət etməyi tələb edir. Bu yüksək hiss onun böyük mənasını dərk edən adamların cəmiyyətində xeyirxahlıq oyadır. Lakin zülmətin, kobudluğun və nadanlığın hökm sürdüyü yerdə özünə qarşı narazılıq, etiraz və nifrət yaradır. Çox hayıf. Beləliklə, bizim məhəbbətimiz keçilməz, təhlükəli zülmətdə mübarizə edə-edə bizə doğru gəlir; o, heç bir şeyə rəhmi gəlməyən, vəhşiliklə gözəlliyi məhv edən kobudluqla rastlaşmayacağıq? Bizim məhəbbətimiz məhv olmayacağıq? Məqsəd birdir, maneə, əngəl isə çoxdur. Mən həyatımla sizin üçün mübarizə etməyə hazırım, lakin... Siz bu zülmətdə zəif şölələnsiz, mən də. Biz ancaq-ancaq birləşə bilirik və şöləmizi artırırıq, bizim aramızda isə arasıkəsilməz bir qasırga var...”

“O, bunu başa düşəcəkmisən? – O, özündən soruşdu. – Bəli, o anlayacaq, “zülmət”, “kobudluq” sözü ilə nəyin nəzərdə tutulduğunu başa düşəcək. O, öz həssas qadın qəlbi ilə bədbəxt olacağını hiss edəcək, o məhv olacaq? Əgər Murad bəy onu müdafiə etməyə razı olsa, o da onunla birlikdə məhv olacaq. Yazıq Nigarın bədbəxtliyinə səbəb kimdir? Asiyanın həqiqi ruhunu mənimsəyən günahkar doğma ata, Qeys bəydir. Nigarın atası mühafizəkarlığın quludur”.

“Ah, qızım, atanın iradəsi yenilmir”. Bəlkə, bir çox atalar belə deyərək ucadan səslənəcəkdir! Ata üçün nə böyük təhqir, necə bir alçaqlıq.

“Necə dərrəkəsiz, necə nankor qızıdır”. Bir çox analar bərkdən deyəcəklər. Qeys bəy qeyri-şüuri olsa da, qızını elə bir zəmin üzərində tərbiyə etmişdir ki, özü heç bir zaman və heç bir vəchlə Nigarı belə zəmin üzərində qoymamışdır. O, ağılı, həyatı dərk etməyi və zövqünü şüursuz surətdə inkişaf etdirmişdir. Bəli, vaxt da öz işini görür, bir də ki bizim qadınlarımız həmişə məhv olmalı deyillər ki, onlarla ədalətsiz rəftar edirlər. Nigar çox dərrəkəli və ağıldır. Bəs Murad bəy? Murad bəyin də Əbdül kimi qəlbi təmizdir. Uşaq kimi xeyirxah, ağıllı və zəkaldır. Onun qəlbi səfəqli, mərhəmətlidir. Əzab çəkəndə qadın qəlbi kimi titrəyir. Nigar Murad bəylə gizlənməklə ağıllı hərəkət edir, o atasının onu qətl edəcəyindən qorxub qaçır. Təhlükədən mühafizə olunmaq lazımdır, hətta zəruridir.

Qaranlıq gecə quldurlar üçün əlverişlidir. Fayton asta-asta dərin dərəyə girdi.

– Dayan! – deyə faytonun qarşısından bir səs eşidildi, fayton dayandı. Naməlum adamlar onu əhatə etdilər.

– Düş. – Naməlum adamlardan biri amirənə səsle dedi.

Faytondan atılan güllə buna cavab verdi. Kimsə yerə yığılıb, “öldürdün!”, deyə qışqırdı. Naməlum adamlar onu tutub, faytondan itələdilər.

– Dayanın, alçaqlar, mənim yanımda qadın var.

Huşunu itirmiş qadını da faytondan çıxartdılar. Qadının müsafirinin əl-qolunu bağlayıb ata mindirdilər. Cinayətkarlardan biri ata minib, qadını da onun üstünə uzatdı. Başqaları atı faytondan ayırıb faytonu dərin xəndəyə ataraq, üstünü torpaqla örtüldülər. Cinayətkarlar qurbanlarını özləri ilə apararaq, meşədə gizləndilər. Bu qurbanlar Murad bəy və Nigar idi...

Nigar yox olan gecənin səhəri Qeys bəy ailəsi ilə birlikdə yaylaqdan öz mülkünə getdi. O öz otağında qapanıb qalmışdı, təmiz hava udmaq üçün yalnız gecələr bayıra çıxırdı, arvadından başqa heç kim onun otağına girməyə cəsarət etmirdi. Şahzadə, buna dözə bilmirdi. Ata, ərəblərin öz qızlarını diri-diri torpağa basdırdıqları vaxtı alqışlayaraq, “bax, bu əsil zəmanə idi, – deyə fikirləşirdi. – Qədim ərəblər bu qadınları gözəl tanıyırdılar. Allah kimi cəzalandırmaq istəyirsə, ona qız verir... Görək indi də qızları diri-diri torpağa basdırmaq adəti olaydı. Mən birinci olaraq Şahzadəni basdırdım və heç hayfım da gəlməzdi...”

– Ah, Məhəmməd, – Qeys bəy Məhəmmədin adını acı bir məzəmmətlə çəkdi. O, ətrafına boylandı, öz danlaqlarından qorxdı, bir anlıq gözlərinə qaranlıq çökdü, qulaqları cingildədi, sanki ürəyi dayandı. Qeys bəy özünü cəmləşdirdi, şeytanı bir neçə dəfə lənətlədi... – İrana getmək lazım idi, orada bu hadisə olmazdı. Onlar divandan qorxardılar. O, orada bunu etməyə cəsarət etməzdi, əks təqdirdə, qızı və onu apararıq yolun qırağında boyuna qədər yerə basdırardılar.

Qara fikirlər ondan əl çəkmirdi. Qeys bəy qadın cinsinə qəti nifrət edir, onları alçaq, mənfur məxluq adlandırır. “Əgər qadınlar xeyirxah xalq olsaydılar, Allah onları qadın yaratmazdı”, – deyə fikirləşirdi.

Qeys bəy arvadına hər dəfə Şahzadəyə ciddi nəzərət etməyi, onu bir addım da kənara buraxmamağı tapşırırdı. Qadın ərinin əmrini yerinə yetirirdi. O, Şahzadəni təmiz havaya, həyəətə, bağa çıxarırdı, hətta o biri otaqlara da aparırdı, qapını Şahzadənin üzünə qıfıllayırdı, pəncərələrdə isə ikiqat dəmir şəkəli barmaqlıq vardı.

Şahzadə hiss ediləcək dərəcədə arıqlamışdı, üzündəki qızartı, rəngindəki tərəvət, gözlərindəki parıltı hər şey itmişdi. Əgər ölüm gəlsəydi, o qız taleyindən çox razı olardı. Həyat onun üçün çox ağırdı, çıxış yolu isə yox idi. Bəs Əbdül? O, onu alarımı? Heç vaxt. Əbdül Qeys bəyin qatı düşmənidir, o, Nigarın qaçmasında başlıca günahkardır. Qəzəbli ata arvadına tapşırırmışdı ki, onu qəbul etməsin, əgər gəlsə, qovsun. “Şahzadə onunla bir kəlmə də danışmasın, eşidirsənmi?” Qeys bəy arvadına belə demişdi. Şahzadə Əbdülü gözləyirdi. O, qızın qəlbindən çıxmırdı. Şahzadə yeganə ümid şöləsini onda görürdü. Bəs onun xilas olma günü nə zaman baş verəcəkdir? Doğrudanmı, heç zaman baş verməyəcəkdir?

“Mən ya ölməli, ya da Əbdülün olmalıyam”, – Şahzadə belə düşündü. Ölüm onu atasının zülmündən qurtarardı. Çox vaxt Şahzadə qızdırır, bədəninə üşütmə gəlir və o bir neçə gün huşsuz düşüb qalır. Xoşbəxtlikdən bu əsəbiliklər ciddi şəkil almırdı. O tezliklə özünə gəlirdi. Qız demək olar ki, yeməkdən imtina etmişdi. Yalnız səhərlər qəhvə, çay və yaxud südlə bir-iki tikə yeyir və bu da o biri səhərə qədər davam edirdi. Bəzən Şahzadə Nigarı xatırlayır, gözlərindən bulaq kimi yaş süzülür, Əbdülü anır, yenə göz yaşları... Göz yaşları onun üzündə dərin iz buraxmışdı, bu iz onun üçün qiymətli idi. O, güzgüyə baxır, öz sifətində göz yaşlarının izini müşahidə edir, yenə Əbdülü və Nigarı xatırlayır, yenə odlü göz yaşlarının izi təzələnirdi.

Şahzadə həyatının uzaq üfüqlərinə nəzər saldı, onun mürəkəbliyindən qorxdı. Əsas məsələ burasındadır ki, həyatın üfqi zülmət və dumanlı idi, hətta yaxın yerlər belə aydın deyildi, həyatın dərinliklərindən nə isə bir şey üzüb, dumanlı fonda süzür, həyatın tutqun zirvəsinə çatır. Şahzadə aydın olmayan bu səhnənin bir cizgisini tutmaq üçün diqqətlə baxır, qasırğa qalxıb şiddətlənir, onun həyatında həyəcan oyadır və bu xəyal yox olur. Onun təsəvvüründə belə bir səhnə canlanır: lap gözlərinin önündə, üzərində “Gir!” yazılmış qara quyu açılır. Şahzadə tərəddüd içərisindədir;

girim, ya yox? Əgər girməsəm, bəlkə, axtardığımı tapmayacağam, əgər girsəm, bəlkə, axtardığının əvəzinə qorxduğum və məni məhv edən bir şeyə rast gələcəyəm? Gözəgörünməz qüvvə onu cəzb edir, ürək isə bunu rədd edir. Demək, onu ölüm gözləyir. Budur, artıq, o, quyuya yaxındır. Birdən Şahzadə çığırdı. Qız ətrafına baxdı, bu, öz otağı idi. Sonra o, balkona çıxdı və indi onun yanına buraxılmayan öz qulluqçusunu çağırırdı.

– Necə oldu, gəldi? – o, pıçıltı ilə soruşub qapıya baxdı.

– Bəli, indicə. – Qız da pıçıltıyla cavab verdi.

Şahzadə tələsik cibindən nəşə çıxarıb qızın ovcuna basdı və qapının dalında yox oldu. Qız pulu cibinin dərinliklərində gizlədərək çıxıb getdi.

* * *

Əbdül Nigarın və Murad bəyin başına gələn bədbəxt və kədərli hadisənin təsirindən öz otağına keçə bilmirdi. O hətta öz valideynləri ilə görüşməkdən belə boyun qaçırır, onu əhatə edən qan və barıt qoxuyan adamlardan kənar olmağa çalışırdı. Bəli, belə dəqi-qələrdə adamın yalnız olmağı elə rahat və xoşdur ki. İnsanı rahat edən fikirlər necə də sakitliklə axıb gəlir. Fantaziyası təsəvvüründə necə müxtəlif mənzərələr rəsm edir. Onlar ya coşqun ürəyi sakitləşdirir, ya qəlbi həyəcana gətirib, sakit daxili aləmi narahat edir, ya qəlbədən və ürəkdən nə isə bir ağırlığı götürür, bu zaman qəlb işıqlanır, onun nuru insanın çöhrəsində görünür, yaxud qəlbə kölgə salır, onda, şadlıq şəfəqi bir anda yox olur, ürəyə də, sifətə də qaranlıq çökür...

Əbdül öz otağını içəridən bağlayıb oturmuş və düşüncələrə dalmışdı. Fikirlər onun beynində pərvaz edir, nə barədə isə çalışıb-vernuxur və olmazın qayğı göstərirdi. Bəziləri onun üçün nə isə yaradırdı. Birdən xəyalının üfüqlərindən işıq zolağı görünürdü. Əbdül fikirlərin oyununa diqqət yetirdi. Bu nədir? İşıqla bu sözlər yazılmışdı: “Qadın aləminə giriş”. Güclü maraq hər şeyə üstün gəldi. Xidmət göstərən fantaziya onu uzun, qaranlıq bir dəhlizə aparıb zülmət bir aləmə çıxardı: O dayandı. Nə üçün? Ona elə gəldi ki, ondan söz soruşurlar. Birdən onun gözlərindən nə isə götürüldü və o, qadınlarla dolu olan bütün qaranlıq aləmi gördü. Bu qadın dünyası böyük, tağlı, yeraltı bir aləm təşkil edirdi. Tağ, ətrafına oxlar

düzülmüş iti daş sütunlar üzərində dayanır, döşəmədə səliqəsiz-cəsinə dərin yarğanlar açılmışdır. Arxa divarda qapı var. Budur, o açıldı, qadınlar axınla içəri girdi.

– Bu, sizin həyatınızdır! – Yeraltı mağaranın o biri küncündən qəzəbli səs eşidildi. – Qadınların çoxusunun sifətində iztirab görüldü, onların arasında narazılıq uğultusu ucaldı, çünki qadınlar onlar üçün zülmətli həyat təyin edən sirli səsə inanmırdılar. Ətrafdakı bütün bu şeylər yox olur, üzlərdə laqeydlik, inam və uşaq itaəti yaranır. Yalnız onlar buna ümid edirlər ki, gözəl, işıqlı həyat kişilər üçün, qaranlıq, acı həyat isə qadınlar üçün təyin olunmuşdur. Qadınlar üçün bundan yaxşı həyat olacağını güman etməyənlər və öz talelərindən razı olanlar eybəcər yeraltı mağaranın küncələrinə çəkilərək, itaətlə zəncirləri taxırlar... “Deməli, məhv oldular” – deyərək Əbdül düşündü.

Narazılıq edən qadınlar isə, müstəqil aqlın təhrik etdiyi gözəl aləmi tapmaq üçün, işıqlı dünyaya yol axtarmağa başladılar. Onlar əvvəlcə tərəddüd edirlər, sonra cəsarətli, nəhayət, son dərəcə qətiyyətli və cəsur olurlar. Onlar qaranlıqda heç nədən şübhələnmədən irəliləyirdilər. Budur, biri ayağını düz yarığa qoydu və onun içərisinə düşdü, zülmətdə yalnız iztirab ifadə edən “ay” səsi eşidildi. O birisi yarığın üzərindən adladı, lakin sinəsi sütuna dəydi, iki ox kürəyinə keçdi. O yalnız “ürəyim, ürəyim”, – deyərək çığıra bildi. İkisi toqquşdu, müvazinətlərini saxlaya bilmədilər və hərəsi bir yarığa yıxıldı. Birinci yıxılarkən ikincisi ona kömək etməyə tələsdə, lakin birinci ikincini də yarığa çəkdi.

– Bura, bura, mənim ardımca, – deyərək Əbdül xəyalən çıxır. Onun səsi iniltilər, hönkürtülər, ümitsiz nidalar arasından heç kəsə çatmır.

Əbdül yazıq qadınların yolunu işıqlandırmaq üçün meşəl qaldırmaq istəyir, lakin elə burada məşəli onun əlindən alıb harasa uzaqlara atırlar, cavan oğlan onları xilas etmək üçün hərəkət edərkən onu tutub saxlayırlar. Onun gözləri bir qızın üzərində dayandı, ürəyi döyündü. Bu, əllərini irəli uzadaraq ona doğru atılan Şahzadə idi.

– Gözlə, gözlə, Şahzadə, mən gələcəyəm.

Qız onun səsini eşidib dayandı. Bu zaman kim isə əli ilə qızın kürəyindən bərk itələdi, o, sütuna dəydi və bir neçə ox onun kürəyinə girdi.

– Dayan, nə olub? Bura bax! – sözləri ətrafda eşidildi. O, göstərilən istiqamətə baxdı, qorxu onu götürdü, o dondu.

Nigar və Murad bəy, sinələrindən qan axa-axa, sütunun yanında, qan içində uzanmışdılar...

Əbdül ətrafa boylandı: “Mən hardayam? – deyərək özündən soruşdu. – Budur qadınların talcyi. Mən gücsüzəm, həddindən artıq zəifəm. Qadınları xilas etmək üçün bu cür heç nəyə gərək olmayan qüvvə deyil, əzəmətli qüvvə, Pyotr qüvvəsi lazımdır”. Əbdül sonuncu “əzəmətli qüvvə, Pyotr qüvvəsi” sözlərini ucadan dedi. “İlahi, İlahi, onlara bu cür işgəncə vermək nəyə lazımdır? Onlar nə günahın sahibidirlər? Ona görə ki, onlar xoşxasiyyət, mərhəmətli, füsunkar və gözəl bədənlidirlər? Ona görə ki, bizim qəlbimiz həddindən artıq amansızdır, kobuddur, onlar isə incə və əzabkeşdirlər?”

Axşam çökmüşdü. Əbdül bağa girdi və orada uzun zaman, demək olar ki, saat on ikiyə qədər var-gəl etdi. Sonra öz otağına gəlib, yerinə girdi və dərin yuxuya daldı.

* * *

Nigar məhv oldu və sevdiyi adamı da öz ardınca apardı. Qatil valideyn idi. Ata qızın qəlbi ilə bir büllur oyuncaq kimi oynayırdı. Qeys bəy bu incə, zərif oyuncaqla ehtiyatla hərəkət edə bilmirdi. O, bu oyuncağı yerə sahib cilik-cilik etdi. Bu ehtiyatsızlığın nişanəsi oyuncağın qırıqları deyil, axıdılmış qan idi. Qeys bəy əziz oyuncaq üçün təəssüf etmədi, oyuncaq çox zərif, incə yaradılmışdı. Oyuncağı ələ almaq belə mümkün olmadığına görə, onu yaradan ustaya qəzəblənmişdi. O, özündə heç bir günah görmürdü. Onun əlləri çuqundan idi, incə oyuncağa əl vuran kimi oyuncaq dağılıb toz kimi oldu. Qeys bəy bir zərif şeyi qırılmışdır, o birisi qalır, o öz çuqun əllərini ona uzadır... Dəhşətdir...

Əbdül dərin yuxuya getmişdi, yuxu onun üçün qeyri-adi bir səhnə yaratmışdı. Qarşısında daş meydança olan yalçın, sərt qayalı bir dağ... Şahzadə meydançaların birindən çıxış yolu axtarır, lakin yol yoxdur, aşağıda sıldırım qayalığın sərt divarı uzanır, onun sonunda meydança vardır. Yuxarıdakı divar da belədir, aşağı düşməyə də, yuxarı qalxmağa da imkan yoxdur. O, ümitsizlik içərisindədir, ata qızının ağır vəziyyətini görür, lakin onun əzabı ata ürəyinə təsir etmir. Əbdül Şahzadəni gördü, onu xilas etmək üçün irəli atıldı. Əbdül ona kondirdən düzəldilmiş pilləkən atdı. Şahzadə yuxarıdan üçüncü pilləyə çatdıqda, hiddətindən ağzı köpüklənən Qeys bəy Əbdülə elə

bərk itələdi ki, kəndir pilləkənin axırı onun olından çıxdı. Qeys bəyin gözləri iblis gözləri kimi parıldadı.

– Get bax! – O aşağını göstərərək dilləndi. O, baxmaq üçün irəli gəldi və qanına boyanmış daşları gördü. Əbdül dəhşət içərisində çığırdı.

Əbdül yuxudan oyandı. Qızdırmalı adam kimi əsirdi...

* * *

Şahzadə yuxuda görürdü ki, o, qayıqda yalnız oturub, dənizdə üzür. O, küreklərə təzyiq edir və qayıq bir zərbədən dənizin ləpələnen üzünü ilə sürüşür, o qurudan uzaqdadır, harda olduğunu və hara getmək lazım gəldiyini bilmir. Eyni zamanda qayıq hara isə baş götürüb gedir. Qız bir dəqiqəlik avar çəkməyi dayandırdı, uzaq üfüqə baxdı, orada nə isə qaralırdı. Şahzadə yenə avar çəkməyə başladı, o yorulmaq nə olduğunu bilmirdi, qayıq da əvvəlki tək dənizin üzərində süzürdü. Qayıq yaxınlaşdıqca üfüqdəki nöqtə böyüyür, böyüyürdü. Ah, nə böyük xoşbəxtlik, bu, sahildir. O, quruya yaxınlaşdığı zamanda, tufan qalxdı, dəniz həyəcana gəldi, dalğalar qabardı, qaranlıq çökdü. Şahzadənin təknəsi dalğalar arasında köməksiz qalmışdı. Qızın əlləri yanına düşdü, o, əllərini sinəsinə qoydu və özünü allahın iradəsinə tapşırtdı... Dalğa-dalğa üstünə cumur, Şahzadənin təknəsi gah dalğaların zirvəsinə qalxır, gah da onların qucağında gizlənir. Şahzadə labüdü məhvini gözləyir. Qorxu ümitsizliyə çevrilir, indi onu ölüm, təbiətin dəhşətli qorxusundan daha az təhdid edir. Birdən o arxadan səs eşidir: “Qorxma, mən buradayam”.

Şahzadə geriye baxdı, uca bir dalğa Əbdülün qayığını ona doğru gətirirdi.

– Şahzadə, qorxma, Allah bizimlədir, – Əbdül ona müraciət etdi. Yalnız o bizi xilas edəcək.

Əbdülün qayığı Şahzadəninə yanaşdı.

– Şahzadə, mənim yanıma, qayığa gəl, birlikdə xilas olaq.

Əbdül dənizin səsini kəsməyə çalışaraq qışqırdı.

Şahzadə qalxdı və ayağını Əbdülün qayığına qoymaq istədi, elə bu zaman onun atası Qeys bəy sudan çıxıb, Şahzadənin və Əbdülün qayığı arasında dayandı, Şahzadənin qayığını Əbdülünkündən kənara itələdi. Şahzadə dənizə yığıldı və şığıyan bir dalğa onu uddu.

Şahzadə oyandı, artıq gün çıxmışdı.

“Nə dəhşətli yuxudur. Əbdül haradadır, ona nə olub? İlahi, o da mənimlə məhv oldu. Ah, İlahi, İlahi, mən onun üçün də, özüm üçün də əzab çəkməyə hazırım. Bir qurban da bəsdir. Yarəb, onu müdafiə et, onu bədbəxt hadisələrdən qoru...”

Kimse onun pəncərəsini döydü. Şahzadə irəli atıldı, orada onun qulluqçusu dayanmışdı, qız barmaqlıq arasından ona məktub verib, geriye baxaraq qaçıb getdi. O, məktubu qapıb açmaq istədi, elə bu vaxt onun qapısındakı qifildə açar şıqqıldadı, qız məktubu gizlətdi. Anası içeri daxil oldu.

– Sən artıq qalxmısan? – ana xəbər aldı.

Şahzadə acı məzəmmətlə ona baxdı.

– Sən niyə mənə belə baxırsan? – Onun baxışından pərt olan ana soruşdu.

– Heç, ana. Ana, de görüm, sən gənc olanda mənim tək yaşamışdın? O zaman yaşamaq istəyirdin, yoxsa ölmək? – Şahzadə soruşdu.

– Şahzadə, bu sual nəyə lazımdır? Soruşma məgər sən pis yaşayırsanmı? Allaha şükür ki, başqaları sənə həsəd aparırlar.

Şahzadə incimmiş halda dedi:

– Dostağın həyatına həsəd aparırlar? Kim dustağa həsəd edə bilər? Ana, de görüm, qız vaxtı sən necə yaşayırdın?

– Sənin kimi, – ana cavab verdi.

– Yəni hələ ki səkkiz yaşında idin, sənə sizin həyətdə, bağda, qonşuların həyətdə oynamaq və gəzmək üçün icazə verilirdi, öz yaşdın olan oğlanlarla oynaya bilərdin, yaşın onu keçəndə böyük kişilərdən belə yaşındın, nəhayət, yaşın on dördü keçəndə sənə ananın yanında evdə oturmağı, ondan bir addım kənar gəzməməyi, onunla birlikdə tikiş tikməyi, corab toxumağı, onun yanında xırda işlər görməyi tapşırırdılar, səni birlikdə oynadığın, şənələdiyən uşaq-lıq dostlarından ayırırdılar, nəhayət, ayrıca bir otağa sahib, gecələr qapını üzünə bağladılar, ananla birlikdə həyətdə çıxır və sonra üzünə qapı kilidlənirdi, açar anada saxlanırdı... Beləmi yaşayırdın, ana?

– Bəli, mənim balam, belə...

– Sən nə üçün mən yaşadığım tək yaşayırdın? – O daxili həyəcanla soruşdu.

– Bizim atalarımızın və ərlərimizin iradəsi belə tələb edir. Qadın həyatı belədir.

Şahzadə artıq anasına cavab vermədi.

Şahzadə aşağıdakı sözləri oxudu:

“Əziz Şahzadə. Bizim həmişəlik ayrılmağımız zəruridir, biz bir-birimizi unutmalıyıq, təsəvvür et ki, mən ölmüşəm. Əks təqdirdə, atan səni də Nigar kimi məhv edə bilər. Sənin həyatının sənə verdiyi hər şeyə dözüb səbir et. Bəlkə, xoşbəxt olacaqsan. Sənin və mənim anam talelərinə baş əydikləri kimi, sən də itaətlə öz taleyinə baş əy. Onları belə bir inam təskin edirdi ki, ölməyə və yaşamağa hüququ olan qadın ərinin quludur, qız atası üçün quldan da pisdir, sən də bununla təskinlik tap...”

Şahzadə uzun zaman göz yaş töküüb ağladı. Qız ona cavab yazmaq istədi, ancaq nə qələmi, nə kağızı, nə də mürekkəb vardı... “Özüm onun yanına gedəcəyəm”, – deyərək qərara gəldi. Necə gedəcəkdi? Qapı gecələr bağlanır, pəncərədə barmaqlıq var.

Axşam oldu, anası gəlib onu dustaq kimi həyətə çıxartdı, sonra qapını qıfıllayıb getdi. Şahzadə çoxdan bəri qapını necə açarsız açmağı bilirdi. Deməli, qapının dəstəyindən yapışmaq və onu elə qüvvətlə öz tərəfinə çəkmək lazımdı ki, qapının bir tayı o birindən aralansın, sonra qapının arasından mıx soxmaq və qıfılın sürgüsünü yuxarı qaldırmaq lazım gəlirdi, bununla da sürgü geriye atılıb, qapı açılırdı. Evə sakitlik çökdükdən sonra o, belə də etdi. Şahzadə sakitcə bağa çıxdı. Əbdülün otağının pəncərəsinə yaxınlaşıb döydü. Əbdül hələ yatmamışdı, o pəncərəni açıb, eşiyə baxdı.

– Əbdül, mən buradayam, pəncərənin altında, məni öz yanına burax, sənə bir söz deyəcəyəm. – O, əllərini Əbdülə sarı uzadıb yalvardı.

– İlahi, o da məhv olacaq!

Əbdül cavab vermək əvəzinə çığırdı və qapıya atıldı. O, bağa qaçdı və Şahzadəni əlləri üstünə alaraq öz otağına gətirib, balaca divanın üstündə oturtdu. Əbdül onun qarşısında dayandı.

– Şahzadə, sən ölümün qucağına atılırsan, sənin qarşında məzar qaralır... Şahzadə, bu cəsarət sənin həqiqi məhvindir... Sənin atan... Özünə gəl, o səni öldürər, o sənə, sənin gözəlliyinə rəhm etməz.

Şahzadə əllərini onun çiyinə qoydu.

– Sənə hayfım gəlir, – Əbdül sözüne davam etdi. – Sən elə gözəlsən, elə gəncsən ki... birdən acı bir tale sənin qismətin oldu. Bu, mənim üçün çox ağırdır... Siz qadınlar hamımız yalnız məhv olmursunuz, sizinlə birlikdə biz də məhv oluruq. Gör sizin necə

qüvvətiniz var... Siz həm də təhlükəsizliyi ləğv etmək imkanına maliksiniz, ancaq biz bu böyük qüvvənin artmasına imkan vermirik...

Əbdül nəzakətlə onun başını sığalladı.

– Şahzadə, sən uçurumun kənarındasan, sənin ayağının altındakı zəmin möhkəm deyil, o uçulacaq və sən uçuruma düşəcəksən... Sənə yaxınlaşıb kömək etmək səni tamamilə məhv etmək deməkdir, çünki ağırlıq artacaq, zəmin zəifləyəcək və sənə kömək etmək istəyən adam da məhv olacaq...

Qız nəvazişkar bir məzəmmətlə dedi:

– Ay səni, qorxaq...

– Yox, Şahzadə mən qorxaq deyiləm, mən sənin üçün qorxuram. – Əbdül onun sözünü kəsdi.

Şahzadə onu dinləmədən dedi:

– Sən deyirsən ki, mən uçurumun kənarındayam, doğrudanmı, sən öz əlini mənə verməzsən?

– Mənim əlim sənə çatana kimi başqa bir əl səni məhv edəcək.

Əbdül səmimi bir inamla cavab verdi.

Şahzadə əlini onun çiyindən çəkdi.

– Əbdül, mən səni həmişəlik sevmişəm, qəbire qədər də sevməyə, hətta qəbirdə də... Doğrudanmı, mən həqiqi təmiz məhəbbət uğrunda özümü qurban verməyi bacarmayacağam? Qəlbim sənə doğru can atdığı, ürəyim səninlə olduğu bir zamanda mən başqası ilə ola bilmərəm. Ya ölərəm, ya da ürəyimin dediyi yerə gedib, qəlbimin istədiyi adamı taparam. Mən bu gündən öz səadətimə çatmaq üçün öz həyatımı cürətlə fəda etməyə hazırım, elə buna görə də sənin yanına gəlmişəm.

Şahzadə divandan düşüb onun boynunu qucaqladı, dodaqlarını dodaqlarına yapışdırdı. Əbdül onun belindən qucaqlayıb, sinəsinə bərk sıxdı, onun qəlbində bir alov yandı və qarşılıqlı buse nəticəsində söndü. O özünü hər şeydən kənar olan təmiz bir aləmdə təsəvvür etdi. Burada hamı bir-birini sevirdi, hicran və ölüm bu yerdən qovulmuşdu. Bura əbədi gənlik ehtirası ilə dolu olan coşqun üreklər aləmi idi... Əbdülə elə gəldi ki, onun da, Şahzadənin də şahin qanadlarına bənzəyən böyük qanadları yaranır və onlar zir-zibilli yeri uzaqlarda buraxaraq, gözəl, valhedici səmada süzülür. Orada, günəşin doğduğu, yer üzərinə işıq və istinin yayıldığı yerdə soyuq ölüm sükutu hökm sürür, bəşəriyyətin inkişafını zəncirləyən, insanları əbədi kor edən qatı zülmət ətrafa yayılır. Orada, günəşin

batdığı yerdə isə işıq və isti yox olur, zülmət yer üzərinə sərilir. Bura işıqlı və istidir, burda insanlar həyatı, işığı yayaraq sərbəst hərəkət edir. Həyat öz qaydası ilə heç bir durğunluq olmadan axıb gedir.

Şahzadə başını sinəsinə əydi. İri, ipək yaylığının altından bir çəngə saçını çıxıb üzünə dağılmışdı. Qız şiddətlə nəfəs alır, Əbdülün qucağında qəfəsə düşmüş quş kimi çırpınırdı.

Qız pıçıldadı:

– Mən sənənin ayaqların altında ölməyə hazırım. Əgər mən sənənin uğrunda həlak olsam, həyatıma hayfım gəlməz.

Əbdül onu daha qüvvətlə sinəsinə sıxdı. O, qollarını gəncin boynuna dolayıb, onu özünə sarı çəkdi.

– Sən harda olsan, mən sənəni taparam. Mən heç nədən qorxmaram. Mənim üçün işıq saçdığı yerə baxıram, səndən başqa heç nə görmürəm, sənənin səsindən başqa heç bir səs eşitmirəm... Sən mənim ümidim və səadətimsən. Nəcə ki sən buradasan, yaxınlıqdasan, mən xoşbəxtəm və öz taleyimə minnətdaram, sən getdikdən sonra isə mənim ağır, acı taleyim başlanır...

Şahzadə sakit, titrək səslə danışdı, lakin göz yaşları onun sözlərini yarımcıq qoydu. Əbdül başını onun üzünə tərəf əydi, göz yaşları onun sifətini yandırdı.

– Sənə nə olub? Ağlayırsan? Mən də ağlayaram...

Şahzadə, sənənin göz yaşların məni yandırır, öz Əbdülünə yazığın gəlsin.

Əbdül hələ də ağlayırdı.

– Şahzadə, mən yanırım, qəlbimin yanğısı alışır, sənənin göz yaşların onu söndürməz... əksinə artırır. – Əbdül onu öpdü.

Dan yeri sökülürdü. Şahzadə səhər ilahəsi kimi sakitcə bağı addayıb öz otağına keçdi.

“Mən öləcəyəmmi? – O özündən soruşdu. – Bəli, mən öləcəyəm. – Özü cavab verdi. – Mən uçurum kənarındayam, ayağımın altındakı zəmin uçulub tökülür”.

Əbdülün məzuniyyət vaxtı qurtardı. O, şəhərə, xidmətə getməyə hazırlaşdı. Şahzadə bunu çoxdan bilirdi, o öz qulluqçusunun köməyi ilə Əbdülə belə bir kağız göndərdi:

“Sən gedirsənmi? Mən sənə xeyir-dua vermərəm, özünü xilas etmək mərdlik deyil, unutma ki, səndən başqa qəlbini sənənlə birləşdirmək istəyən başqa bir məxluq da var. Məni qoyub getmə. Bizim xoşbəxtliyimiz üçün mənim atama, anama və öz atana yalvar. Mən

də öz atamın yanına gedib, onun ayaqlarına qapanıb, ayaqlarını qucaqlayacağam, ondan sənəni məndən ayırmamağı xahiş edəcəyəm. Yəqin mənim göz yaşlarım və yalvarışlarım onun qəlbinə təsir edər. Sən yalnız bir qədər gözlə...”

Əbdül qaldı...

– Ana, məni Əbdülə verin. – O, iki gündən sonra göz yaşları içərisində anasına dedi.

Ana geri çəkilib hiddətlə qızına baxdı.

– Ana, bu yaxşı deyil... Birləşmiş ürəkləri bir-birindən ayırmaq dəhşətdir. Onlar öz aralarında dərin kök atmış məhəbbətlə birləşmişlər. Onları ayırmayın, sizi inandırırım ki, bu ölümlə nəticələ-nəcək... – Şahzadə anasının ayağına atılıb hönkürdü.

Ana daş kimi donub qalmışdı. Yerindən tərpənmirdi.

– Ana, mən atamın yanına gedəcəyəm, cynilə bunu atama deyəcəyəm, Əbdül mənimdir, mən Əbdülün. Bax, bunu atama deyəcəyəm. Qoy məni öldürsün, qoy məni itlərə atıb parçalasın, qoy məni vəhşi atın quyruğına bağlayıb çöllərə buraxsın, mənim üçün heç bir fərqi yoxdur. Mən, ya ölümü, ya da Əbdülü arayıram.

Şahzadə qalxdı, qaçaraq atasının yanına endi. O, atasının ayağına qapanaraq onun əllərindən tutub, onları öpüşlərə qərq elədi.

– Ata, ata, öz Şahzadəyə rəhmən gəlsin. Öz qızını onun üçün əziz olan şeydən məhrum etmə. Öz Şahzadənin ona, Əbdülə... olan məhəbbətinə azadlıq və sərbəstlik ver... Axı o sənə yaxın və əzizdir.

Qeys bəyin gözlərində iblisə bir atəş parladı. Qəzəbdən üzü eybəcər şəkllə düşdü. O, qorxunc gözlərini qıza dikdi. Şahzadə bunu hiss etmədi. Qeys bəy ayağı ilə onun sinəsindən itələdi, qız onun ayağından yapışdı, onu öpərək dedi:

– Ata, ata, öz Şahzadəyə rəhmən gəlsin. Onun Əbdülünü özünə ver.

Qeys bəy ayağını qaldırıb onun sinəsinə zərbə endirdi. Qız döşəmədə sürüşdü və bir müddət hərəkətsiz qaldı. Sonra qalxıb yenidən onun ayaqlarına qapandı. Ata qapıya tərəf getdi və vəhşi heyvan öz qənimətinə baxan tək qızına nifrət və qeyzlə baxmağa başladı. Şahzadə ona doğru süründü. Onun dizlərini qucaqladı, başmaqlarından öpməyə başladı. Qeys bəy iti addımlarla stola yaxınlaşdı. Siyirməni açdı, tapançanı açdı, lüləni ürəyinin müqabilində kürəyinə söykəyib dedi:

– Əgər o adamdan əl çəkməsən, Allah sənə ölüm versin.

– Versin, versin. Əgər mənim xahişim rədd edilmişsə, qoy mənə ölüm versin! – Şahzadə bunu güclə deyə bildi.

Qeys bəyin əlləri yanına düşdü, o stulda oturdu, qəzəb və həyəcan içərisində qızına baxdı. Şahzadə qumun üstünə çıxmış balıq kimi döşəmədə çırpınırdı.

Qeys bəy otağından çıxdı, dəhlizdə dayanmış arvadını görüb dedi:

– Get öz qızını götür.

Məhəbbət cəsərfəlidir, o heç nədən qorxmur, onda qorxu hissi yoxdur. Buna görə də o cəsurdur, məhəbbət daxili qorxu olmadan bədbəxtliyin əlcəyinə gedir. O, həyatını itirəcəyindən qorxmur, yalnız can atdığı şeyə çata bilməyəcəyindən ehtiyat edir, o öz arzusu üçün mübarizədə güclü və inadkardır, heç bir şey... hətta ölüm də onu dayandıрмаğa qadir deyildir... O ona hakim olan hissə kororanə inanır, onun məqsədi birdir. İstədiyinə çatmaq – bu, onun qanunudur. Əgər onun qarşısında uçurumlar, yarğanlar belə açılsa, məhəbbət heç zaman geri çəkilməz. O, bunda heç vaxt təhlükə görmür, o bunda yalnız öz cazibədar idealını görür. Sevgi həyatda dağıdıcı, məhvedici yanğın kimidir, lakin o onu bəzəyir, qaydaya salır, inkişaf etdirir, bahar günəşi kimi işıqlandırır, yatmış ürəyi oyadır və o bütün taleləri ilə məhəbbət hissələrinə cavab verir...

Şahzadə qəzəbli atadan qorxmırdı, məhəbbət onun bütün varlığına hakim kəsilmişdi, o, vəcd və həyəcanla öz idealına vurulub, kororanə ona sədaqət göstərirdi. Deməli, onun ideali baş tuta bilər. “Gedərəm, gedərəm, sevdiyim adamı taparam. Ölümüm mənim üçün qorxulu deyil”, – deyə o fikirləşirdi.

Şahzadə həmin günün axşamı anasından soruşdu: – Ana, atam mənə öz səadətini vermir?

– Yox, Şahzadə, bu, dünyasında mümkün deyil, – ana onu inandırmağa çalışaraq cavab verdi. – Sən atanı tanıyırsan, onun sözü ilə işi birdir, – dedi “yox”, deməli “yox”. Sonra “hə” deməz.

– Axı bu “yox” mənim üçün zəhərlənib sinəmə sancılmış oxdur. – Şahzadə barmağı ilə sinəsini göstərdi.

– Onun üçün heç bir fərqi yoxdur, bu onu dediyindən döndərə bilməz, dostum Şahzadə, – qızın anası yalvarıcı səslə dedi. – Mənə, yazıq anana rəhmin gəlsin. Əbdülə ərə getmək fikrindən əl çək. Nigar məhv oldu, sən mənim bircə dənəmsən... və mən indi yalnız səninlə təskinlik tapıram.

– Ana, ana... – göz yaşları qızı, danışmağa qoymadı. Şahzadə anasını qucaqlayıb onun əllərini öpməyə başladı.

O, bütün gecəni Allaha odlu dualar etməklə keçirdi.

Səhər tezdən atası onu yanına çağıraraq dedi: – Əgər sən onu... unutmasan... bu... Mən onun adını da çəkmək istəmirəm, eşidir-sənmi? Əgər sən özünün bu səfeh fikrindən əl çəkməsən, başını toyuq kimi kəsərəm, başa düşdün? Çıx get.

– Mən əvvəl... əvvəl mən...

– Bir kəlmə də, rədd ol. – Qəzəblənmiş Qeys bəy çıxaraq qapını göstərdi.

Şahzadə yerindən tərpənmədi. Qeys bəy onu o birisi otağa itələyib qapını bağladı. Huşunu itirmiş Şahzadəni yatağına uzatdılar. O, gecə yarısına qədər bayılmış halda qaldı, səhərə yaxın oyandı. Ana küncdəki divanda mürgüləyirdi. Axşama yaxın Şahzadənin hali yaxşılaşdı, o, xidmətçi qızı yanına göndərməyi anasından xahiş etdi.

O, içəri girən qıza dedi:

– Əzizim, bu kağızı apar Əbdülə ver.

“Əbdül, yalvarışlarım atama təsir etmir. Biz qarşılıqlı səadətə ümid edə bilmərik. Get, Allah köməyin olsun. Səni yoldan saxladığım üçün bağışla”.

Əbdül getmədi. O, məzuniyyətinin uzadılması haqqında rəisinə teleqram göndərdi. Ona on beş günlük vaxt verdilər.

Əbdül öz atasını və bir çox başqalarını Qeys bəyin yanına göndərdi ki, qızı ona verməkdən imtina etməsin. Qeys bəy bu barədə eşitmək belə istəmirdi. O, o qədər qızıydı ki, az qaldı qonaqları danlasın. Nəhayət, Əbdül Qeys bəyin və Zeyd bəyin yeganə bacısı olan bibisini onun yanına gətirdi. Quşbazov qardaşları onu çox sevirdilər. Qeys bəy nəinki bacısının xahişini qəbul etmədi, hətta onu bərk təhqir etdi. Onunla birlikdə qızı Pərizad da gəlmişdi. Pərizad ucaboylu, qızılısaçlı gözəl bir qızdı. Bu saçlarına görə ona “Məryəm” deyirdilər. Məryəm çox gözəl və ürəyəyatan idi. Onun gözəlliyi bir anlıq təsəvvürü məşğul edən, sonra qəlbə girərək cybəcərliyə çevrilən gözəlliklərdən deyildi, bu, daha çox əsəblərə təsir edən, cəlbəedici, əsiredici, insanın təsəvvürünü, qəlbini və aqlını özünə bağlayan bir gözəllikdi. Məryəm şən idi, uşaq kimi qayğısızdı. Qız darıxmağın, qəmlənməyin nə olduğunu bilmirdi, o çox sadə idi. Məryəm bütün günü özünə iş tapır, gah uşaqlara, gah cücelərə

baxır, gah özünün bəzəyi ilə əylənir, gah da müxtəlif kitablarla məşğul olurdu. O, daha çox şən məzmunlu nağıllar oxuyurdu.

Əgər nağıl evlənmə ilə qurtarıdısa, Məryəm sevincdən od tutub yanırdı, o ancaq şən hekayə, roman və povestləri oxuyurdu, özü də böyük aludəçiliklə oxuyurdu. Məryəm əlifbanı bilirdi və rusca yaxşı danışdı. Yay tətili günlərində əmisi oğlu Şamil öyrətmişdi. Məryəm tezliklə Şamili sevdi, lakin qız necə sevdiyini bilmirdi. Şamil getdikdə bir qədər darıxdığını hiss edirdi. Qız özü onu xatırladıqda, ya da kimsə adını çəkəndə ürəyinin bərk döyündüyünü və bədəninə üşütmə gəldiyini hiss edirdi. Məryəm onu sevirdimi? O heç vaxt bu haqda özündən soruşmurdu. Qız düşüncəli ki, əmisi oğlu olduğu üçün onu sevməlidir. Şamil onu gənc qəlbimin bütün hərəkəti ilə sevirdi. O, qıza məhəbbətini açmağa cəsarət etmirdi. Məryəm isə onun sevgisini özünün ona olan hörmət və məhəbbəti nəticəsində yaranmış duyğu hesab edirdi. Oğlan uzun zaman öz məhəbbətini ondan gizlətdi. Nəhayət, özünü saxlaya bilmədi, gənclik ehtirası ilə onun dodaqlarından möhkəm öpdü. Bu belə olmuşdu...

– Məryəm, bax gör nə gözəl qızılıqdır, nə qəşəng ətri var.
– Şamil bunu deyib qızılıqlı ona verdi. – Bir iylə. – Qız qızılıqlı sarı əyildi.

Şamil dedi:

– Gəl bir yerdə iyləyək.

O razılaşdı. Hər ikisi qızılıqlı iyləmək üçün əyildikdə, Şamil onun tərəvətli dodaqlarından öpdü, heyrətdən Məryəmin saçları biz-biz oldu. O, hiddətlə oğlana baxdı. Əgər Şamil bir neçə xoş söz desəydi, o saat bu xoşagəlməz hadisəni unudardı.

Şamil anasının yanına getdi, onun boynuna sarılıb, Məryəmi sevdiyini və onu almaq istədiyini anasına dedi. Ana bu məsələni ərinə xəbər verdi. Hər ikisi oğlanlarının seçdiyi qızı bəyəndi.

Şamilin əmisi, Məryəmin atası deyirdi: – Ay səni, bic, Məryəmi özün üçün oxutmusan. Eybi yoxdur. Mən sizin birləşməyinizə ürəkdən xeyir-dua verirəm.

Məryəm Şamilin nişanlısı olduğunu bildikdə, uzun zaman üzü qibləyə oturub dua etdi, yoxsul bir qıza öz köhnə paltarını və üstəlik iki manat pul verdi. Məryəm bundan sonra adət üzrə valideynlərinin yanında Şamilin gözünə görünmədi, onlar gizli görüşdülər.

Məryəmin atası savadlı deyildi, lakin buna baxmayaraq, savadlı adamlar arasında olmağı və onların söhbətinə qulaq asmağı sevirdi. Kişini hər yerdə qəbul edib, onunla həvəslə söhbət edirdilər. Ona müxtəlif məlumatlar verirdilər. O bu və ya digər məsələ barəsində öz fikrini söyləyirdi, bu fikirlər həmişə doğru olurdu. Onun iti ağı vardı, yalnız müntəzəm təhsil çatmırdı. Onun oğlanları gimnaziyada təhsil alırdı. O, yay aylarını yaylaqda keçirirdi. Bəzən qışda şəhərdə qalır, ailəsi ilə birlikdə teatrlara, tamaşalara gedirdi. O öz evini Avropa üslubunda qurmağı, qonaq otağı, zal, kabinetlər, ailənin hər bir üzvü üçün yataq otağı, anbar, buxana, bütün ləvazimatı olan mətbəx yaratmağı, aşpaz tutmağı, şəhərdə isə nökr, qapıçı və hətta ev itləri saxlamağı sevirdi.

...Payız keçdi, qış gəldi. Əbdül Xəzər dənizində xidmət edirdi. O, çoxdan evdən kağız almırdı, hətta Nisə və Sultan da ona məktub yazmırdılar. Birdən o, irs almaq kağızını aldı.

– Bu nədir? Doğrudanmı, yazıq atam ölüb? O, dəhşət içərisində çığıraraq başını əlləri içinə aldı. Əbdül öz otağına atıldı. Mizin üstündə məktub vardı, o, məktubu qapıb, qızdırmalı adamlar tək üşütmə içərisində onu açdı. Bu, Sultandan idi.

“Mən uzun zaman valideynlərinin ölümü haqqında sənə yazmağa cəsarət etmirdim”.

– Dəməli, ikisi də? – Əbdül yenə də əzab içərisində çığıraraq məktubu döşəməyə saldı. O, məktubu götürmədi, güclə stula çökdü. Əbdül ağlaya bilmirdi.

– Yazıq atam–anam. Sizin yeganə övladınız sizdən uzaqda idi, siz son dəfə ona baxa bilmədiniz, sizin balanız qəbrinizə bir ovuc torpaq ata bilmədi. Siz əlvida sözünüzü deyə bilmədiniz.

Əbdül istefaya çıxdı. O, məktubu aldığı gün altıncı günü dənizə çıxdı. Səhər tezdən doğma evlərinə yaxınlaşdı. Evin pəncərələri və qapıları mıxlanmışdı. Onun şeyləri, pəncərələri bağa açılan əvvəlki otağına köçürülmüşdü. Qoca dayəsi onun yanına gəldi. Əbdül onun boynuna atıldı və göz yaşları axıtdı, dayə də hönkürtü ilə ağlayıb fəryad qopardı. Heç yana gətməyib cavan bəyi gözləyən xidmətçilər, valideynlərin qulluqçuları deyirdilər:

– O gəlib evlənəcək və ata evində yaşayacaqdır.

O, əmisinin yanına getdi, ancaq əmisi onu qəbul etmədi.

– Əbdülə de ki, – o, xidmətçisinə dedi, – mən onun əmisi deyiləm, burda başqa Quşbazov yaşayır, mənim arvadıma isə de ki, yad adamı qəbul etməyə cəsarət eləməsin.

Onun arvadı dözə bilmədi, dəhlizdə Əbdülün boynuna atılıb onu öpdü və ağladı.

– Əbdül, bağışla, sənin əmin... əmin...

– Bu da sənin qohumun. – Əbdül evinə gedərkən öz-özünə deyirdi...

* * *

– Nənə, söylə görüm, atam və anam hansı xəstəlikdən öldülər? – deyə, o, axşam öz dayəsindən soruşdu.

– Bax, əzizim, mən hamısını sənə danışacağam.

Səhər xanımın yanına gəlirəm, – dayə danışmağa başladı, – görə-rəm ki, o yataqda çırpınır, sayıqlayır, ağlayır. Xanıma nə olub? – deyə qoca bəydən soruşuram.

– Yığışdır, buraları sil-süpür, görürsən, ona nə olub... Görürsənmi, o məni qoyub gedir. Sil-süpür, get xanımdan xahiş elə, o sənə qulaq asar, səni sevir... Deynən ki, o mən bədbəxti qoyub getməsin...

Mənim göz yaşlarım bulaq suyu kimi axmağa başladı. Xanım isə hələ də sayıqlayırdı. O qızdırma içərisində: “Əbdül” – deyirdi. “O uzaqda, dənizin o üzündədir. Məni bacım çağırdı... Böyük, böyük ev”; Xanım yalnız bu sözləri təkrar edirdi...

Sonra dayə mollaı, iki falçını və bir falçı qadını çağırdıqlarını bütün təfərrüatı ilə Əbdülə danışdı.

Mollanın qarşısında bir cam su qoydular, o onu götürüb qara, dəyirmi bir qabın içinə qoydu, camın qırağına vuraraq şər ruqları çağırmağa başladı. Falçılardan biri və falçı qadın suya baxırdılar. O birisi isə cama yaxınlaşıb, nəyi isə təkrar edərək ətrafda gəzirdi. O, şər ruqları cama yığırdı.

Molla çaya baxaraq falçıdan soruşdu:

– Nə oldu, toplandılar?

– Hə.

Falçı qadın etiraz etdi:

– Yox. İkisi bəyin cibində gizlənib.

Belə olduqda ruqları çağırmaq üçün başa gedən o birisi falçını çağırtdılar. O gəlib, əlini bəyin cibinə soxdu.

– İndi hamısı burdadır? – molla yenə falçıdan soruşdu.

– Bəli, burdadır hamısı.

Molla bıçaqla camın ətrafında dairə cızdı.

– Onlardan soruşun görək, onlar əziz xanıma harda zərbə vurublar?

Falçı qadın şər ruqların dediyini birinci olaraq elan etdi:

– Mənim ruqlarım deyirlər ki, biz mətbəxin astanasında otu-randa o bizim üstümüzə qaynar su töküüb. Belə olduqda, biz də ondan intiqam almaq qərarına gəldik.

– Onlara deyin ki, – molla ciddiyyətlə dedi, – əgər onlar xanıma sağaltmasalar, onda mən onların hamısını Süleyman peyğəmbərin ruhu xatirinə əbədi məhbəsə salaram.

Falçı qadın suya baxdı. Falçılar dedilər:

– Üç yaşlı oğlu qaynar sudan ölən arvaddan başqa, hamısı razıdır.

– Süleyman peyğəmbərin ruhu xatirinə o qadıncan başqa, hamımızı azadlığa buraxıram, – molla daha ciddi tərzdə cavab verdi.

Molla soruşdu:

– Yaxşı, nə deyir o?

– O ağlayır və vəd edir ki...

– Əgər elə isə, qoy and içsinlər.

Onlar dedilər:

– İçdilər.

Falçı qadın:

– Xanımın otağına zəməzəm suyu çiləmək lazımdır, xanım isə bir neçə gün yanında səma daşı gəzdirməlidir, – dedi.

– Onu hardan tapaq? – Zeyd bəy dəhşət içərisində soruşdu.

– Məndə var, mən verərəm, – o cavab verdi. – Müqəddəs suyun bir damcısı bir manatdır, daşın bir qırığı isə on manat...

Falçılar Zeyd bəydən otuz beş manat aldılar...

Onlar gedəndə dedilər:

– Sabah səhər o, tamamilə sağlam olacaq.

Səhər tezdən Zeyd bəyin arvadı öldü. Falçılar fala baxan gecə xanımın otağında onun qızıl qolbaq, qiymətli daşı olan iki qızıl üzük və Zeyd bəyin cibindəki saat və pul kisəsi də yox oldu. Ananın ölümündən bir ay keçməmiş Zeyd bəy də rəhmətə getdi.

Zeyd bəy ölümünə bir saat qalmış belə deyirdi:

– Mən coşqun dünyanı tərk edirəm, mənim gəmim sakit limana yan alır, burada əbədi rahatlıq və dinclik hökm sürür. Mənim Əbdülüm hanı? O, həyatın coşqun okeanında səyahət edir. Allah eləsin

onun gəmisi möhkəm və sarsılmaz olsun. Allah, onun dostu, yoldaşı ol. Mənim Əbdülüm tək qaldı. İlahi, İlahi, mənim balama kömək et...

Əbdül otaqlarda, bağda və kənddə kölgə kimi gəzirdi. Nəyə baxırdısa, hər şey onda keçmişdə yaşadığı bir hissi yenidən oyadır, təsəvvüründə uşaqlığın xoşbəxt illəri, uzaq keçmişin mənzərələri canlanırdı. Bir xətirə digəri ilə əvəz olunur, qəlbi anlaşılmaz sevinclə dolurdu. O, yaxın keçmiş baxdı, bu, qaranlıq və dumanlı bir aləm idi. Bu dumanın içərisində nə isə gözə çarpırdı. O, gələcəyə tərəf boylandı, bu, zülmət bir aləm idi, burada heç nəyi: nə dumanlı fiquru, nə tez ötüb keçən qara kölgəni seçmək mümkün deyildi, yalnız uğultu və gurultu eşidilirdi.

XVI

Gecə qaranlıq idi. Əbdül öz otağında pəncərə qabağında oturub ulduzlara baxırdı. Ona elə gəlirdi ki, ulduzlar ona məzəmmətlə baxır.

“Bəli, mən ona görə bu ulduzların qarşısında günahkaram ki, bir neçə addımlığımda olan və mənim üçün əzab çəkən adamdan imtina edirəm” fikri Əbdülün beynindən keçdi. O, gözlərini aşağı endirdi, onun baxışı sürətlə səmanın ənginliklərini, ayrı-ayrı dağları, kəndləri dolandı və mizin üzərindəki ləkənin üstündə dayandı. Onun fikirləri qarışır, onlar müxtəlif surətlər, mənzərələr yaradırdı... O bu fikirlərdən baş çıxarda bilmirdi, onlar zahir olur və tezəcə də təsəvvürünün dərinliklərində yoxa çıxırlar. Onun qəlbində nə isə yarandı, bütün bədəninə yandırıcı atəş yayıldı, gözləri yaşla doldu. Ürəyi dolmuşdu, partlamağa hazır idi, gözlərindən bir neçə gilə yaş axdı, qəlbi xeyli yüngülləşdi, ürəyi qaynamağa və tövşüməyə başladı, göz yaşları axırdı, o onları silir, saxlamağa çalışırdı, ancaq bacara bilmirdi. Ürəyi daha çox qaynayırdı. Əbdül od tutub yanan boynunda təmas hiss etdi. O, başını qaldırıb geriye çevirdi. Ürəyi düşdü. Ölüm kimi solğun olan Şahzadə onun yanında dayanmışdı... Əbdül yerindən atıldı və onun əlindən tutdu.

– Şahzadə, sən buradasan? Nə üçün gəlmisən?

Qız heyrətlə dedi:

– Nə qəribə sualdır, “nə üçün gəlmisən?”

– Şahzadə, ölümdən qaçmaq lazım gəlmişdi halda, sən özün ona tərəf gedirsən. Belə cürət nəyə lazımdır? Belə ağır qurban kimə gərəkdir?

Qız əlini onun boynundan çəkdi.

– Şahzadə, özünə gəl, hələ ki, vaxt var, özünü xilas et... Ardınca gəl. Yoxsa acı tale qismətin olar.

– Sən ağlamısan, Əbdül? – Qız ona qulaq asmadan soruşdu. Şahzadə əlini onun üzünə çəkdi.

– Bəli, sən ağlamısan. – O, kürsüyə çökdü. – Qulaq as, sən məni sevirənsənmi, ya əvvəl sevirdin? – O, gəncin əlini tutub özünə sarı çəkərək soruşdu.

– Bu sual nəyə gərəkdir. İnan, Şahzadə, mən səni sevirem... Məhəbbətimin qüvvətini sözlərlə ifadə edə bilmirəm. Mənim səsimdəki səmimiyyət səni inandıra bilər.

Əbdül onu əlləri üzərinə alıb divanın üstünə qoydu və özü də onunla yanaşı oturdu.

– Ah, sənənlə olmaq nə xoşdur, – qız özünü unutmuş kimi dedi, – sənənin sakin olduğun yer nə gözəl ətir qoxuyur. Onda biz indikindən güclü olardıq, heç bir qüvvə bizim qarşımızda dayana bilməzdi. – Şahzadə qızdırılmalı adamlar tək güclü üşütmə içərisində Əbdülə sıxıldı, başını onun çiyinə qoydu. Əbdül onu qucağında möhkəm sıxdı...

– Mən sənənin üçün hər cür ölümə getməyə hazırım...

Birdən qapı açıldı.

– Şahzadə xanım, xanım, xanım, xanım... tez öz otağına qaç. Qeys bəy. O axtarır.

Bu, Şahzadənin xidmətçisi idi. O, tez gözəndən itdi.

– Ölüm saati yaxınlaşır, – deyərək Əbdülün dodağından öpdü və Əbdülün qucağından çıxıb qaçdı.

Əbdül yalnız əllərini geniş açaraq:

– Sən hara gedirsən, ölümə? – sözlərini deyərək bildi. – Oh, mərhəmətli Allah, mənə qüvvət ver. Əllərim əsir, qələm əlimdən düşür. Həyəətə açılan qapının astanasında atəş açıldı. Əbdül yerindən sıçrayıb ürəyini tutdu. Cavan oğlan ayağa qalxıb güllə səsinə çıxmaq istədi, dəhşətdən ayaqları kəyidi, o, döşəməyə yığıldı, başı stulun ayağına dəyib əzildi, qalxdı, yenə də yığıldı. Əbdül son qüvvəsini topladı, qalxdı və Şahzadəyə kömək etmək üçün bayıra qaçmaq istədi, elə bu zaman astanada bir kölgə zahir oldu və ona atəş açdı. Əbdül huşunu itirmiş halda döşəməyə çökdü. Güllə onun çiyinə toxunmuşdu. Bu dəhşətli kölgə Qeys bəy idi. O, tez öz otağına qaçdı. Gicgahlarını, sol böyrünü əli ilə yoxladı.

Əbdül özünə gəlib, bir anda özünü Şahzadənin otağına yetirdi, onu götürüb öz yatağında uzatdı. Qızın yarasından qan axırdı. Əbdül qulağını onun ürəyinə qoydu, o, ürəyin zəif vurmasını eşitdi. Səhərə yaxın qoca həkim gəldi, Şahzadəni soyundurdu, yarasını sarıdı. Əbdül onun qarşısında diz üstə dayanıb ürəkdən kədərlənərək, qüسسə ilə ona baxırdı. Şahzadənin ağzı yarıaçıq idi, solğun dodaqları arasından görünən iki dişi, qızılgülün çanağında səhər günəşinin süalari altında bərq vuran iki damla şəhə benzəyirdi. Qızın qalın saçları yarıçılpaq çiyinlərinə və sinəsinə dalğa-dalğa yayılmışdı. Onun sakit, mülayim bir görkəmi vardı və ona yatmış şahzadəni xatırladırdı.

Əbdül ağlamırdı, onun göz yaşları axmırdı, ürəyi dolmuşdu, əsəbləri tarım çəkilmiş sim kimi idi... O, bu bədbəxt hadisə olmamışdan əvvəl ağladıqdan sonra özünü necə yüngül hiss etdiyini xatırladı. Belə dəqiqələrdə yalnız göz yaşları adamı təskin edə bilər, insanın beynindəki, ürəyindəki dumanı dağıda bilər, onları saflaşdırar, əsəblər qırılmamış onları sakitləşdirər. Yalnız göz yaşları adamı tale ilə barışdırır bilər... Göz yaşları, göz yaşları, siz hardasınız? Kömək edin, əzab çəkənə kömək etmək vaxtıdır.

Axşama yaxın doktor özü ilə bir necə həkim gətirdi, onlar uzun zaman xəstəni müayinə etdilər, sonra öz aralarında nə haqda isə danışdılar, nəhayət, xəstənin yarasının ağır olduğunu bildirdilər. Güllə onun ciyərlərinə girmişdi. Şahzadə özünə gələndə, gəcə yarısı olmuşdu, o ətrafına baxır, Əbdülü öz başı üzərində görürdü.

– Mənə nə olub, Əbdül? – əlini ona uzadaraq soruşdu.

– Sənin, üzərində dayandığın uçurumun kənarı yuyulub getdi, o dağıldı və sən uçuruma düşdün.

Əbdül yenidən onun barmaqlarını öpərək cavab verdi.

O, güclə qalxmağa cəhd etdi, ancaq bacara bilmədi, ürəyini tutdu.

Qız ürəyinə işarə edərək dedi:

– Burda göynəyən nədir?

Əbdül Şahzadənin əlini öpməklə cavab verdi.

Şahzadə soruşdu:

– Mən nə üçün burada, sənin yanında yam. Həmişəlik?

Əbdül onun qarşısında dizi üstə oturdu, başını ona doğru əydi. Qız bir əlini onun başına qoydu.

– Əbdül, de görüm mənə nə olub? – O, barmaqları ilə Əbdülün üzünə dağılmış saçlarını yığdı. – Mən atamın əli ilə yaralanmışam? Atam hanı?

Qızın əli titrəyirdi...

– Məgər mən günahkarammı, Əbdül? Mən qəlbimin ardınca gedirdim, mən sevgi axtarırdım, mən onu tapdım, mən xoşbəxt olmaq üçün onu həyatıma daxil etmək istəyirdim. Mən öz hüquqlarımdan istifadə etmək istəyirdim. Mən düşünürdüm ki, Allahın bəxş etdiyi səadəti heç kəs mənim əlimdən almaq hüququna malik deyildir.

Əbdül onun səsini eşitmirdi, barmaqlarının təmasını hiss etmirdi. Onun qulaqlarına atəş səsləri gəlir, o yalnız Şahzadənin deyil, minlərlə belələrinin yalvarışlarını eşidir, o, yalnız onun şikayətini deyil, bir çoxlarının da şikayətini eşidirdi. Qadınlarmın hamısı olmasa da, əksəriyyəti öz taleyindən narazıdır, onların qəlbi başqasının ehtirası ilə çırpınır, onların ərləri isə qadınlarmın bu adamlardan qoruyurlar.

– Başını bura qoy, Əbdül, – o, bunu deyib öz yastığını göstərdi.

Əbdül bunu eşitmədi. Onun təsəvvüründə qanına boyanmış Şahzadələr canlanırdı, onların yanında əzab çəkən kişiyyə isə çox az təsadüf etmək olurdu.

Şahzadə onun çənəsindən tutub əzab və qüسسə dolu mehriban gözləri ilə ona baxdı. Bir anda bütün o biri Şahzadələr yox oldu, onun nəzərləri öz Şahzadəsi üzərində dayandı. Onun heç bir şey ifadə etməyən, parıltısını itirmiş sərt baxışlı gözlərində o dəqiqə gizli məhəbbətin odu, qəlbindəki bütün telləri ehtizaza gətirdi, kədərli səslər çıxardı, bütün varlığında bir oyanma, canlanma əmələ gəldi. Qəlbinin dərinliklərində nə isə alışıb yandı, sonra həmin od gözlərindən axdı, bu, göz yaşları idi ki, tökülürdü... Qəlbindəki qüسسə və ağırlıq yavaş-yavaş azalırdı.

– Şahzadə, Şahzadə, – o, göz yaşı içərisində – məni bağışla, mən sənin qarşında günahkaram... Mən səni məhv etdim...

Şahzadə onun göz yaşlarını sildi.

– Əbdül, mənim əzablarım xatirinə, elə sözlər danışma. Əbdül, mən səni sevmişdim, məni bu məhəbbətlə tənəffüs etməyə, ondan qida almağa qoymadılar, onu mənim əlimdən aldılar. Mən zəif idim, öz məhəbbətimi müdafiə edib özüm üçün saxlaya bilmədim. Səmimi məhəbbət anlaşılmaz təsəvvürün yaratdığı bir dəqiqəlik məftunluq deyil ki, o andaca yox olsun, o, qəlb qüvvətli məhsuludur, o hər cür gözəlliklə həddindən artıq maraqlanır, bütün çirkinlik və eybəcərliyi rədd edir. Əbdül, dostum, əgər mənim məhəbbətim can atdığı məqsəddən üz çevirsəydi, o, səmimi olmazdı. Səmimi məhəbbət qurban verməkdən qorxmur. – Şahzadə ağırdan gözlərini yumdu. – Sən elə

bilirsən bu əzabdır? – O, bir az, sonra əlini onun başına qoyub sözüne davam etdi. – Xeyr, xeyr, mən zövq aldığım üçün taleyimə çox minnətdaram... Mən sənin yanında öldüyüm üçün şadam ki, mənim soyuq meyitim sənin əlində olacaq və o, sənin odlu göz yaşların və öpüşlərinlə isinəcək. Əbdül, dostum, başını mənim sinəmə qoy, sənin göz yaşların onun üstünə axsın, mən onu bizim məhəbbətimizin rəhni kimi qəbul edəyəm, öp məni, belə öpmək mənə xoşdur, qoy onların izi mənimlə qəbrə getsin... Ah, mən necə xoşbəxtəm.

Əbdül Şahzadənin arzusunu yerinə yetirdi. Gəncin göz yaşları qızın açıq sinəsinə tökülürdü, o, qızın dodaqlarından, yanaqlarından, gözlərindən, alınından, sinəsindən öpürdü... Əbdül onun əllərini öpüşlərə qərq etdi.

– Mən səfəhəm, elə deyilmi, Əbdül? Mən səndən nə tələb edirəm. – Qız busələri saxlayaraq dedi: – Məni unut, sən hələ cavan-san, sənin arzuların irəlidedir, onlar səni gözləyir, bu arzuların ardınca get.

– Şahzadə, belə demə, mənim həyatda gözlədiyim şey baş verdi! Bu, mənim əzabımdır. Əzabkeç həmişə əzab çəkir, bu, onun qismətidir...

– Sən nə üçün belə düşünürsən, Əbdül? – Şahzadə onun sözünü kəsdi. – Məgər tufandan sonra gözəl hava olmurmu? Eləcə də məgər əzabdan sonra zövq almaq olmazmı? Məgər xəstələr heç vaxt sağalmırlarmı?

– Mən, Şahzadə, əbədi xəstə olanlardanam, – Əbdül göz yaşını silib cavab verdi, onun başını özünə sarı əydi və sürəkli öpüşlərlə dodaqlarından öpdü. Şahzadə öz yarasını unudaraq, çılpaq qolları ilə onun boynunu qucaqlayıb sinəsinə basdı.

Şahzadə ertəsi günü axşama qədər huşsuz halda qaldı. Axşam yara sarındıqdan sonra ayıldı. Əbdül hələ də onun baş tərəfində oturmuşdu. O gah ağlayır, gah da ağır düşüncələrə dalırdı. Həkim gedəndə dedi:

– Səhər məni gözləməyin, mən artıq lazım deyiləm, ayrı həkim – qəlb həkimi çağırın.

“Gör onun həyatı necə başa çatmalı imiş” fikri Əbdülün xəyalından keçdi.

Şahzadə ikinci dəfə huşunu itirib ayıldıqdan sonra dedi:

– Qurandan ölüm surəsinə oxu. O artıq burdadır... bax, bax, Əbdül, budur o, pəncərənin altında oturdu... Di oxu... Ah, dayan, biz bir-

birimizə əlvida deməliyik, axı mən oraya köçürəm, – o, göyə işarə etdi. – Orada sakitlik, azadlıq və sərbəstlik var, orada sevgi və səadət bəxtiyar adamların yeganə mükafatıdır... Yaxın gəl, dostum, lap yaxın, məni qucaqla və səni yaralanmış sinəmə basmağa imkan ver... Gəl... gəl...

O, qucağını açdı.

Əbdül ona sarı əyildi. Onların dodaqları birləşdi. Şahzadənin dodaqları ölümqabağı atəşlə yanır.

– Atama de ki, sənin Şahzadəni ölərkən səni əfv etdi... Nigar, Nigar, sən də atamı bağışla, yazıq atam... Məni möhkəm qucaqla, qorxma, yaram yoxdur... Məni öp, bax belə... biz bir daha görüşməyəcəyik və bizim busələrimiz bir daha təkrar olunmayacaqdır.

Onun sözlərini uzun zaman davam edən ehtiraslı öpüşlər kəsdi. Ah, Əbdülün son busəsi cavabsız qaldı. Qızın dodaqlarının atəşi Əbdülün dodaqlarına keçmədi, damarlarındakı qana qarışaraq ürəyin ehtiraslı məhəbbətini alovlandırmadı. Onun qucağında qızğın həyat eşqi və sonsuz məhəbbətlə dolu olan məxluq deyil, soyuq, hərərətsiz, cansız bir meyit uzanmışdı. Ölüm bir anda öz möhürünü onun sifətinə basmışdı. Onun həyatının baharı ötüb keçmiş, qışı gəlmişdi və yazın gətirdiyi hər şeyi aparıb getmişdi.

Şahzadənin ölümü Əbdülün bütün ümidlərini məhv etdi. Şahzadənin həyatı ilə birlikdə Əbdülün fantaziyası da yox oldu. Bu arzu və fantaziyada Əbdül üçün çox şey vardı, burada, ata-babalara xas olan soyuq kütlə arasında onun qəlbə üçün əbədi isti bir sığınacaq açılır, ağılı üçün isə sonsuz, mürəkkəb bir iş başlanırdı. Gənc qadınların həssas ağıllarını inkişaf etdirmək və onlara rəhbərlik etmək, bununla da qadınlarda özlərinin və başqalarının şəxsi səadəti uğrunda canlı ideal yaratmaq, əgər öz dərin qəlblərinə və geniş ağıllarına rəhbərlik etmək hüququndan onları məhrum etməsələr, qadınların incə cəsəret və ruh yüksəkliyi ilə inkişaf etdiklərini göstərmək...

“Bütün gözəl və zərif şeylər nadanlıq əlində məhv olur” fikri qeyri-ixtiyari olaraq onun beynindən keçdi. Əbdül əsəbiliklə titrədi və nəfəsi kəsilmiş Şahzadəni qüvvətlə ağuşuna sıxdı. Əbdül qızın soyuq dodaqlarından öpdü. Sanki bununla öz həyatının bir hissəsini Şahzadənin cansız meyitinə vermək istəyirdi ki, ikisi də həyatdan eyni dərəcədə istifadə edib xoşbəxt bir dəqiqədə onu başa vursunlar. Lakin bunun hamısı nahaqdı: nə isti ağuş, nə odlu öpüşlər

soyumuş meyiti qızdırıb, donmuş ürəyi hərəkətə gətirə bilmirdi. Ürək, naşı ustanın əlinə düşən saatin kəfiri kimi işləməkdən qalmışdı. Şahzadə atasının evində çiçək kimi açılıb pardaqlanmış, əzizlənmişdi, lakin dəhşətli həyat qasırgası qopub onu aparmışdı.

Şərqdə şəfəq söküləndə Şahzadə həyatı tərk etdi. Əbdülün qəlbinə səmimi nəvazişlər bəxş edən dodaqlar bir-birinə kip sıxılmışdı; sevgilisinin həqiqi, təmiz məhəbbət işığı ilə şəfəqləndirən gözlər örtülmüşdü. Onun Əbdülün eşqinə inam ifadə edən sifəti... O inanırdı ki, Əbdül bu yolda özünü fəda etməyə hazırdır və onu öteri səadət və ümid xəyalı ilə aldatmaq olmaz, çünki Əbdülün qəlbində onu xəyanətə təhrik edən hiyləgər ilan və xain ruh yuva sala bilməz. Ölüm solğunluğuna bürünmüşdü. Füsunkar saçlarla haşiyələnmiş ağ alnında onun təmiz qəlbi əks edirdi. O, bu parıltılarda məhəbbətinə səmimiyyət oxuyurdu, onun qəlbində qüsurlu yox idi; qəlbi bakirliyin və saflığın şəfəqi ilə işıqlanmışdı; ürəyinin heç bir guşəsində onun yüksək səadət idealını ləkələyəcək iblisin qara gözləri yox idi. Həyat öz yaramazlıqlarını ona göstərmişdi. Şahzadə bu çirkinliklərdən yaxasını qurtarmaq və öz məhəbbətində ucsuz-bucaqsız fəzalara yüksəlmək istəyirdi, lakin onu vəhşi bir əl məhv etmişdi. İndi o, təcrübəsiz bir rəssamın soyuq ürəklə çəkdiyi şəkə bənzəyirdi, onun gözlərindən qəlbini həssaslıq göstərən hərəkətli şüalar axmırdı. Dodaqlarında Şahzadə yaşındakı qadınlara xas olan məhəbbət dolu sadələvh, şən təbəssüm rəqs etmirdi. Qızın üzünün cizgilərində məhv olan qəlbini parlaqlığı yox olmuşdu. Sadələvhlüyü, xeyirxahlığı, məhribanlılığı, mülayimliyi, atadan gizlədilmiş, əldən gedən səmimi məhəbbətə olan ümidi, əzab və sevinc-ləri aydınca işıqlandıran canlı gözəlliyin şəfəqləri yox olmuşdu...

Təbii həyata alışmış bütün Şərqi gözəlləri kimi Şahzadə də Əbdülə olan məhəbbətini atasından gizlədə bilmirdi, burada isə zülmkar adamların amansız hakimiyyəti hökm sürürdü, buna görə də Şərqi gözəlləri onların həmin zorakılığının dəhşətli qurbanı olurdular, necə ki Nigar və Şahzadə də atalarının mənasız inad-cılığı və qısqançlığı üzündən məhv olmuşdular.

Güneş dağların dalında batarkən Şahzadəni torpağa tapşırdılar. Əbdül əbədilik ayrılığı adamın qəbrinin kənarında dayanıb, tabutun yerə dəyərək səs çıxarmasına qulaq asırdı, məzarçılar qəbri torpaqlayıb onun üzərində başdaşı düzəldərkən, Əbdül onlara kinayə ilə baxırdı. O, təzə qəbirdən başqa ətrafda heç nəyi görmürdü.

Gələnlər ona bir-iki təskinədiçi söz deyib, çıxıb getdilər. Molla da fatihə verib getdi. Əbdül isə hələ də məzarlıqda dayanmışdı. Qaş qaralır, ulduzlar parıldayırdı. Əbdül hələ də Şahzadənin qəbri yanında dayanmışdı. Bəli, dayanmışdı... Nəhayət, Sultan ona yaxınlaşıb qolundan tutdu.

– Gedək, Əbdül, o təmkinlə dedi, – bizim hamımızı məzar gözləyir. Hamımızın yolu eynidir.

Əbdül itaat etdi. Onlar yol boyu bir kəlmə də danışmadılar.

– Şahzadə, əzizim Şahzadə, əzabkeş dostum! – O otağına girəndə ucadan dedi: – Sultan, dostum, məni Şahzadənin əzab çəkdiyi yerə apar. Ah, Murad, sən, səni sevenlə öldüyün üçün nə xoşbəxtsən...

Əbdül Sultanın əlindən çıxıb, Şahzadənin son dəfə nəfəs aldığı yerə atıldı. O, Şahzadənin qanına bulanmış yatağı qucaqlayıb, ucadan hönkürdü.

– Şahzadə, Şahzadə, məni tək qoyma, məni ikimizin bir-birini maneəsiz sevə biləcəyimiz yerə apar.

Sultan ona mane olmayıb öz otağına getdi, o bilirdi ki, əgər Əbdül öz fikirləri ilə tək qalarsa, qəlb qasırgası ilə mübarizə onu tale ilə barışığa və sakitliyə gətirib çıxaracaqdır.

Xəyal böyük bir dalğa kimi onun üzərinə axın etdi, o, özü ilə bərabər həyatın aldanış və yalanını, nifrət və kobudluğunu gətirərək, onu xəyal aləmindən həqiqi aləmə aparırdı. O, əllərini bu xəyallara doğru açıb, onları köməyə çağırır, onlar isə səma boşluğunda saralaraq yox olurdular. Onlar yenə də gəlib onu aldadaraq harasa çəkib aparır, ona nə isə vəd edir, onu ecazkar işıqla şəfəqləndirir, qəlbini təskinədiçi hisslərlə doldururdu. O, onların parladağı və yox olduğu yerə – uzaqlara kədərlə baxırdı. Onların hər birinin yox olması qəlbindəki ağırlığı azaldırdı.

EPİLOQ

Tutqun bir fevral axşamı idi, yağış çisələyir, duman dağlara yayılırdı.

Hava dəmiryol stansiyasındakı müxtəlif dilli və müxtəlif geyimli səmşinlərin səs-küyü və uğultusu ilə dolmuşdu. Platformanın axırında talvar altında iki cavan adam dayanmışdı. Birisi yol paltarında idi, o birisi isə yoxsul, lakin təmiz və səliqəli geyinmişdi. Yol

paltarında olan cənab hərəkəti idarə etmək üçün mərkəzi dispetçer məntəqəsinə dalgınlıq və qüسسə ilə baxırdı, onun daxilində nə isə bir mübarizə gedirdi, o birisi isə kədərlə baxırdı, görünür, qəlbi ilə bağlandığı adamdan ayrılmaq onun üçün ağır idi. Yol paltarında olan cənab Əbdül, o birisi isə Sultan idi.

Sultan dedi:

– Əbdül, Nisə kədərlənəcək və mənə açıqlanacaq... Sən onunla vidalaşmadın...

Əbdül dostunun dediyini eşitmədi. Bu zaman artıq qatar talvarın altına gəlmişdi. Sultan:

– Sən, Əbdül, Nisəni qüسسələndirəcəksən, gərək, onunla vidalaşaydın, – dedi...

– Xahiş edirəm, unutmaq istədiyim məsələni mənə xatırlatma, – Əbdül narazılığa dedi. – Nisəni görmək kədərli keçmişini yeniləşdirmək deməkdir... Nəhayət, onun vəziyyəti bilirənməni mənə kimi xatırladacaq? – Qəhər onu boğurdu. Sultan Əbdülü başa düşdü və daha bir söz demədi.

Üçüncü zəng vuruldu, bunun ardınca baş konduktorun fiti eşidildi, parovoz ona cavab verdi. Əbdül və Sultan vaqona atılıb, şeylərinin yanına keçdilər. Qara tüstü lokomotivin borusundan çıxıb qıvrılır, vaqonlar toqquşur, səmişinlər tərpenirdi. Bir cənab müvazinətini saxlaya bilməyərək divara dəydi, pəncərə qarşısında dayanıb platformaya baxan cavan bir qadın ah çəkdi, az qaldı yıxılısın, lakin bu anda xidmət göstərən cavan oğlan onu tutub saxladı. Qadın bunun müqabilində öz xilaskarına incə, xoş təbəssüm və nəvazişkar baxışlarla baxdı. Qatar yol gözətçisinin budkasına keçdi. Parovoz daha çox uğuldayır, təkərlər tez-tez relslər üzərində hərlənir, pəncərənin qarşısından ağaclar, teleqraf dirəkləri ötüb keçirdi. Qatar vadiləri, dərələri geridə buraxaraq şütüyürdü. Səhər saat altıda Əbdül Batuma çatdı.

– Əziz dostum, ayrılıq vaxtı çatdı, mənə sən də, Nisə də, tanışlar da, hamınız, hamınız unudun. Zaman mənə sənle və Nisə ilə birləşdirdi, zaman bizi ayırdı və vaxt bəlkə, elə edəcək ki, biz bir də heç zaman görüşməyəcəyik. Düşünərsiniz ki, bir zamanlar Əbdül sizin aranızda vardı...

Əbdül dostu ilə ayrıldığı üçün həyəcanlandığına görə danışa bilmədi. Sultan ayrılarkən heç bir söz deyə bilmədi, Əbdülü qucaqlamaq üçün göz yaşları ilə onun boynuna atıldı.

* * *

Əbdül iki ildən artıq Avropada səyahət etdi. O, ən əvvəl İtaliyanı görmək qərarına gəldi. “Görəsən, mənə nə üçün ora – möcüzələr aləmi və incəsənət beşiyi cəlb edib özünə çəkir?” Əbdül Alp dağlarını keçib cənuba gedərkən öz-özündən soruşurdu. Gözəllik gəncin həssas qəlbini cəlb edirdi, onun coşqun qəlbi uşaq qəlbi kimi mütəəssir olmuşdur. O, tezliklə qədim Roma şəhərinə çatdı. Romanın bütün tarixi Əbdülün təsəvvüründə canlandı. Roma gecələrinin və qadınlarının gözəlliyi Əbdülü valeh etmişdi. Romanın qadınları da şəhərin gözəlliyi və təbiəti kimi məftunedici idi. Onların gözləri Roma günəşinin atəşilə yanır, Roma gecələrində ulduzların saçdığı şölə ilə parlayıb bərq vururdu. Onun həssas təbiəti hər şeyi qəbul edir, hər şeyə cavab verirdi. Bütün bu gözəllik, incəlik və zəriflik onun qəlbində əzəmətli yer tuturdu... Roma qadınlarının gözəlliyi, görkəmi, bədənlərinin incəliyi... hər şey onu cəzb edirdi.

“Bax, buna görə də burada ilk dahi rəssamlar yaranmışdır. Bax, buna görə də rəssamlar, qrafiklər, heykəltəraşlar, artistlər, gözəlliyin və qədim mədəniyyətin tərəfdarları Romada gəzirlər. Onlar burada öz ehtirasları üçün obyekt, həqiqi, şux sənət obyektini tapırlar. Bunların vəcdə gəlmiş coşqun təbiəti gör hara can atır. Orada isə, – o başı ilə Şorqə tərəf işarə etdi, – orada isə gözəllik əsirlikdədir, qaranlıqdadır. Orada gözəllik doğulur, lakin inkişaf etməyə imkan tapmamış, özünün işığını ətrafa yaymamış, yatmış ürəklər, fantaziyaları, təsəvvürləri oymamış sönüb gedir. Dünyaya bütün həqiqi gözəllik ona görə verilir ki, onu hər kəs görsün, o gərək hamıya, istisnasız olaraq hamıya görünsün ki, insan qəlbini dərinliklərindəki ehtiraslar meydana çıxısın və qəlbini bütün simləri həzin səslə titrəsin. Gözəllik bir şamdır. Məgər şam ona görəmi yandırılır ki, masanın altına qoyulsun? Yox, ona görə qoyulur ki, onun işığında hərəkət etmək, işləmək. və hər şeyi görmək mümkün olsun. Gözəllik, beləliklə, aqlın, təsəvvürün və xoşbəxt fantaziyanın əzəmətli qüvvəsi yaradır. Gözəllik insan üçün yaranmışdır. Əgər gözəllik bu aləmdəki insana lazım olmasa idi, onda Allah günəşi, ayı, ulduzları, təbiətdəki bütün gözəllikləri yaratmazdı”. Əbdül bu sözləri düşünərək dəyirmi şlyapalı və modalı paltar geymiş ucaboy romalı qadınların yanından keçirdi. Birdən onun odu nəzərləri moda mağazasının qabağında dayanmış gənc romalı qızın üzərində dayandı. Əbdül onun insanı valeh edən gözəlliyindən heyrətə düşdü. “Biri o birisindən

yaxşıdır, bu işə hamısından gözəldir. Lap “ilahədir”, Əbdül bunu düşünüb onun iki addımlığında dayandı...

– Ah, – o, qeyri-ixtiyari olaraq səsləndi, qız baxışlarını ona çevirdi, bu baxışlar onun qəlbinə işıqlandırdı və o andaca söndü. Gözəl qız cavan əcnəbinin utandığını görüb qapıda gözəndən itdi. Bu ilahi qadının incə bədəni – özünün bütün gözəllikləri ilə onun həssas qəlbinin fonunda göründü...

Əbdül şəhər kənarındakı o qədər də böyük olmayan hündür təcikdə yerləşmiş parka gəldi. O, cığırla fikirli-fikirli gedirdi, kollarda quşlar oxuyur, irmaqlar axırdı. Axşam çökürdü, ayın titrək işığı ağacların və kolların üzərində oynayırdı. Əbdül çox da dərin olmayan dərənin yanında dayanıb cənub quşlarının nəğməsinə qulaq asdı. O, quş qanadlarının səsinə bənzəyən xəfif bir xışıltı eşitdi. Əbdül başını o tərəfə çevirdi. Ah! Kol dalından mələklərin bulud-dan çıxmasına oxşayan qadın kölgəsi üzürdü. Bu heyrətamiz kölgə ağ bir çarşaba bürünmüşdü. Şairənə pərakəndəliklə çiynlərinə, sinəsinə dağılmış saçlarına, cənub çiçəklərindən hörülmüş çələng taxılmışdı. O, xəyal kimi cığırdan süzülüb kolların arasında yox oldu. Əbdül gərgin bir həyəcanla gözəl xəyalın arxasınca baxdı; o özü ilə bərabər Əbdülün təsəvvürünü möcüzələr aləminə apardı... O, harada, yerdə, ya göydə, olduğunu dərk edə bilmirdi. Kolların arxasında haradasa, hansı bir cəzakar səs işə bülbülün cəh-cəhi kimi incə axınla havada süzülürdü. Bu heyrətamiz səs axınla onun qəlbinə dolur, onu nə işə anlaşılmaz ilahi bir qüdrətlə canlandırır. Qarşıdakı balaca dərənin o biri tərəfində üç xəyal canlandı. Onların ikisi gül-çiçəyə bürünmüş başlarını arada dayanmış üçüncüsünün çiynlərinə doğru əydilər. Qızlar birəlli qucaqlaşaraq, ilahi melodiyanı sakit gecənin dərinliyinə yaydılar.

İlahi! Göydən mələklərimi yerə endilər? Pərilərimi cənnətdən uçub gəldilər?

Ortada dayanmış adam barmaqlarını arfanın simlərinə vurdu. Simlərdən biri qüssə ilə səslənib o dəqiqə susdu, o birisi kədərlə havada səsləndi, üçüncüsü əzab və yalvarışla və nəhayət, hamısı bir anda birlikdə güclü və ehtiraslı gurultu ilə səsləndi, səslər gah tənənə, gah əzəmət və gah da kədərlə sakit gecənin dərinliyində yayılırdı.

“İlahi, mən haradayam? Gözəlliklər aləmində? Ah, İlahi, nə üçün mən xəyalımın yaratdıqlarını qələm və ya fırça vasitəsilə kağıza rəsm edə bilmirəm?” – O özündən soruşdu. Əbdül ehtiras və vəcdlə

ayağa qalxıb, onların ayaqlarına qapanıb ağılamaq və ən ağır vəziyyətdə kölə edilmiş adamları köməyə çağırmaq üçün aşağıya qaçdı. Xəyallar mələk kimi kolların arxasında gözəndən itdi. Əbdül otların üzərinə atılıb göz yaşları axıtdı.

* * *

Budur, Əbdül Parisdədir. O, şəhərin zahiri gözəlliyinə valeh olub, dəbdəbəli izdiham içərisində itərək, evlərin, küçələrin, geyimlərin parlaqlığına heyran qalaraq, həyəcanla nəzərlərini pəncərələrində qızılı hərflərlə sözlər yazılmış mağazaların birindən o birinə keçirirdi. Budur, o, Parisdə – müxtəlif yeniliklər, yüksək mədəniyyət, ən ciddi adamların belə razılaştığı son dərəcə incə zövqə malik olan bir şəhərdədir. O gah küçələrdə piyada gəzir, gah qızıxmış faytonda, gah pula tutulan gözəl löhrəm atlarla, gah da buxar ilə işləyən konkalarda şütüyürdü...

Paris küçələrində o, bütün əcnəbilər kimi hər cəhətcə, hətta xırda məsələlərə görə adi bir avaraya çevrilirdi. Əbdül bir uşaq marağı ilə dayanıb gülsatana, ağ önlüyü olan təmiz paltar geymiş gözəl qıza baxırdı. O, böyük bir mağazanın qarşısında durub hər xırda və mənasız şeyə diqqətlə nəzər yetirirdi. Əbdül ağ barmaqların kağızları çevirərək konfəlləri seçdiyini, eyni zamanda işıqlı gözlərin küçəyə dikildiyini görürdü. O, böyük, yaraşlıq evin qızılı pəncərəsində sarı saçları olan gözəl başlı bir qızın pəncərədən o tərəfdə, küçədə nə baş verdiyini duymayaraq, uzun kirpiklərini endirib dəbdə olan bir romanı oxumağa başladığını gördü. Görünür, qız qəlbinin müxtəlif hislərinə aludə olmuşdu. Əbdül doyunca ona baxmadan, güzgüdən ibarət divarlarında dəstə-dəstə söhbət edən qadınlar və kişilər əks olunan böyük restorana gedib, acliğını və yanğısını dəf edərək, tamaşalara, konsertlərə, teatrlara tələsirdi. O ya həddən artıq gülərək, ya həyəcanlanaraq müxtəlif təəssüratlardan yorularaq öz otağına gəlib yatağına atılırdı... Əbdül məşhur professorların, natiqlərin görüşünə gedir, Paris modaçıların və modaçı qadınların müşavirə zallarına baş çəkirdi. Bir sözlə, Əbdül Parisin nəfəs aldığı hər şeyi görüb duymağa çalışır, bütün gözəllikləri görməyə cəhd edirdi. Parisdə hər şeyə: incəliyə, hərəkətlərə, danışıqlara, baxışlara süni gözəlliyin möhürü vurulmuşdu. Fransız qadınlarının hamısında təbiilik azdır. Lakin onlarda nə qədər gözəllik var! Hərəkətlərdəki, bədənlərinin üzvlərindəki yüngüllük və çeviklik, insan baxışına cavab

verən parlaqlıq, açıq xəyalpərvərlik, üzvlərin cizgilərindəki təbəssümlü ifadə, açıq-çəhrayı dodaqlarındakı bürüşüklər, diqqətlə, modaya uyğun olaraq hörülmüş qızıl hörüklər, gözəl yanaqlarının, açıq alın və çıpaq çiynlərinin gözəlliyi, incə bədənər, balaca ayaqlar – bütün bunlar onda dərin təsir buraxırdı. Altmış yaşlı kişilər də iyirmi yaşlı cavanlar tək gəncliyin güclü ehtirasının dili ilə danışırdılar. Çünki onlar qadın qəlbindən məhəbbətlə istifadə edirdilər, həm də buna görə ki onlar qadınlara zəif kölə kimi deyil, incə, gözəl məxluq kimi baxırlar, onlar inanırlar ki, qadınlar həyatın ən yaxşı bəzəyidir.

İnsanların hərəkətlərindəki incəlik və xüsusilə qadınlara olan dostluq münasibəti Əbdülün diqqətini cəlb edirdi. Bu, parislilərin bütün hərəkət və xasiyyətlərində əks edirdi. Parisdə fəaliyyət bütün həyat boyu çay kimi çağlayırdı. Bir çox ağıllı insan öz qüvvəsini evdə bəzək və təmtəraq üçün istifadə edilən başqa xırda-xuruşların yaranmasına yönəlmişdi... Paris dünya şəhərlərinin şahıdır. Nə üçün belədir? Burada əksəriyyətin işi və zəhməti yalnız qadınlara rıfahı üçündür. Vaxt var idi ki, cəngavərlər sevdikləri qadınlara qəlbini əldə etmək üçün Allah naminə müharibələrə gədirdilər. İndi qadınlar öz gözəl ürəkləri ilə kişilərin zehni fəaliyyət meydanında qızgın rol oynayır. İndi onlar öz gözəl qəlbləri ilə kişilərdə istedad, gözəl ideyalar, fikirlər oyadırlar...

* * *

Əbdül Misirdən keçib Asiyaya gəldi. O, yəhudi varlıqların və rəsmi dairələrin nümayəndələrinin görüşünə getdi. Əbdül Asiya ayanlarının yaşayış evlərinə girərkən, səslə-küylü, şən qızların, cavan, gözəl qadınlara və qocalara dəstəsinə rast gələcəyini zənn edirdi. O, bir-birindən ilham alan iki gəncin səsinə çitmək, dörd əlin ağ barmaqlarının pianonun dilləri üzərində gəzdiyini və ürəklərindəkini bilmək üçün bir-birinə baxarkən utanıb qızardıqlarını görəcəyini zənn edirdi. Hər şey onun gözlədiyinin əksinə idi – ölüm sükutu... Hər şeyə yuxunun, tənbelliyin və ölgünlüyün möhrü basılmışdı. “Əlini mənə vur, səni acı bir əsəbiliklə qarşılayım”. Sahibkarın sifətində elə bil ki, bu sözlər yazılmışdı. “Məni narahat etmək nəyə gerəkdir? Mən onsuz da arvadlarıma iltifatından az əziyyət çəkmirəm”.

Əbdül şəhəri gəzirdi, hər yerdə darıxdırıcı, ölgün, yuxulu həyat hökm sürürdü. Bəzən nadir hallarda küçədə çadralı qadın görünür

və o saat da yaxın darvazalarda, dalanlarda gözənd itirdi. “Yazıq, bədbəxt qadınlar. – O kədərlə düşünürdü. Bədbəxtlər onlara xas olan gözəllikdən, zərif yerisdən məhrum olublar. Nəyə görə? Ona görə ki boğucu qaralıq hərəmxanalarda guşənişin həyatı keçirirlər. Onları çadraya bürüyüb, gözəlliklərini çadra altında gizlədirlər... Qadınlara həyatı işıqdan, təmiz havadan məhrum olaraq, üçqat zəncirlə zəncirlənmişdir. Ah, qadınlar, qadınlar, siz öz ağır taleyinizlə necə də barışa bilərsiniz... Siz hissələr oyadan, incə duyğular, fikirlər yaradan, fəaliyyətə sövq edən, insanların taleyini həll edən, dünyaya rəhbərlik edə bilən gözəlliyinizi öldürənlərə qarşı üsyana qalxa bilmirsiniz... Ah, qadınlar, qadınlar... Bütün bəşəriyyətin gücü sizdədir, onun taleyi sizin əlinizdədir, həyatın şeiriyyəti sizdədir”.

O hara baxırdısa, qəlbinə və ağına pis təsir edən, yoran, əsəbiləşdirən şeylərə rast gəlirdi. Qadınlara əsarət altında qaldığı ölkədə Avropa təəssüratı onu təskin edirdi. Romada gördüyü üç gecə, son modalı, mağazanın qarşısında dayanmış gözəl Roma qızı, sarısaçlı parislilə qadınlar onu həmişə təqib edirdi. Qadınlara əsarətdə qaldığı ölkədə Avropa gözəllərinin surəti onun xəyalını işıqlandırır. Əgər bu surətlər axşam şəfəqi kimi yox olsalar, onun xəyal aləminə zülmət çöxsə, onun başına nə gələrdi? O, öz səyahətinin bütün gözəlliyini itirmiş olardı. “Mən buradan tez, lap tez getməliyəm. Bütün əziz və gözəl şeylər saralıb-solur...”

* * *

Budur, Əbdül Varşava dəmiryolu ilə sürətlə Peterburqa gəlir. Avropa ona çox müsbət təsir etmişdi. Bütün obrazlar öz gözəlliyi və aydınlığı ilə onun xəyalında canlanmışdı... Onu ruhlandırان, ideal yaradıcılıq aləminə aparan, onda yeni fikirlər və hissələr yaradan hər şey, Şərqdə yox olmağa başlayan hər şey, yaddaşında təzə izlər buraxmayaraq, qəlbinin hissini oyatmağa başlayırdı. O, Avropa havası ilə nəfəs aldı və bir anda yenilik təravəti və ilk gənclik qüvvəsi özünə qayıtdı. Əbdül Peterburqu gəzərək onu xüsusi bir maraqla seyr edirdi. O, abidələr, məbədlər, saraylar, əzəmətli evlər qarşısında dayanırdı. Ona miskin Onegin nəzəri ilə baxdı, Rusiyanın dahisinə isə dərin bir minnətdarlıq və məhəbbətlə: “Fəxr et, Rusiyanın dahisi, onlar özlərinin ehtiram dolu gözəl gözləri ilə, təşəkkürlə sənə baxırlar” deyirdi. O oxuyurdu:

“Bəli, bəli, o böyük fikirlərlə yaşayır və onları yerinə yetirirdi. Budur insanın qüdrəti: düşünmək və ifa etmək”.

Əbdül axşam teatra getdi. Qadınların dolu yanaqları, çiyinləri, əlləri, qəşəng hörülmüş xurmayı hörüklərinin parlaqlığı, onların baxışları, əsiredici hərəkətləri, məftunedici gülüşləri onu heyran qoymuşdu. Peterburq qadınlarında ən təcrübəli sənətkar üçün belə anlaşılmaz, əlçatmaz olan nə isə xüsusi bir cəhət var idi. Bu anda Qonçarovun “Adi əhvalat” əsərinin epiloqundakı bir yer onun yadına düşdü.

“... Lakin yanağın qızartısı, gözlərinin parıltısı və hərəkətlərin cəldliyi bizim gözəlləri fərqləndirən əlamətdirmi? Bəs formaların gözəlliyi... Nə Fidi, nə də Praksital¹ burada öz kəsikləri üçün Venera kimi bir qadın tapmazdılar”.

“Yox, şimal gözəllərində plastik gözəllik axtarmaq lazım deyil. Onlar heykəl deyillər. Gözəllikləri əbədi təsbit edilmiş qədim yunan qadınlarının pozaları onlarda yoxdur, onlar bu pozaları əldə edə bilməzlər, axı nə ilə əldə etsinlər? O cür qüsursuz, düzgün bədən quruluşları hanı... Hissiyat bunların gözlərindən yandırıcı şüalarla vurmur, gülümsəyən dodaqlarında cənub qadınlarının dodaqlarına yaraşmaq verən ehtiraslı, sadələvh təbəssüm sezilmir. Bizim qadınlara başqa, daha yüksək bir gözəllik nəşib olmuşdur. Onların üzlərində düşüncə parlaqlığı, iradə və ehtiras mübarizəsi, qəlbin saysız-hesabsız incə hiyləgərlik, yalançı sadələvhlük, qəzəb və yaxşılıq, gizli sevinc və əzabların dillə ifadə edilə bilməyən oyunu... Ehtiraslı qəlbə çaxan bütün bu öteri şimşəklər... Təsvirə gələn şey deyildir”.

“Bəli, bəli, rus qadınlarının qəlblərinin sirrini bilmək mümkün deyil. Onlarda nə isə yüksəklik və anlaşılmazlıq vardır” – Əbdül öz evinə gedərkən belə düşünürdü.

– Bəli, mən artistliyə girəcəyəm, Mitya. – Cavan, gözəl bir oğlan teatrdan çıxarkən öz yoldaşına belə dedi. Görünür, bir aktrisanın oxuması onu həyəcanlandırmış və heyrətləndirmişdi.

“Budur qadın qüvvəsi, – sözləri onun beynindən keçdi. – O, onu özünə cəzb edir...”

Böyük evin balkonu qarşısına bir fayton yaxınlaşdı. Onun yanına nökrələr tökülüşdülər. Pəncərədə ev sahibəsinin gözəl başı göründü və yenə də yox oldu. Balkona açıq-sarı saçlı yeddi yaşlı qız və beş yaşlı oğlan qaçıb gəldi. Onlar üstünün tozunu çırpın naməlum adamı görüb heyretlə dayandılar. Bu, Əbdül idi. Uşaqlar isə Məryəmin idi. Əbdülün qarşısında dayanıb diqqətlə ona baxan qoca xidmətçi onun üzünün cizgilərində nə isə tanış bir şey görməyə cəhd edirdi. Sonra o, evə qaçdı.

– Xanım, xanım, – deyər evi başına götürərək, otaqları gəzə-gəzə çıxırdı, – xanım, mənə muştuluq verin, verin, verin... Allah haqqı, verməsəniz, deməyəcəyəm, – sevincindən qəhərlənərək Məryəmə deyirdi. Məryəm ona muştuluq, xoş xəbər üçün beş manat verdi.

– Yox, bu azdı. Allah haqqı, azdı.

– Axı bir de görüm nə olub? Əgər verməyimə dəyərsə, daha çox verərəm. – Məryəm səbirsizliklə dedi.

– Dəyər, Allah haqqı, dəyər, xanım, bilirsinizmi kim gəlib? Əbdül bəy.

– Nə, Əbdül? – Məryəm bunu deyib balkona qaçdı.

– Uzaqda qalmış əziz qonaq, səyahətçi qardaşım! – O çıxıraraq Əbdülün isti qucağına atılıb tozlu üzünü öpüslərə qərş etdi.

– Bacım, Məryəm! – Əbdül incə bacı mehəbbəti ilə onu qəbul edən Məryəmin səmimiyyətindən mütəəssir olub dedi.

Məryəm onun əlindən tutub zala gətirdi, onu bir də öpüb həyətdə qaçdı və Əbdül üçün otaq hazırlanması barədə göstəriş verdi. O, qonağın yanına qayıdıb onunla yanaşı oturdu, qonşu otaqdan uşaqların səsi eşidirdi.

Məryəm qışqırdı:

– Şai, Fəxri!

Şai Məryəm kimi sarısaçlı, gözəl, çevik, diribaş qız idi. Onun gözləri eynilə Məryəminə oxşayırdı. Bənzəyiş yalnız gözlərində deyildi, üzünün cizgiləri və hərəkətlərindən də anasına oxşayırdı... Fəxriddə də anasına oxşarlıq vardı, lakin o, həddindən artıq kök, qırmızıyanaq oğlandı...

– Məryəm, bunlar sənindir? – Əbdül uşaqları görmək üçün ayağa qalxaraq soruşdu.

– Bəli, mənimdir, Əbdül. – O, uşaqlara ana nəvazişilə baxaraq dedi.

¹ Fidi (e.ə. V əsr), Praksital (e.ə. IV əsr) – yunan heykəltaraşları

– Mən sənin səadətinə həsəd aparıram, bacım... – O, bunu deyib uşaqları qucağına aldı, onları öpərək yerinə qayıtdı.

– Məryəm, Şai lap sənsən... İlahi, o nə qəşəngdir.

O gah Şaini, gah da Fəxrini öpürdü. Əbdül Məryəmə nəzər yetirdi. Bu Məryəm doqquz il əvvəlki gözəlliyindən və zərifliyindən utanan Məryəm deyil, gözəlliyi və zərifliyi mükəmməlləşmiş Məryəm idi. Üzünün oynaq cizgileri inkişaf edib ciddi və incə cizgilərə çevrilmişdi; baxışlarında olan sadələvhlük parıltısı aqlın və düşüncənin parlaqlığına çevrilmişdi. Ağıl onun bədəninin bütün hərəkətlərində özünü göstərirdi. Gənc Məryəm Şaiyə göz qoyurdu.

– Ana, yadımdadır, sən dünən də deyirdin ki, mənim dostum sənənin dayın Əbdüldür.

– Onda dayını öp.

Şai dayısına baxdı, onun boynunu qucaqlayıb marçılıtlı ilə Əbdülün yanaqlarından öpdü. Fəxri də bacısını təqlid edərək əyilib Əbdülü və Məryəmi öpdü. Əbdül üçün də öpdü. Məryəm uşaqları oynamaq üçün həyəətə buraxdı.

– Mənim qızımın adı Şahzadədir. Şahzadənin xatirəsini əbədləşdirmək üçün... – bunu deyərək onun gözləri yaşardı.

– Məryəm, olub keçmiş və düzəldilməsi mümkün olmayan şeylər haqqında danışma... Mənə de görün, Sultan və Nisə haradadırlar? – Əbdül Məryəmə müraciət edib onun əlindən tutdu.

– Sultan və Nisə öz mülklərində yaşayırlar. Onların dörd uşağı var: iki oğul, iki qız. Böyüyünü sənənin adınla adlandıırıblar. Mən onlara teleqram göndərdim ki, gəlsinlər. Ah, Əbdül, Əbdül. İnsafın yoxdumu, niyə gəldiyin haqqında xəbər vermirdin? Səni beləmi qəbul edərdik? Sən nə soyuqsan... – o incə bir kinayə ilə dedi.

Məryəmin əri Şamil evdə yox idi, o bir varlı mülkədarların işi üçün Tiflisə getmişdi. Əbdül və Məryəm gecəyarısına qədər oturdular, saatlar şirin xatirələri xatırlamaqla ötüb keçirdi, acı xatirələri isə onlar anmaq belə istəmirdilər. Ertəsi gün və o biri gecə də xatirələr haqqında söhbətlər içərisində ötüb keçdi. Üçüncü gün səhər tezdən Sultan və Nisə uşaqlarla gəldilər. Nəhayət, Məryəmin əri də qonşu mülkədarın işini qurtarıb evinə qayıtdı.

Günlər hiss edilmədən keçib gedirdi. Məryəmin və Nisənin səadəti Əbdülə böyük təsir etmişdi. Əbdül uşaqların bağda, həyətdə və otaqlarda da qışqıraraq, ucadan gülərək qaçmalarına, onların əsgər oyunu oynamalarına baxıb ləzzət alırdı. Nisənin və Məryəmin oğlan-

ları kəndin uşaqlarını yığıb onları sıraya düzür və özləri komanda verirdilər.

“Bəli, bunlar xalqın gələcək başçılarıdır” – Əbdül belə düşünürdü.

Şai bağda qaçırdı, onun ayağı cığırdakı bir daşa ilişdi, o yıxıldı. Nisənin böyük oğlu qaçıb gəldi. Əbdül onu qaldırıb yaylıqla üzünün tozunu sildi və daşı kənara atdı. O biri oğlanlar da Şaiyə kömək etmək üçün qaçıb gəldilər. “Budur, qadınların müdafiəçiləri və hamiləri, budur, zəif məxluqlara – qadınlara rəhm edən gənc nəsil” – Əbdül uşaqlara baxaraq düşünürdü.

* * *

Gecəyarıya qədər Əbdülün lampası yanırdı. O, stolun qarşısında oturub nəşə yazırdı, sonra cırıb atır, həyəcanla otaqda var-gəl edirdi. Onun gözlərində nə işə bir şey parıldayırdı. O, masasına tərəf atıldı, qələmi götürüb tez-tez yazmağa başladı.

“Müsəlman qadınlarına:

Müsəlman qadınları, siz kobud müstəbidlər tərəfindən əl-ayağınıza vurulmuş qandalların ağırlığını hiss edirsinizmi? Hiss edirsinizmi ki, sizin həyatınız mədəniyyətsizlik, əxlaq pozğunluğu zənciri ilə həlqələnmişdir? Arxaya, öz keçmişinizə, öz uzaq keçmişinize baxın! O zaman sizin ağılnızın və qəlbinizin qüvvəsi bizlərə, öz az ağılları və kobudluqları ilə sizi xeyirxahlıq işığı ilə həyatımızı işıqlandırmağa qoymayanlara rəhbərlik edirdi... Öz ağır əlinizlə keçmiş həyatınızın səhifələrini çevirin, özünüzün yuxulu, dalğın nəzərlərinizi sizin həyatınızın bəzəyi olan ən gözəl dövrə nəzər salın. O zaman hürriyyət, sərbəstlik, azadlıq hökm sürürdü. Sizin həyatınız özümün ən yüksək mərhələsinə çatmışdır. Çarşabınızı atın, pəncərələrinizdəki və həyatınızdakı qalın pərdələri açın, qapılarınızı və pəncərələrinizi geniş açın, cəsarətlə, heç kəsdən qorxmadan öz zəncirlərinizi və qandallarınızı parçalayıb bayıra çıxın, öz bacılarınıza baxın – siz üzərinizdə olan istismarı xatırlayıb sarsılacaqsınız. Bayıra çıxın və bizim sizi ördüyümüz şeyləri çıxarıb atın, onda bacılarınızın əl-ayağının çoxdan, lap çoxdan qandal və zəncirlərdən azad olduğunu, azad ağıllar və qəlblər üçün geniş üfüqlər açıldığını və onların öz azadlıqlarından necə gözəl istifadə etdiklərini görəcəksiniz. Siz ayağımızın altındakı uçurumu görüb dəhşətə gələcəksiniz, özünüzü uçurumda görüb peşman olacaqsınız. Kim

sizi uçuruma saldı? Kim sizi ona yaxınlaşdırdı? Atalarınız, qardaş-larınız, ərləriniz, həyatınızın yaxın dostları... Siz bizi doğarkən xəyal kimi qoruyursunuz, biz isə sizdən doğularaq müstəbidlər kimi sizi məhv edirik və siz gözəlliyiniz, aqlınız, məhəbbətiniz və bütün qəlbinizlə puç olursunuz. Biz, sizin həyatınızı və azadlığınızı məhdudlaşdırırlar, özümüzlə birincilik verərək kobudluqla sizdən tələb etdiyimiz məhəbbəti sizə, qayğınıza, yardımınıza, nəhayət, mərhəmətinizə layiqlik? Biz nə ilə sizdən yüksəyik? Ona görə ki, bizim qüvvələrimiz dağıdıcı və kobuddur, ona görə ki, biz sizin qəlbinizin gözəlliyinə, insanı həyatın xırdalıqları üzərində ucal-dan, onu həndəsi hesablamalardan uzaq, gözəl bir aləmə aparıb şöhrətləndirən, onun xasiyyətindəki kobudluğu yumşaldan, onların aralarında qarşılıqlı anlaşma yaradan gözəl hislərə yadıq? Müsəl-man qadınları, sizi məhv edən müstəbidlərinizə qarşı üsyan edin, sizə ilahi tərəfindən verilmiş azadlığınızı geri qaytarın, biz sizin qəddar düşmənlərinizik, biz sizin amansız düşmənlərinizik. Bizə itaət etməyin, siz bizdən yüksəksiniz, siz həyatın gözəlliyi, siz həyatın bəzəyisiniz, siz qüvvəsiniz, biz isə silahsız. Biz hava və təbiətdən istifadə etdiyimiz kimi, sizdən də istifadə edirik... Qorx-mayın, siz zəif deyilsiniz. Məhəbbətinizi, qəyyumluğunuzu və qayğınızı dayandırın, belə olduqda, bizim həyatımız odsuz və susuz maşın kimi dayanacaq. Sizi başqa bir qüvvə çağırır, bu, sizi süqut etmək və əxlaqsızlığa sövq etmək üçün hiyləgər iblisin aldatması deyil, bu, təkmilləşmək və yaxşı, əsil, həqiqi yola çıxmaq üçün olan çağırışdır. Siz bizə inanırsınız, biz isə sizin uşaq sadələvhlüyünüz-dən, təmiz qəlbinizdən istifadə edərək, sizi tamamilə başqa yolla, uçuruma və məhvə gedən yol ilə aparırıq. Siz bizi də öz arxanızca sürükləyərək uçuruma yuvarlanırıq. Müsəlman qadınları, bütün qüvvənizi toplayın, əgər belə olarsa, zəncirlər və torlar parçala-nacaq... Öz qüvvənizi birləşdirin. Aqlınızın, qəlbinizin necə gözəl və dərin olduğunu özünüz görə bilərsiniz, bütün aləm sizin nəzəri-nizdə dəyişəcək və siz başqalarının sizin həyatınıza rəhbərlik etdi-yini, sizi və sizin gözəlliyinizi eybəcər şəkllə saldıqlarını görə bilərsiniz. Siz həssas qadın gözləri ilə sizin taleyinizi həll edənlərin, sizi həyatın bataqlığına yuvarladanların, sizi həqiqi həyatın havası ilə nəfəs almağa qoymayanların qəlblərini görə bilərsiniz, orada hiylə-gərlik, biclik tapacaqsınız. Sizin üzərinizdə rəhbərlik etmək hüqu-qumuzu bizim əlimizdən alın, bizdə Allahın sizin qəlbinizə bəxş

etdiyi əzab çəkmək bacarığı və sevgi duyğuları oyadı... Siz azad-lığınız və qüvvəniz ətrafında olan hasarları yıxın. Sizə azadlıq hüququ verilmişdir, sizi çöpərləyirik, biz sizi əxlaqsızlıq və çürün-tüllü bataqlıq dünyasına yuvarladır, sizin düşüncənizi inkişaf etməyə qoymuruq, burada gözəl qəlbiniz və aqlınızla sükuta məruz qalır-sınız. Sizin qəlbiniz və bədəniniz üzərində əbədi istismar hökm sürür. Siz bizi doğur, qoruyur, qayğı və əzabımızı çəkir, bizi sevir, xoşbəxtliyimizə sevinir, biz isə bunun müqabilində bir zaman ərəb-lərin etdikləri kimi, sizi diri-diri torpağa basdırırıq. Siz bizi sevir, bizi ilahi təbəssümlə, məhəbbətlə dolu atəşin baxışlar, incə sevinc, isti ağışla qarşılayırsınız, lakin biz nifrət, iblis məzəmməti və cəhən-nəm soyuqluğu ilə, donmuş, daşa dönmüş qəlbimizlə kobud və həyasızcasına sizi rədd edib, səadətini və azadlığınızı əlinizdən alırıq. Siz çinar kimi bizi tufandan qoruyursunuz, amma biz vəhşilər kimi, sonra sizi qırırıq. Budur sizin bizdən aldığınız mükafat. Siz isə bizi sevməkdə davam edərsiniz, siz təmiz, bakırsınız, siz bizdən yük-səksiniz... çadranı başınızdan atın, duman günəşi, ayı bürüdüyü kimi o da sizi bürüyür... Ətrafınıza baxın və dəhşətinizə rəğmən bütün bəşəriyyət içərisində necə miskin mövqe tutduğunuzu görə-cəksiniz; ümumi həyata baxın, orada öz həyatınızın necə zəif əks olunduğunu görə bilərsiniz. Bizim sizə olan müraciətimizi diqqətlə öyrənin və o zaman siz bizim amansızlıqla gizlədilmiş aldatmamızı, yalançılığımızı və hiyləgərliyimizi, sizə qarşı olan nifrətimizi, həya-tınızın bütün dəhşətini görə bilərsiniz. Doğrudanmı, o zaman da bizim əleyhimizə silahlanmayacaqsınız? Qorxmayın, sizin qüvvəniz hələ tamamilə sərf olunmayıb, sizin bacılarınız dünyanı hərəkətə gətirir, talclərini həll edirlər. Nə ilə? Baxışla, təbəssümlə, incəliklə, ən baş-lıcası isə gözəlliklə, ürəyin və aqlın qüvvəsilə... Əgər bunlar özünün parlaq şəklində yoxdursa, deməli, bunun əksi var, bu isə bizim üçün böyük qüvvəyə malikdir... Sizin bir dəfə qərəzli baxmanız, azacıq narazılıq hiss etməyiniz bizim öz günahımızı başa düşərək, ayaq-larınıza qapanıb, üzr və rəhm diləməyimiz üçün kifayətdir. Siz bizi öz ayaqlarınıza düşən görməyə tamamilə alışacaqsınız. Baxın, sizin bacılarınız necə səbirlidir, onlar kişilər qarşısında necə əzəmətli və necə qüvvətliyərlər, siz isə necə yazıq və miskinsiniz.

Müsəlman qadınları, sizin taleyinizdə səmimi iştirak edən böyük adamın qızgınlıqla sizə dualar həsr etdiyi o xoşbəxt zamanəni unut-mayın. Siz bacılarınızın indi oynadığı rolu, oynadığınızı? Sizdən

edam və ya əfv gözləyən xeyirxah pərəstişkarlarınızın izdihamını unutmayın. Ancaq siz belə böyük qüvvə əldə etdiyiniz və mənə kəsb etdiyiniz halda, onların hərəsini öz ləyaqətinə, görə valehedici qadın təbəssümü və baxışları ilə mükafatlandırdınız. Demək, siz bizə qarşı ədalətli idiniz, demək, sizin qadın qəlbiniz xeyirxahlıq üçün açıq idi, şərə və pisliyə bizim qəlbimizin malik olduğu şeylərə yad idi, deməli, siz bizdən yüksəksiniz, biz sizə bərabər deyilik, siz təmiz və bakırsınız, siz öz yolunuzu aqlınızın işığı ilə işıqlandırırınsınız, bu yolla hər bir addımınızı ölçərək və bizə etibar etməyərək, cəsərlə, açıq-açıqna gedin, bizi də oraya, kamilləşmə və əbədi gözəllik aləminə aparın. Biz sizsiz hərəkət edə bilmərik, biz maşın, siz isə alov və qüvvəsiniz. Biz necə də tezliklə sizin qəlbinizin və idrakınızın rəhbərliyindən imtina etdik, onların qüvvəsini əzib və bizim həyatımıza düşən işığı qaraltdıq, bununla da həyatımız bəşəriyyətin ən aşağı inkişaf pilləsinə enib, burada da zəncirləndi. Bizim həyatımız qaranlıqdır, biz sizi kobudluqla öz arxamızca çəkərək, həyasızcasına və nifrətlə geriye atdıq, sizin hüquqlarınızı əlinizdən aldıq, üzərinizdə kobud qanunlar yaratdıq, sizin surətlərinizi solğunlaşdırdıq, aqlınızın və ürəyinizin qüvvəsini zəifləşdirdik. Biz vəhşilik dərəcəsinə qədər kobudlaşdıq, çünki biz qəlbimizdə sizi hislərinizin qılgıcımına belə yer vermədik. Biz sizi susmağa məcbur edirik, bizim qulaqlarımız səsdən qalır, sizin tərəvətli, qüvvətli qadın səsiniz bizim eşitmə qabiliyyətimizə təsir etmir, buna görə də sizi dözülməz hərəmxanalara salıb, qapıları üzünüze bağlayırıq, burada sizin gözəlliyiniz çürüyüb məhv olur, özünüz də hiss etmədən səsiniz batır. Siz həyatın çiçəkləri, biz isə sizin meyvələrinizik; siz dünyanın gözəli, siz yaradıcılıq çələngi, siz cəmiyyətin şahzadəsiniz. Bizim qısqançlığımız bizim sizin həyatınızdakı hər şeyi, hətta gözəl xatirələrin ətrini də zəhərləyir. Sizin yüksək hislərinizin kölgəsi, hətta zəif parıltısı da insan qəlbini təmizləyir və onu mələklərə yaxınlaşdırır. Müsolman qadınları, oxuyun, sizi məğrurluqdan, qəlbinizin qüvvəsindən məhrum edənlərə, sizin təbii, qarşısızalmaz qadınlıq qüvvənizə inanmayanlara lənət olsun. Bizim əleyhimizə üsyana qalxın, siz miskin kölə deyilsiniz, siz bizim anamız və qadınımızsınız. Azadlığımızı bərpa etmək üçün silahlanın, siz yazıq qul deyilsiniz, əks halda siz bizim qısqançlıq zülmü və inadçılıq obyektimiz olub, qulumuz olaraq qalacaqsınız. Yüksək, qeyri-adi qüvvə və ya güclü, ehtiraslı insan təbiəti meydana gəlir,

sizi öz mötəbər vəziyyətinizə qaytarmayınca. Ah, sizin səadətinizin zamanı nə vaxt gələcək, qarşısızalmaz qadınlıq qüvvəniz haçan parlayacaq və bizim orqanizminizi hərəkətə gətirəcək?”

“Bu, nə vaxt, nə vaxt, olacaqdır?” – Əbdül qələmi masanın üstünə atıb düşündü. O, yarım saatdan çox xalçanın üstündə gəzdi, sonra divanda oturdu, başını yumşaq üzlü mütəkkəyə qoyub ayaqlarını uzatdı, gözləri tez-tez səyriməyə başladı. Yuxu onu apardı, o tezliklə yuxuladı, aylarda gün-günorta yerinə qalxmışdı.

“Bəli, təbiətin gözəlliyi olan bütün səhəri yatmışam. Mən isə günəşin doğmasını görmək istəyirdim. – O, belə düşünürdü. – Mən heç zaman belə yatmamışdım... Təsirli “nitq” hiss ediləcək dərəcədə məni sakitləşdirir...”

Şamil və Sultan səhər tezdən hara isə gedib axşam qayıtdılar. Əbdül öz otağında çay içdi, sonra bağa çıxdı, Nisə və Məryəm burada oturmuşdular. Uşaqlar isə kənarda oynayırdılar. Bacılarının xoş baxışlarını görürkən onun qəlbi şənləndi, işıqlı hisslərlə doldu.

Məryəm Əbdülün cığırın o başında görüb həyəcana gəldi. Onun qabağına qaçdı, ona xoş sabah diləyib qardaşını öpdü. Nisə də onu öpdü. Onlar qayğıkeş nəzərlərlə Əbdülə baxdılar.

“Onların mənə yazığı gəlir. Bu qadınlarda daha nə yoxdur ki? Onlar bizim bədənimizi və qəlbimizi qidalandırurlar”, – deyərək o belə düşünüb onlarla yanaşı oturdu.

– Sən niyə əzginсэн, Əbdül? – Nisə bunu soruşub Əbdülün o tərəfində oturdu.

Məryəm dedi:

– Bu, çox yatmaqdadır. Qardaşım səhərin tərəvətli vaxtında yatıb.

– Yox, əziz bacım, bu nə çox yatmaqdan, nə də mənə səhər tərəvətinin təsir etməsindən: – Əbdül sözünü yarıda kəsib küt nəzərlərlə torpağa baxdı.

– Bəs nədəndi? – Nisə yenə soruşdu. – Əbdül, sənin yanında səni səmimi qəlblə sevən adamlar oturmuşlar. De görək, ürəyində nə var, bunu bildikdən sonra biz bu işdə qızığın fəaliyyət göstərərək və bəlkə də, səni narazı olduğun, nifaqla ayrıldığı məsələ ilə razılaşdırıla bilərik.

– Mən daxili mübarizədə yorulub əzilmişəm, mən ona görə əzilmişəm ki, mənə sevinc təsir etməyib... Həyatın tərəvəti deyil, qızmar günəşin istisi məni yandırır... Taleyim mənə qarşı həddindən artıq amansız olub.

– Taleyinlə barış, o sənə qarşı mərhəmətli olacaqdır, – Nisə cavab verdi.

– Bədbəxtlik bundadır ki, mən daxili həyəcanımı yatırıb tale ilə barışa bilmirəm. – Əbdül dərinə ah çəkdi.

– Əbdül, keçmişini unudub gələcəyə baxmaq lazımdır, o daha çox təskinedicidir.

– Mən unutmağa çalışıram, ancaq unudulmur, mən gələcəyi düşünmək, gələcəkdə təskinlik tapmaq üçün qüvvələrimi gərginləşdirirəm. O isə məndən xəstəlikdən qaçan tək qaçır. Mən qətiyyətlə keçmişdən ayrılı bilmirəm, o, kölgə kimi yaddaşımda əks edir, qələməmdə özünün yandırıcı, həyəcanlı izini buraxır, ürəyimdə fırtına yaradır, hətta sizin burada olmağınız da ürəyimi sakitləşdirib işıqlandıra bilməz. Sizə baxıram, təskinlik tapıram və bir qədər rahat oluram...

– Biz də heç vaxt səndən ayrılmayacağıq.

Məryəmin dodaqlarında incə, xoş bir təbəssüm göründü. Bu, Əbdülün qəlbinə təskinlik şəfəqi saçdı və qızın nəzərlərində yox oldu.

– Məryəm, sən elə fikirləşirsən ki, mən buna razılaşaram? Heç vaxt. – Əbdül etiraz etdi. – Heç vaxt, heç vaxt. Sizin eviniz, ərləriniz, uşaqlarınız var. Siz onlarla məşğul olun, onların qayğısını çəkin.

Nisə cavab verdi:

– Nə olsun ki? Onlar sizinlə məşğul olmağa mane olmazlar.

– Mənimlə məşğul olmağın nə mənası var? Bu, artıq olardı. Həyatla mənim aramda olan bütün əlaqə bitmişdir, mənim kədərli həyat dramım oynanılıb qurtarmışdır. O mənə vəd etdiyini əlimdən aldı. Mən yorulmuşam. Bəlkə də, daha həyatda irəli getməyəcəyəm.

– Nə deyirsən, qardaş, sən hələ cavansan. İndi sən həyatının ən ağıllı dövrünə qədəm qoyubsan, – Nisə inamla dedi.

– Yox, Nisə, mən öz ömrümü yaşamışam.

– Qardaşım, sən otuzdan artıq yaşın yoxdur.

– Günahsız bala, məsələ onda deyil ki, adamın otuz və ya yüz yaş var, – Əbdül tez etiraz etdi. – Məsələ ondadır ki, insan yarıdan sonra həyata nə gətirdi, həyatın sınaqlarından necə keçdi... Mən öz ömrümü yaşamışam, əgər mən qüvvətimi və enerjimi sərf etmişəmsə, əlbəttə, həyat bunarsız öz fəaliyyətini dayandıracaq. Deməli, əzizlərim, mən qəlbən ölmüşəm. – O, kədərlə sözünü bitirdi.

Nisə və Məryəm tez ona baxdılar. Onların gözləri yaşarmışdı. Məryəm göz yaşlarını saxlaya bilmədi, onları gizləcə sildi.

Nisə uzun sürən sükutdan sonra dedi:

– Sən hələ cavan və qıvrıqsan, əgər dincəlsən, qüvvət və enerji özünə qayıdacaq.

– Buna ümid azdır. Nisə, axırncı qüvvə və enerji keçmişin labüdü xatirələrini anlamaqda məhv olur. Həyatda elə hadisələr var ki, o qədər dəhşətli və öldürücü olmur, nəinki onların xatirələri... Şahzadə, Nigar və başqa Şahzadə və Nigarlar mənim həyatımda qanlı izlər buraxmışlar.

Nisə dedi:

– Əgər bundan təkcə əzab çəksən, bunun nə mənası var? Tək əsgər cəbhədə döyüşçü deyil. Burada tək, sən deyil, birgə dostluq qüvvəsi lazımdır.

– Ah, Nisə, Nisə. Sən o zaman indi olduğun kimi deyildin. Mühit sənə təsir etməyə başlayır.

O, məzəmmətlə dedi:

– Sən onda belə deməzdin... Doğrudur, tək əsgər cəbhədə döyüşçü deyil, ürəyi qəhrəmanlıq və namusla dolu olan tək əsgər nə, etsin ki? O, başqalarının öz namuslarını rüsvayçılıq və bədnamlığa yuvarlandıqlarını görə bilmir. Belə olduqda o öz yoldaşlarının məğlubiyyətini görməmək üçün ölməyə razılıq verir...

– Sən həyatda peşman olmusan, Əbdül. Sən qəlbən dincəlməlisən.

– Mən ölümcül yaralandığım halda, necə dincələ bilərəm? Bəli, ümumiyyətlə, tezliklə əbədi rahatlıq olacaq... Sən əbədi rahatlıq haqqında demək istəyirsən? – o, Nisəyə müraciət etdi.

Yenə də Məryəmin gözləri yaşardı.

– Əbdül... – Nisə onu dayandırdı.

– Nədi? Axı mənim üçün başqa dinclik yoxdur. Axı mən təkəm, həyat məni təqib edir, burada nə dinclik, nə rahatlıq var, – o, torpağı göstərdi, – bütün gözəl şeylər, bax oradadır, orada yerin dava-qalmaqalı yoxdur, – deyərək o, səmanı göstərdi.

– Bax, burada sən həyatın təqiblərindən xilas olub, özün üçün dinclik, rahatlıq, sığınacaq tapa bilərsən.

Nisə bunu deyib, öz ürəyinə və Məryəmin ürəyinə işarə etdi:

– Burada hər üçün, uşaqlar üçün, həmçinin qardaş üçün isti sığınacaq var.

– Mən, Nisə, geniş qadın qəlbinin bir guşəsində sakit olmaq istəyirdim. Lakin onu parçalayıb dağıtdılar, yurdsuz qalmış və qızmar günəşin altına qovladılar. Mən qüvvəmi və enerjimi itirdiyim

həyat səhrasında ümitsiz və məqsədsiz dolaşırım. Mənim gəmin uzun zaman həyat dalgalarında üzdü. Onun üçün sakit liman yoxdur, o, fəlakət gözleyir.

– Əbdül, sənin gəmin limana yaxınlaşıb... Oyan, oyan, dənizçi! Sahilə çatmısan, lövbəri burax, – Nisə ucadan dedi və tez qalxaraq çıxıb getdi.

* * *

Əbdülün xaricdən gəldiyi vaxtdan il yarım keçmişdi. O, hiss ediləcək dərəcədə yaxşılaşmışdı, qəlbi sakit və rahat idi. Nisə Məryəm yanında qaldı, o, köməksiz Əbdülün Məryəmin yanında qalması ilə heç cür razılaşa bilmirdi.

O, cvə getmək istəyən ərini inandıraraq deyirdi:

– Heç vaxt, heç vaxt, nə Məryəm, nə mən təkliddə onu sakitləşdirə bilmərik. Mən görürəm ki, ikimiz birlikdə ona təsir edirik...

Qadınlar Əbdülü fikirləri ilə tək qalmağa qoymurdular. Onlar ya piyada, ya da atla gəzməyə gedərkən onları müşayiət etməyi Əbdüldən xahiş edirdilər. Ona bu və ya digər iş verir, onlara kitab oxuyub onun ideyasını və mənasını başa salmağı, onların uşaqları ilə məşğul olmağı xahiş edir, bir sözlə, onu qadın ağlının yaratdığı bütün şeyləri yerinə yetirməyə məcbur edirdilər. Əbdül hələ də öz bacılarına özünün “Müsəlman qadınlarna” adlı nitqini göstərmirdi. Nisə və Məryəm Əbdüldə hər gün şənliyin və sakitliyin yarıdığını və inkişaf etdiyini görüb şənlenirdilər, onların sevinclərinin həddi-hüdudu yox idi. O, əvvəlcə uşaqlarla zarafat etməyə başlayır, sonra Nisə və Məryəmlə zarafat edirdi.

– Məryəm, əzizim, qələbə bizimdir. Əbdül yaxşılaşmağa başlayır.

– Bəli, əzizim, o həyata, insanların arasına qayıdır, – deyər onlar bir-birini qucaqlayıb öpərək danışırdılar.

Böyük yoldan bir qədər kənardakı ehram üzərində belə bir yeni epitafiya¹ vardı: “Ey yolçu, unutma ki, ölüm var, o heç kəsə qorxmur və heç kəsə rəhm etmir, o, böyük ölkənin taleyini həll edən xaqanlardan, şair qüvvətinə malik olan pəhləvanlardan qorxmur, qəlbləri həyat qüvvəsi, ümid, sevgi, gözəlliklə dolu olan gənclərə rəhm etmir; hamısı ölümün gözündə birdir. Mən öz gözəlliyimlə cənnət huriləri və pəriləri ilə müqayisə edilə bilərdim, lakin ölüm

¹ Məzar kitabəsi, başdaşı yazısı

məni qəbrə gömdü, burada mən öz gözəlliyimlə bərabər sərilib qalmalı və külə çevirməliyəm”. Ehramın o biri tərəfində başqa bir epitafiya vardı: “Mən bu dünyada hamının yaşadığı təki yaşadım, lakin həyat, çoxlarının üzünə gülümsədiyi kimi, mənim də üzümə gülümsəmədi. Mən həyatda səadət axtardım, lakin o çoxlarından qaçdığı kimi, məndən də qaçdı. Mən əllərimi ona doğru uzadıb göz yaşlarımla onu çağıraraq yalvarırdım ki, mənə kömək etsin, o isə hiyləgərliklə gülümsünüb üzünü məndən çevirirdi...”

* * *

Nisə Əbdülü öz mülkünə apardı.

– Mən, əziz Məryəm, Əbdüllə kəndə gedəcəyəm və evi qaydaya salacağam. Beş-altı gündən sonra siz də gəlin. Şamil də söz verib, – Nisə getmək ərafəsində Məryəmə dedi.

Nisə baldızını evinə qonaq çağırmışdı. Sultanın bacısının adı Sona idi. O, gimnaziyada oxuyub, oranı bitirmişdi. Sona bütün gənc gimnazist qızlar kimi şux, şən və uşaq kimi sadələvh idi. O, demək olar ki, heç vaxt Əbdülü tək qalmağa, öz fikirlərinə qapılmağa, xəyal və fantaziya aləminə dalmağa qoymurdu. Əbdül ölmüş adamın həyata qayıdacağına heyrət edirdi.

“Axı, mən demək olar ki, ölmüşdüm, – o düşünürdü. – Mənim uçub getmiş qəlbimi kim mənə qaytara bilərdi? Doğrudanmı, Nisə, Məryəm və ən axırda Sona bunu etmişlər? Əlbəttə, odur, axı mən qadının bizim həyatımızda böyük rol oynayan qüvvəsini etiraf etmişdim. Bəli, bəli, qadın həyatın çiçəyidir... O, həyatı baharın təbiəti bəzədiyindən daha yaxşı bəzəyir”. O, “Müsəlman qadınlarna” adlı nitqi yazılmış dəftəri çıxardı, onu oxudu, qələm götürüb bir necə haşiyyə çıxaraq, onu yenidən düzəltdi.

“... Mən qəlbimin dumanlıqları arasında qüvvə və enerjini itirib uçuruma yıxılmış, orada tərpenmədən qalmışdım. Mən xilas olmaq haqqında düşünmürdüm, ümid yox idi. Qadın mənim uçurumumun ağzında gəzirdi, o mənim güclə eşidilən iniltimi eşidərək, xilaskar mələk kimi mənim yanıma, uçuruma endi, o öz gəlişi ilə dərin uçurumun zülmətini işıqlandırdı. Mənim də qəlbim işıqlandı, ürəyim anlaşılmaz hisslərlə doldu. Onun dodaqlarından təskinedici bir səssiz ürəyimə töküldü, qəlbim canlandı. Mən də canlandım, o məni ehtiyatla uçurumdan çıxarırdı. Qadın öz hisslərlə mənim qəlbimi və ürəyimi qidalandırır. O mənə öz arxasınca gəlməyi əmr etdi. Mən

onun ardınca getdim, gümrahlığım, qüvvətim və enerjimi özümə qayıtdı... Mən saatlarla ona baxaraq, onu dinləyirdim. Mən məftun olurdum, məftunluqla bərabər, sevinc də mənim həyatıma daxil olur, qəlbimin xəstəliyi aradan qalxırdı..."

Bu zaman Sona onun yanına gəldi.

– Siz haradasınız? Burada nə edirsiniz? Nə haqda düşünürsünüz? Gedək, qaçdı-tutdu oynayaq. Məryəm, Nisə, Sultan və Şamil sizi bağda gözləyirlər. Görürsünüzmü, onlar hamısı cütdürlər. Mənim işə tayım yoxdur. Gedək, gedək, – qız onu tələsdirirdi. Sona tövşüyür, güclə nəfəs alırdı...

– Mən sizin tayınız deyiləm. – O, bunu deyib yanaqları od tutub yanan Sonaya baxdı. O, bu anda məftunedici idi. Sonanın qabarıq, sağlam sinəsi qalxıb cürdirdi, gözləri gizli bir şüa ilə od tutub yanır, yanaqları titrəyirdi.

“Ona nə olub? Nə üçün həyəcanlanır?” O, belə düşünürdü.

– Gedək, gedək... – Sona onun əlindən tutub öz arxasınca bağa çəkdi.

Onlar uzun dəhlizindən keçərkən, Əbdül addımlarını yeyinlətdi, öyilib onun boynundan öpdü. Sona əlini onun əlindən çıxarıb kənara sıçradı, üzünü ona çevirib təhqir olunmuş şahzadə nəzəri ilə ona baxdı. Əbdül onun ayaqlarına qapanıb üzr diləmək üçün hərəkət etdi. Sona bayıra qaçıb ucadan dedi:

– Gəlin, gəlin.

Əbdül bağa getdi. O, onun sifətində utancaqlıq, peşmançılıq görmədi, qız əvvəlki kimi şən və şux idi.

“Ah, qadınlar, qadınlar. Sizin qəlbiniz geniş və dərinidir. Orada müxtəlif ziddiyyətlər yanaşı yaşayıb xoş rəftarla dolanır” fikri onun beynindən keçdi.

– Sona, məni bağışla, – o, bağın o biri başında ona çatıb yalvardı. – Bu elə gözlənilməz oldu ki... Sənin gözəlliyinin parlaqlığı gözlərimi tutdu.

– Nə olub? O, nə barədə xahiş edir? – o, özünü bilməməzliyə vurub heyətlə dilləndi.

“Mən əla gözəlliyə malik olan Sonanı öpmədim. Sənin gözəlliyin mənim xəyalımı öz ardınca çəkib apardı...” – deyərək Əbdül düşünürdü.

– Di məni tutun, – qız qaçaraq bağın o biri tərəfində oynayanlara tərəf üz qoydu.

– Sona, bununla mənə əzab verirsən, – deyərək o, onun arxasınca səsləndi.

– Tutun, tutun, yoxsa sizi əfv etməyəcəyəm. – O cavab verdi. Əbdül Sonanın arxasınca qaçmağa başladı, o, daxili qəlb mübarizəsindən əzab çəkərək öz otağına qayıtdı. Əbdül uzun zaman sakitləşə bilmirdi. Sonanın gözəl surəti onu təqib edirdi.

– Mənim hər yeri gözib dolayan qəlbimə yaxınlaşan Sona. – O öz-özünə deyirdi. – Mən onda təskinlik işığı görəəm.

Sona da fikrə gedir, hətta bəzən dalğınlaşır. Onun uşaq sadəlövlüyü, şənliyi, qayğısızlığı yox olmağa başlayırdı.

“Bəli, biz kobudluq, zəif məxluqlarla rəftar etməyin qaydasını bilmirik. Onun qəlbini alovlandırmaq mənim nəyimə lazım idi? Sonanın irmaq kimi səssiz, sakit bir axınla keçən rahat həyatını həyəcanlandırmaq mənim nəyimə gerek idi? Onun ürəyində həyatın qəzəbli tufanları, ayrı maneələri əks olunmur, qəlbinin fonunda uşaq qayğısızlığı və sadələvlük rəqs edir. – O, əlini masanın üstünə, başını da onun üzünə qoydu. Məzəmmət məyusluğu və vicdan əzabı onun qəlbinə çökdü. – Mənim gədim təhlükəsiz limana yaxınlaşır.

Doqquzuncu dalğa mənim gədimi
Sevincli sahile alıb aparır...

Ah, mənim həyatımın üfüqləri ümid şüalarına bürünmüşdür. Ah, İlahi, bu yalan, yoxsa, həqiqətdir?” – Əbdül ucadan dedi.

– Sona, siz niyə fikirlisiniz? – Əbdül onu bağda tək görüb soruşdu.

– Bunu sizə kim dedi? Siz nədən bildiniz ki, mən fikirliyəm?

– Sizin üzünüz hər şeyi bürüzə verir. Siz qəlbinizin həyəcanını gizlətmək üçün həddindən artıq təcrübəsizsiniz.

– Mənim qəlbim həyəcan keçirmir.

– Bu boynuna almamaq nə üçündür, Sona? Bu sənə yaraşmır...

– Siz nə düşürsünüz mənim dalıma? Nə olsun ki, mən fikirliyəm. Məgər bu sizi narahat edir?

– Bəli, Sona, narahat edir, çox narahat edir... Mən onun səbəbini bilmək istəyirəm...

– Nə üçün siz bilirsiniz?

– Bu mənə aid deyilmi?

– Əgər sizə aid olsa, onda nə olsun? – O tez üzünü ona tərəf çevirib soruşdu.

– Mən bu narahatlığı aradan qaldırırdım. – Əbdül bunu deyib onun əlindən tutdu. Qız əlini çəkdi:

– Nə ilə?

Əbdül cavab vermək əvəzinə, onun əlini tutub dodaqlarına sıxdı. Sona əlini çəkdi.

– Sona, Sona, mənə xilas et... Mənim həyatım səndən asılıdır. – O, qızdırmalı adamlar kimi titrətmə içərisində deyirdi.

Onlar ikisi də əl-ələ tutub evə qaçdılar.

– Sona, əzizim, get bacılarının yanına, mən indi gələcəyəm.

Nisə və Məryəm pəncərənin qarşısında oturmuşdular. Sona isə onların arasında dayanmışdı. Əbdül dəftəri Sonaya verdi.

– Oxuyun.

Sona dəftəri aldı və “Müsəlman qadınlara” sərlövhəsini oxudu.

Sona oxumağa başladı: “Müsəlman qadınları, siz zəncirlərin ağırlıqlarını hiss edirsinizmi?”

– Mən hiss etmirəm, – Sona gülərək dedi. Nisə, Məryəm və Əbdül də gülüşdülər.

“...Ayağınızın altında uçurum görüb, dəhşətə gələcəksiniz”. Sona ayaqlarının altına baxdı.

– Mənim ayağımın altında uçurum yoxdur. – O, bunu deyib yenə də dəftərin üstündən Əbdülə baxdı.

Əbdül təbəssümlə cavab verdi.

– Biz sizin məhəbbətinizə layiqmiyik?..

– Hər halda, siz layiq deyilsiniz, – Sona Əbdülə baxıb nəvazişlə gülümsünərək dedi: – ...Siz bizdən yüksəksiniz... – Sona oxudu.

O, Əbdüllə yanaşı dayandı:

– Siz məndən dörd barmaq yüksəksiniz!

Bu yerdə hamı gülüşdü.

Nisə dedi:

– Sona, xahiş edirəm, zarafatı boşla.

Sona ciddi görkəm alıb səlis, aydın səslə axıra qədər oxudu. Məryəm və Nisə Əbdülü öpdülər, onların gözləri yaşla dolmuşdu.

– Biz öz qadın qəlbimizlə sənə ürəyinin, fantaziyanın nə ilə yaşadığını duymuşduq.

– Deyin görüm, siz buna görə məndən mükafat olaraq nə istəyirsiniz? – Sona bunu deyib Əbdülə yanaşdı.

– Mən ömrümü sənə başa vurmaq istəyirəm, əgər istəyirsənsə, buyur qəlbimi də al.

15 avqust 1902-ci il

Danüzü idi. Hələ dan ulduzu batmayıb ərşi-fələkdə öz dövrünü edirdi. Mən də meşə cıdırı ilə boyumdan uca otların arasından şəhə bulana-bulana adət etdiyim sabah gəzməyimdən evə hərəkət edirdim. Gözümə görünən çiçəkləri toplaya-toplaya bir caddə yola çıxdım. Ayaqlarım yalın olduğuna görə yolun quru kəsəkləri məni incitdi və mən də üst tərəfdə tapdanmamış bir cığıra düşdüm. Quşlar öz keflərində idilər və cəh-cəh ilə min cürə nəğmələr oxuyub, meşəni sədaları ilə doldurmuşdular. Meşənin hələ çoxu oyanmamışdı, quşların bir paraları oxumaqda, o biri paraları uçub özləri üçün yem gəzməkdə və kəpənəklər çiçəklərin başına qona-qona idarə qayğısında idilər. Amma cücülərdən bir çoxu sübh açılmasından bixəbər idilər. Meşənin çıxacağında təzə tulu etmiş gün, yuxudan oyanmış dilbər kimi üzümə güldü. Onu hər tərəfə sürət ilə cərəyan şüaatından qamaşan gözlərimin önündə dürlü-dürlü rəngli dairəvi şeylər hasilə gəlib, dairələrini gah genişləyə-genişləyə və gah da daralda-daralda və gah da uzada-uzada bir-birini basıb çəkərək oynamağa başladılar. Köçərgi balalarına bu çox ləzzət verir!

Bunlar ilə özümü uyuda-uyuda cərgə ilə qurulmuş dəyələrimizin üstündə yastı təpənin belindəki istirahət evimə gəldim. Bura mənim sevimli yerlərimdən biri idi. Həmişə çox gəzib yorulanda burada dincimi alırdım. Böyük daşlardan düzüb, özümə bir meysərə, səndələ oxşar bir yer qayırmışdım. Çox vaxt uşaqları başıma yıgıb, bunlara nağıl söyləyib və söyləyib, mahnılar oxudub, məşğul olurdum. Və yaxud sübh tezdən gəlib xəyalət atına minib, ağıl kəsərkəsməz və fikrə sığar-sıgımaz yerlərdə cövlan edirdim. Amma çox vaxt qərardan usanıb ətrafımdakı gözəl və hissiyyatımı tərpədir ruhumu cüşə gətirən mənzərələrə doyunca aşıqanə tamaşa edib, qəzanın belinə minib, rixənd oxlarını gözlərinə çaxıb Çətin dağın daş köksünə çalib, dərə və təpələrdə sürüyüb Göy dağdan o tərəfə Kür çayı kənarına tullayırdım.

Səhər saat altı idi. Bir qədər də oturub yenə pəhləvan kimi döşümü gərib sağ tərəfimdə duran Çətin dağa və onun qible tərəfindən

yapışan Quzu dağına və günbatandan gündoğana cərgələşən xırda dağlara tamaşa etməyi qəsd etdimse, bacarmadım. Aclıq möhkəm bədənimə tutub halımı dəyişdirdi. Təpənin dibindəki bulağın üstünə endim, əl və üzümü yuyub qaznağın qırağında oturdum. Ayaqlarımı soyuq suya salıb oynatmağa başladım.

Şappılıtdan damcılar günün qabağında almaz kimi partıldaırlar. Bulağın yeri çuxur olduğuna, geridən gələnler burada olan adamı görməzlər idi. Qulağıma bir mahnı oxuyan səs deydi. Oxuyan arvad idi. Səs gecə ötən qumru kimi oxuyurdu. Bu gözəl hər kəs idisə, qəzasından narazı olduğu nəğməsindən aşkar görünürdü. Canı sızıldayır və ağladığı səsinin titrəməsindən anlaşılırdı. Yumru təpənin dalından Mələk gün kimi tülü etdi: mənə görünəcə boğanaq kimi döyüb, yaşamağı ağızına çəkib, qönçə dəhanımı gizlətdi. Lalə kimi rəng verib, rəng ala-ala bulağa endi, sənəyi bulağa söykədi, su guruhur sənəyə doldu. Bulağın qırağından bir cəngə ot yolub sənəyin ağızına basdı, hücumla çiyinə atdı, yel kimi təpənin dalına aşdı.

Mələyin qəzadan şikayət etməyə böyük haqqı var idi; sevimli nişanlısını toy üstə¹ gecə oğurluqda öldürmüşdülər. Qoçaq və işgüzar qızlardan olduğuna görə qayınatası Mələkdən əl çəkməyib on uç yaşında kiçik oğluna nikah etdi. Mələyin könlü balaca ərinə yox idi. Sonra məlum oldu, aran köçü ikinci düşərgədə² gecə Mələk itdi (qayıb oldu). Bir aydan sonra əmisi oğluna qoşulub qaçması xalq arasında söyləndi. Və bir az keçməmiş yəqin oldu. Bu tərəf o oğlanı tanıdı, düşmənlər oldular...

II

Aclıq mənə lap kar etmişdi, durdum ki, evimə gedib bu arsızı doydurum. "Salam-ələyküm" səsi mənə əylədi. Dönüb salama salam verəndə iki qədəm özümdən aralı bir dərviş gördüm. Dağda dərviş gəzdini ömründə xəbər verən yox idi. Mən bundan şübhələndim. Bunu Sibiryadan qaçan hesab etdim. Mənim şəkke düşməni anladı. Yoxsa rusca bildiyimi bilib biletinin vaxtını bilmək istəyirdi. Onu başa düşmədim, amma əlini cibinə salıb, topuğunda yavuş oradan bir

bilet çıxarıb dinməz və söyləməz mənə uzatdı. Oxuyub yenə bileti özünə qaytardım.

Üzümə baxmayaraq sordu:

– Vədə tamamına iki aydan on gün əskiyyə var, öylədirmi?

– Öylədir, – cavabımı məndən aldı.

Biletini bir əskiyyə büküb yenə cibinə tulladı. Bu, dərviş ucaboylu, arğaz, uzunsaçlı və saqqallıydı. Gözlərindən və üzündən bunun yuxu və məşəqqət və işıqlı dünyada cəhənnəm oduna düşər olduğu görünürdü. Aylar ilə işlənmiş mahud külahı dala tərəf sürüşmüşdü. Saçları oyum-oyum olub dərvişin alınına tökülmüşdü. Başını yuxarı qaldırıb sönmüş gözlərini üzümə dirədi və bir azdan sonra dedi:

– Mən acam!..

– Buyur, ağa dərviş, bizə, Allah verəndən nəyimiz var isə yeyərsən. – Dərvişi öz dəyəmə gətirdim. Binəvanın üzündə və gözlərində əziyyət nişanələri oynayıb çox zəfalətlərə düşər olduğuna işarə verirdi. Dinməz və söyləməz oturmağımız mənə diltəng etdiyinə bununla söhbətə başlamaq qəsdini ilə sordum:

– Gərəkdir ki, dərvişlər evlənmirlər?

Sözümü tamam etməmiş gördüm ki, dərvişin əlləri yarpaq kimi əsdi. Çörək qisməti siniyə düşdü. Keçmiş kösöyü zor ilə yerə vuranda qığılcım saçalanan kimi gözləri məşəlləndi. Başını aşağı dikib durduğum halda əlimdəki çörək qismətini yumruğumda sıxmağa başladım; bu halda tab etməyib dəyə qapısında duran itə acıqlanıb qovladım. Dərviş cavab verməyib çörək yeməyə yenə dəxi məşğul oldu. Bir-iki stəkan çay içəndən sonra mənim sualıma cavab verdi. Guya ki, sualı buna mən bu saat vermişdim. Səsi bir balaca titrədi:

– Onlara heç evlənmək lazım deyil.

– Deyirlər ki, cvli olmağın, uşaq babası olub külfət arasında ömür sürməyin özgə bir təzzəti var.

Binəva dərvişi bu sözlər pərişan edib halımı dəyişdi, bərk köksünü ötürüb bir az müddətdən sonra çox bir hiddət ilə məndən sordu:

– Bu sözlərdən mətləb nədir?.. Mənə nə qəsd-qərəzin var? Əgər mənim başıma gələndən xəbərin varsa, niyə mənə söylətmək istəyirsən... Ciyər yaralarımı təzələməkdən, ürəyimi şan-şan etməkdən sənə fayda varmı?..

Bu suallar mənə xeyli təəccübləndirdi. Dərvişdən belə cavab gözləməirdim. "Dərvişlər bu dünyadan əl çəkib, o dünya üçün çalışırlar" – demək istəyirdim.

¹ Toy etməkdən ötrü oğurluğa getdiyi üçün

² Aran köçü ikinci düşərgədə olanda

– Ağa dərviş, mənim sözlərimin bu dərəcədə səni pərt edəcəyini bilsəydim, əlbəttə, onları ağızıma almazdım. Söz dediyin bir qış kimi şeydir, ağızdan çıxdı, tutmaq və yaxud geri qaytarmaq olmaz, ancaq “əfv buyur” deyə bilərəm.

Dərviş başını döşünə salıb qaşqabağını qara bulud kimi tökdü, bir keyli zamandan sonra yuxudan oyanmış şir kimi saçlarını silkələyib başını yuxarı çəkib başladı:

– Ey cavan, otuz ildir, mən dünyadan əl çəkib, gözümü axirət qapısına dikmişdim. Nə qədər tez üzümə açılsa, o qədər özümü Allahın sadıq qullarından sanar idim. Bu gün–sabah dünya məni məhv etdiyini duydum. Mən adamam, ağıldan və fərasətdən fəyyazi qüdrət bizi dur etməmişdi. Əzrayıl hər dənbir qanadı ilə məni çaldığını anlayıram.

Neçə il bundan əqdəm törəmiş əhvalatı unudub, özüm ilə bərabər dari–bəqayə¹ aparmağa qəsd etmişdim. Dünyamı tufan, bədənim viran edib macəramı sən bir cüft sual ilə mənim gözümün önündən keçirib yaralarımı təzələdin. Böylə sualı məndən soran olmamışdır, olsa idi, səbəbsiz, dərdimi bir kəsə söyləməzdim. Məsəldir: “Qəlb süfrə deyil ki, hər ötən–keçənə acasan...” Dərdim ürəyimdə qalib paslanmışdı... İndi qulaq ver, gör başıma nə gəlmişdir və insan nələr çəkməyə qadirdir və nələrdən bu şahizəviyyul–həyat² acizdir?

Qulaq ver:

– Ürəyimdə bu dərdi uzun müddətlər saxladım. Fəqət indi saxlaya bilmirəm. Çünki yerdə su durmayıb fişqırdığı kimi, mənim dərdim də daha qəlbimdə durmayıb. Qulaq ver, könlümdə viranələr arasında bəslədiyim, başıma gələn qəzavü–qədərler cuşa gəlmişdir.

Dərviş başını aşağı salıb yenə fikrə getdi. Könlü evində keçmiş qarmaqarışığı idi. Haldan düşmüş ixtiyarsız bir qarın kələfin ucunu axtarıb tapa bilmədiyini kimi, bu da rəvayətini haradan və nədən başladığını bilmirdi...

Birdən dedi:

– Hə, qulaq as: qəzadan şikayət və başqaları kimi nifrət etməyi özümə rəva görmürəm. Ömrümün əvvəlində mən çox gözəl şeylər görmüş idim. Cavanlıq bağçamda bir pərizad zinət vermiş idi... Baxıb, həvəs edib ləzzət qanırdım, birdən... deməyə dilim titrəyir, nəfə-

¹ O dünyaya

² Burada “insan” mənasındadır.

sim boğulur, gözlerimə zülmət çökür... (yavaş) birdən... (duruxur), şiddət ilə birdən gülümü üzdüm, tacımı daşa vurdum... sındırdım, ömrümə külüng çaldım, qırdım, gülüstanımı yaxıb–yandırdım, külünü ərşə sovurdum... qaldım viranələr arasında. Gözümün qarası, ciyərimin parası, taxtım, bəxtim, səltənətim, tacisərim, qonçə gülüm, bülbülüm Ruqiyyə idi! Ruqiyyə!..

Ömrümə rəvnəq verən, minnətsiz minnət çəkən, ağrıma dözen Ruqiyyə idi, Ruqiyyə... Qəlbimdə bazari–məhəbbət açan, başıma dolanan, dərdi–sərimi dağıdan, viran könlümü gülüstan edən Ruqiyyə idi! Ruqiyyə!..

Bəşərsən, zəhmətkeşsən, halını qan, ömrünü yan, olma biiman, xabi–qəflətdən oyan, – dəmbədəm deyən Ruqiyyə idi, Ruqiyyə!..

Ruqiyyə məhv oldu, fəvt oldu...

Yanımdan birdən–birə boşaldı, dünya gözümə düşdü, qəza məni səhraya saldı, mənə nə qaldı?

Bilirsənmi nə qaldı? Əvvəlki halım, əvvəlki biyaban, əvvəl nə idim, kim idim, indi də o oldum! Niyə? Fikrimi ağıma, ağıma xəyalıma satdım. Özüm çaşdım, bəxtim oyanmışdı, duymadım. Ruqiyyənin qədrini bilmədim.

Böylə vurdu qəza, halım oldu fəna...

Doğrudur, vücudum dolanır, amma bu dünyadan çoxdan ruhum əvdət edibdir¹ (dayanır). Bu da təbii bir şeydir.

Arvad kişiyyə və kişi arvada biri–birinə cismən, ruhən bağlıdır. Arvad düçar olan zillətdən kişi, kişi düçar olan zillətdən arvad boyun qaçıрмаğa qadir deyil... fəyyazi–qüdrət bu iki vücudu bir–birinə tən yaratmış, bir tərəfdən nə törəsə, o biri tərəf ondan xali ola bilməz.

III

Neçə il bundan əqdəm osmanlı şəhərlərindən birində qan töküüb, hökumət əlindən dağlara qaçdım. Dağlarda fələk ilə əlləşə–əlləşə dolaşırdım. Gündüzlər meşələrdə, gecələr ağac başında və yaxud qayalar qoynunda... göy ot döşəyim, qara daş yastığım, enli yarpaqlar yorğanım idi... Göy guruldayırdı, şimşək oynayırdı, maral hayqırırdı – səsimə səs verirdilər. Gündüz gün, gecə ay ilə ulduzlar həmdəmim idi.

¹ Köçüb gedibdir.

Yağmur başımdan, sel suları ayağımdan vururdu, meşə mənə, mən meşəyə səs verirdim. Ormanlar çadırım, talalar gezmək yerim idi. Gül gülü çağırırdı, bülbül cəh-cəh ilə oxuyurdu. Göyün qübbəsi tavanım, qara torpaq arxam idi. Fikrim xəyalıma, xəyalım fikrimə dolaşır, dünyadan bixəbər, halımdan məlul və pərişan, keçən keçdi, gələcəkdə nə olacağını bilmirdim. Könlüm yaralı maral kimi inildəyirdi. İns və cinsdən ayrı düşüb, heyvanlara qarışmaqdan qayət usanmışdım. Heyvanlar da tək-təkinə dolanmayıb arkadaşlı gəzdikləri halda, mən öz həmcinsimdən cida düşüb¹, ormanlarda, səhralarda qalmışdım. Heyvanlara səs verməyi özümə adət etmişdim. Zira ağıl dolanırdı, özünə iş axtarırdı və məkanından yatan fikrimi oynadıb uçururdu. Fikir izhar olmaq istəyirdi. Yanımdakı cin və canlı heyvanlar olmağına, heyvan kimi də danışmaq istəyirdi.

Axır kəlam, təklikdə davam edə bilməyib “öldürsə də, qoy mənə öz həmcinsim öldürsün”, – deyərək meşəni tərk etdim. Şənlik olan tərəfə rəvan oldum, bir dağın döşündə, yolun qırağında bir bölük köç gördüm, çörək bişirirdilər. Çox zamanlardan bəri tərk etdiyim çörəyin qoxusundan ürəyim yarpaq kimi titrədi.

Gəldim salam verdim. Salamımı bir qoca ağsaqqal kişi aldı. Çörək bişirən arvad da qoca idi. Bunlar heyran-heyran mənə tamaşa etdilər. Başımı aşağı salıb gördüm: alaçıqım çətəni² şaqqıldadı, gözümün quyruğu ilə o tərəfə baxdım. Ox dəymiş şir kimi saçlarını silkələyib, başını yuxarı qaldıraraq məhbub³ bir halda qaldım. İki gecənin arasından bədirlənmiş ay parası kimi bir hurizadın liqası⁴ gördüm...

– Ey cavan!.. Yoxsa karsan, yoxsa bizim dilimizi bilmirsən, niyə cavab vermirsən?

Qulağım qocanın sözünü aldı.

Qoca dedi:

– Əyləş Allah qonağısan, Allah verənimizdən yeyərsən.

Mən əyləşdim... bağlandım qaldım...

– Sonra?

– Qulaq as.

¹ Ayrı düşüb

² Alaçıqın aşağı hissəsini əhatə edən nazik qarğıdan toxunmuş çəpər

³ Təvəccüblü

⁴ Üzü

Dəriş sözünə davam etdi.

Qoca alaçıqə tərəf baxıb səslədi:

– Ruqiyyə!..

Hürkmüş ahu kimi alaçıqdan 16-17 yaşlı, ucaboylu, gözəl qamətli bir qız sıçrayıb çıxdı: qolunda, boğazında, belində, ətəklərində olan gümüş bəzəklərini cıncıldada-cıncıldada, qırmızı və sarı qanovuzdan paltarını xışıldada-xışıldada boğanaq kimi babasına tərəf gəldi. İki dəfə mənə tərəf baxdı...

Gözlərinə dan ulduzu desəm, böyük bir xəta edərem. Ulduz bir qərar və bir hal üzrə durur və parlamaqdadır, amma bu gözlər! Mənim üzərimdə atəş zərələri saçan, canıma qayğı salan gözlər min növ hal ilə parıldayırdı. Qəlbi nə desə, könlündən nə keçsə, fikir xəyal-dan və xəyal fikirdən nə sorsa, gözlərində o dəxi zahir olurdu.

Qara kirpiklər sayə saldığına gözlərinin işığı dəxi də artırdı. Barmaqları dolu üzük idi. Hər biləyində bir cift bilərzik, başında rəngbərəng iki ipək dəsmal var idi. Babası dedi:

– Qızım! Qonağıma çörək qoy, yol adamıdır, ac olar!

Qız dabanı üstündə dönüb bir-iki dəqiqənin içində çörək, pendir və təzə yağ gətirib qabağıma qoydu. Bizim gözlərimiz bir-birinə rast gəldi. Ruqiyyə lələ kimi qızardı...

Qoca kişi məndən sordu:

– Oğlum, hərçənd qonaqdan sormazlar haralıdır və haraya gedəcəkdir. Allah özü bilir ki, qonağa istər şah, istər gəda olsun, mən daralmamışam və mənim səndən soruşmağımı Allah günah dəftərinə yazmaz... İndi söylə mənə, oğlum, sən haralısan? Haradan gəlib, haraya gedirsən?

Dedim:

– Səhradan dağlara, meşələrə gəlmişdim. İndi də dağlardan və meşələrdən səhralara gedirəm.

Qoca kişi əvvəlkindən indi diqqət ilə mənə baxıb məndən xoflanan kimi oldu, dedi:

– Oğlum, sən pərdəli danışdın, sözlərini anlamadım, nə demək istəyirsən?

Dedim:

– Pərdəli demədim, dayı... Öylə isə deyim: haradan gəlib hara getməm məlum deyil, əvvəl mənə rast gələn yol haraya aparsa, mən

də oraya gedirəm, səmt və soraq gözləmirəm, dağ gəldi dağa, aran gəldi arana gedirəm...

– Bir yerdə qərar tuta bilmirsənmi?

– Tutaram, amma qoymurlar... Yer ilə göy arasındakı dünyaya gəl-məmişəm! Vətənim var idi, nə etməli, didərgin saldılar, mən də onu unudum... Məni nahaq yerə dolaşdırdılar, durmadım, itkin düşdüm...

Baxdım gördüm, qoca kişi məndən ehtiyatlanıbdır.

Dedim:

– Dayı, səni and verirəm bizi yoxdan var edənə! Məndən qıs-qanma, mən çörəyi dizi üstə olan nəməkbəharam adamlardan deyiləm, xəta məni çöllərə və qapılara salıbdır, məndən qorxub hürk-məyəsen.

Dedi:

– Oğlum, mən də qoca adamam, dünya görüb təcrübə qazanmı-şam. Halına baxarsan, fəna adama bənzəyirsən, amma sir-sifətin-dən adamlıq nişanı yağır və adamın da meyli uçub sənə qonur. Belə saya kimi dolanmaqdan usanmadınmı?

– Usanmışam, dayı! Nə etməli?

– Bir yerdə qal, işlə məşğul ol, dünya var olmasını qanarsan...

– Ver iş, əylə məni dayı... Mən görürəm sənə adam lazımdır, adam da mən, qorxma! Axırda görərsən oğuldan da sənə artıq olaram...

– Oğlum, xasiyyətinə bələd olmadığımıza təklifini qəbul edə bil-mirəm. Qəlbim bir yandan sənə meyil edirsə, o biri tərəfdən səksənir.

İndiyə qədər dinməz oturmuş qoca qarı birdən dindi:

– Yox, balam! Biz səni saxlaya bilmərik. Kişi qoca, mən qoca. Öylə yetişmiş oğlumuz yox, gedək səni hansı kənddə, hansı şəhərdə gözək?

Dedim:

– Ana, mən sənə nə deyim? Ürəyim boğça deyil ki, açıb içində nə var isə – yaxşı və yaxud yaman göstərim! Burada məni tanıyan yox, sizin də mənə inanmamağa ixtiyarınız var. Mən nə deyim?

Bu səfər qoca səsləndi:

– Yox, arvad, sən səhv söyləmə, bu adam haram adama bənzə-məyir. Məndən olsa qalsın, bizə bir adam lazımdır. Yaxşı olar, həmişə qalar, pis olar, öz bəxtindən küsər.

Bəxtim oyandı, razı oldular, mən də qaldım. Kim ilə qaldım?

Ruqiyyə məndən qaçaraq dururdu, amma qəlbədən qəlbə yol var. Nədənsə yaxın-uzaq Ruqiyyə mənə vasil olmasını könlüm mənə

anlatmışdı, qəlbim duymuşdu, könlüm duyan olacağını mən özüm guya bilirdim. Qaldım... Gecələr, bu dilrübünün keşikçisi, gündüzlər qulu oldum. – Qumru kimi səsini, bülbül kimi mahınısını, tifil kimi gülüşünü, nərgiz kimi baxışını, maral yerişini, yürüşünü görmək, eşitmək, pünhanı fikrini duymaq, əmələ getirmək, sayə kimi dalınca dolaşmaq mən bədbəxtə qismət oldu.

V

Qərəz, qoca kişi arvadına dedi:

– Arvad, sabah mənim paltarımın buna ver geyinsin. İndi oğlum, yorulmuş olarsan, yıxıl yat. Ruqiyyə! Ruqiyyə! A qızım, hardasan? Arvad, dur palazdan-pulazdan nəyin varsa, ver... Oğlum, ismin nədir?

– Əhməddir, – dedim.

– Əhməd yatsın, görürəm yatmaq istəyir.

Qoca arvad bir kilim, bir keybənd gətirdi.

Bəli, qaldım, amma axırda peşman oldum.

Keybəndi qoydum başımın altına, kilimi də çəkdim üstümə.

Qoca kişi ilə arvad da alaçığa getdilər. Qəlbimdə ağır-ağır dərdlə-rim, başımda dolaşmaq fikirlərim, xəyalım hərc-mərc, gözlərim ulduz-larda, bir müddət yata bilmədim, xatirim qayət sınıq və pərişan idi. Göydə ulduzlar sayrışırdılar. Ulduzlar ilə söhbət edib, dağdan əsən yellərə dərtdərimi verib başımdan, qəlbimdən sovurmaq istəyir-dim. Ağac yarpaqlarının xışıldamasına, meşənin küncündə cəh-cəh ilə oxuyan bülbüllərə qulaq verirdim... Ocağın alovu sönüb tamam olurdu. Qıraqlardakı atəşləri kül yavaş-yavaş cavanlığı qocalıq bürüyən kimi bürüyürdü. Malların gövşəyi, atların nəriltisi, gah-gah da itlərin mırıltısı qulağıma gəlirdi

Paltar xışıldatmasını eşidərək ürəyim qopdu. Ruqiyyə gəlib bir az ocağın qırağında oturub könlünü yaqın, öz məşuqəsinə verdi. Ürə-yim qəfəsdəki quş kimi çapaladı. Ruqiyyə başındakı dəsmalların uclarını açıb gərdəyinə atdı.

Burada dərvişin səsi titrədi, boğuldu. Guya, artıq danışmağa taqəti olmadı. Dayandı, başını buladı, köksünü ötürdü. Gözləri qupquru idi. Əsla yaşarmamışdı... Böylə quru gözlərdən yaş qırağa vurmaz. Su yerin təkine axıb, sonra buxara dönüb, gurultu ilə yeri dağıdıb asimana çıxan kimi, böylə quru gözlərdən yaş könülə axıb, adamın dumanını odsuz və ocaqsız ərşə bülənd edir. Dışarı çıxan axar yaş

dərdi, qəmi, qüssəni də özü ilə bərabər candan çıxarır. İnsanı zəhmətdən bir müddət xilas edir, təsəlli olur. Amma ürəyə axan yaş cana atəş salıb, yaxıb-yandırır.

Dərviş bir az sakit olub, yenə başladı:

– Ruqiyyə yaralı ahu kimi birdən yerindən sıçradı, ayaq üstə durdu.

Ürəyim tutulmuş quş kimi vururdu... Ruqiyyə alaçığa getdi... Canıma atəş düşdü, ürəyim köksümü dəlib çıxmağa hazır idi, başı kəsik toyuq kimi yerimdə part-part partladım... Gecə yarından keçdi, gözlərimə yuxu gəlmədi, kilimi üstümdən atdım... Bilmirdim, axırda necə yatdım.

Bir vaxt qoca kişinin səsini eşitdim, gözlərimi açdım: quşlar oynayıb oxuyurdular, dan yeri Ruqiyyənin yanağı kimi şəfəqlənmişdi. Mən də oyandım, ocağı çatdım, göyə qığılcım ata-ata ocaq gümrəh yanmağa başladı. Sonra arxadan malları yemlədim. Dana və buzovları mıxlarından açıb o biri tərəfə otlamağa yellədim. Gün çırtıb çıxdı: Ruqiyyə də çırpınıb alaçıqdan çıxdı və bulağa suya getdi. Və üzünü yumuş qızılgül kimi tazə və tər su güyümü çiyində gəldi. Qoca kişi məndən sordu:

– Oğlum, mal, qoyun sağmaq əlindən gəlirmi?

– Çox yaxşı bacarıram, dayı!

– Öylə isə, Ruqiyyə də sənə kömək etsin, tək mal sağmaq çətindir.

Nə qədər şad oldum! Ruqiyyənin mənə yar olması ağıma sığmazdı! Nə isə, könül dediyin bağız bir quşdur, kefi haraya istər qonar. İstər qızılgül, istər isə qaramıx budağı olsun...

VI

Ruqiyyə inəkləri eydirirdi, mən də sağırdım. Ruqiyyə mənə:

– Sən nə tez sağırsan, Əhməd! Mən eydirməmiş sən sağıb qurtarırsan.

Ruqiyyə adımı çəkdi, səsini eşitdim, qanım oda dönüb axdı, başımdan alov qalxdığını duydum. Cavab verdim:

– Nəbələd deyiləm, Ruqiyyə!

Mən də bunun adını ürəyimdə yox, dilimdə zikr etdim. “Ruqiyyə” deməm bir ayrı səs ilə olduğunu, əhval-pünhanım Ruqiyyənin məhəbbət tellərinə toxunduğunu qandım, dedim:

– Sən oynamaqdan gələne qədər yata bilmədim.

– Əlbət, çox yorğun imişsən...

Nə isə südü sağıb ocağın qırağına apardım. Tez sağıb gəlməyimdən qoca arvad xoflandı və dedi:

– Ruqiyyə, bu tezliklə sağılan mal yarı süd verər. Əlüstü bulaqdan su dolduran kimi oldu.

Ruqiyyə cavab verənə kimi qarı qazana baxıb tez mənim üzümə baxdı.

Qoca qarı başını bulayıb dinməz alaçığa getdi. Ruqiyyə üzümə baxıb qımışdı; üzərimə sabah günəşi doğan kimi oldu. Gül qönçəsində şəbnəm işıldayan kimi, dodaqları arasında dişləri almaz kimi parıldadı. Bu halda qoca kişi güle-güle:

– “Mən sənə demədimmi ki, Əhməd qoçaq oğlana bənzəyir”. Doğrudan da, arvadın saçı uzun, ağı gödək olur, – deyərək alaçıqdan çıxıb ocağın qırağına gəldi.

– Əhməd, mənim qarım deyir ki, Əhməd bir saatın içində bir bölük inəkləri sağıbdır. Mən də yarım-yarımçıq sağıbdır sandım və darıldım, baxanda mənim özümdən çox sağdığını gördüm, öz-özümə peşman oldum.

– Allah peşman etməsin, atam! – dedim.

İndi söylə görüm, tufəng atmaq bacarırsanmı?

– Fəmə-n-yəmən əlimdən gəlir, – cavab verdim.

– And olsun ikimizi yaradana, sən boş adam deyilsən. Ruqiyyə!.. Arvad!.. Bunlar haradadırlar, huy vermirlər?

Qoca kişi özü cilvəli oğlan kimi tərpenib alaçıqdan tufəngi gətirdi və dedi:

– Al, at, görək necə fəmə-n-yəmən bilirsən. – Qoca martini (aynalı tufəng) aldım əlimə, dabanımı aşağı basdım, ağızımı əjdaha kimi açdı və patronu uddu. Qoca baltanı götürüb uzaqda duran palıd ağaclarının birinin böyründən əl böyüküyü qədər ağartdı, gəldi, tufəngi üzümə qaldırdım, ağartı qaravula minər-minməz şeytana əl atdım, səs saldı... tüstü dağıldı. Ağartının ortasında bir qara gördüm, qoca kişi yüyürdü, oradan bağırdı:

– Lap ortasına!..

Qonşulardan da neçə adamlar gəldilər, qoca kişi qayıtdı:

– Lap ortasına! Belə tuşqul atıcı mən görməmişəm, qarovullamağı da çox uzaq çəkmədi, amma yenə düz vurdu, çox hesab ilə vurdu!

Anrı yanımda arvad səsi gəldi. Qulaq verdim. Ruqiyyə idi. Qızlar ilə söhbət edirdi. Qonşulardan bir qoca kişi dedi:

– Gülləsi dəyən yerə bir daha başqa güllə yapışdırsa, vurucu olduğunu sübut edər.

Qoca kişi mənə ümid bağlamışdı, dedi:

– Mərcə girərsənmi?

Qonşu cavabında:

– Girərəm, – dedi.

– Bir at! Qoyma, oğlum, at sənindir.

Ruqiyyə dal tərəfində mələk-ül-hifz¹ kimi durub vücudu ilə mənə ürək verirdi. Baxdım, üzümə qımışdı. Qoca martın yenə mcşəyə gurultu saldı, tüstü dağıldı, gözümüzü oraya zillədik...

“Afərin, afərin!” səsi ağızlardan birdən qopdu. Nöqtə yenə bir idi.

Mən dedim:

– Baxınız, bəlkə, güllə yan ötübdür.

– Doğrudur, – dedilər.

Qoca baltanı götürüb qonşu ilə getdi. Ruqiyyə lap şadlığından az qalırdı ki, ağlasın. Mənim belə deməyim bir az kefini pozdu...

Qoca kişi səsləndi:

– Bir deşikdə, ikisi də bir deşikdə!

Ruqiyyə yenə də gül kimi açılıb güldü.

Mənim adım düşdü dillərə. Oğlanlar, qızlar, gəlinlər və qocalar məni gördükdə “gülləni gülləyə yamayan bu hərifdir”, – deyib biri-birinə göstərirdilər.

Qoca qarı da isinişdi, məni şirin buyurub sayırırdı.

VII

Qoca kişi ilə arvad axşamlar tez yatırdılar. Ruqiyyə ilə mən ocağı qalayıb gecənin bir müddətinə qədər söhbət edirdik. Mənim nə halda olduğum Ruqiyyəyə məlum deyildi və ələmi-məhəbbətdən buna bir kəlmə də deməzdim. Belə məsum cənnətdəki huri kimi bir zətə məhəbbətdən söz deyib könlünü bulandıрмаğa cürət etmirdim. Başım belalı idi. Bəlalı başıma gələndən söyləyirdim, diqqətlə qulaq asırdı və can yaxan yerində özünü saxlaya bilməyib ağlayırdı.

Ruqiyyə ağlayırdı... Bəli, Ruqiyyə ağlayırdı.

¹ Burada “insanı qoruyan mələk” mənasında işlənmişdir.

Zahımlar əlində sıxıntıyı, namus və qeyrətimin ləkələndiyini, qan ilə onu təmizlədiyimi eşitdikdə, bir necə dəfə dedi: “Yazıq Əhməd, yazığım necə gəlməsin... axırda ürəyim yandı...”

Zindana düşüb əlim, ayaqlarım zəncirdə, qaranlıq, rütubət bir künçdə ac və susuz işlədiyimi eşitdikdə dedi:

– Ciyərim başı yandı, az qaldı ki, ağlayım...

Bu zindandan o biri zindana keçən vaxt yolda gecə vapordan¹ suya düşüb, üzüb çayın kənarına çıxana qədər dalımcən tüfənglər atıb, məni fəna halda yaraladıqlarını, sonra üç gün, üç gecə səhralarda qalıb, ölüm ilə əlləşdiyimi biləndə tab eləməyib “füqərə, zavalı oğlan, məni ağlatdın”, – deyib ahəstədən ağlamağa başladı...

– Bizim aramızda belə zülmü özünə iş-peşə edən adam yoxdur, – dedi.

– Ruqiyyə, elə fikir etmə ki, başqa yerdə adamlar zülm, zillətdən qeyri özgə bir şey bitirlər... Siz burada Allahın qoltuğunda, dağların başında hər kəs özünə şad kimi dolandığı halda, orada “varlılıq-yoxsulluq” bir-birinə dolaşaraq əhalinin bir hissəsini edib soltan, o biri hissəsini qul, möhtac... bundan da zülm törəyir. Bu səbəbə adam adamı canavara dönüb yeyir, – dedim.

Ruqiyyə cavab verdi:

– Onu-bunu mən bilmirəm, sizin əhalidən bizim əhali təmiz görünür...

Bir necə gün bundan sonra Ruqiyyə ilə ocağın qırağında söhbətə məşğul idik, birdən Ruqiyyə məndən sordu:

– Əhməd, sən öz vətəninə gedəcəkmisən?

Sözümü deməyə, ürəyimdəkini acmağa yaxşı məqam düşdü, dedim:

– Sənə bağlıdır...

Ruqiyyə təəccüblə dedi:

– Necə mənə bağlıdır? Kef sənindir.

– Xeyr, əzizim, Ruqiyyə, mən sənə bağlıyam. Bu bağı kəssən, gedərəm. Yox daha məni bərk bənd etsən, qalaram.

– Mən anlamayıram nə deyirsən, Əhməd...

– Mən səni çox-çox istəyirəm...

– Mən də səni çox istəyirəm. Nə olsun?

– Mənə yar ol, Ruqiyyə...

¹ Gəmi

Ruqiyyə mətləbi anladı, ətrafa baxdı, bir kəs yox idi. Dan şəfəqi kimi qızardı.

– Böylə sözü qızamı deyərlər? – deyib durdu ki, getsin, mən əlindən tutub əylədim.

– Ruqiyyə, mən deməyirəm ki, ana və babansız mənə yar ol... Bir sözlə, gözəl, baban izn versə, mənə gələrsənmi?

Ruqiyyə gözlərini yerə dikib xeyli müddət cavab vermədi, axırda iki gül dodaqlarının arasından bu kəlmə çıxdı:

– Babam verirsə, mən...

Ruqiyyənin yarpaq kimi titrək əlindən mənim əlimə bir atəş və yaxud göydə oynar şümşada bənzər bir şey keçib varımı yandırayandıra ürəyimdə yanan alova qarışdı. Ruqiyyə əlini əlimdən üzüb alaçığa qaçdı. Gözüyaşlı, ciyəri atəşli ocağın qırağında qaldım. Bir azdan kişinin gülüşünü eşitdim. Qulaq verdim. Qoca kişi: “Allah belə yazıbsa, mən nə deyim”, – dedi.

Görünür, Ruqiyyə əhvalatı atasına deyibdir, şadlığımın az qaldı ürəyim partlasın. Qoca kişi çıxdı:

– Oğlum! Ruqiyyəyə “mənə gəl” demisən, onun da sənə meyli var. Mənim də sözüm yoxdur. Təəccüb qalmadınmı? Sizlərdə qərib bir adama qız verməzdilər. Amma bizlərdə görürsən, verirlər. Bizim üçün şah və gəda təfavütü yoxdur. Bunların mənası nə olduğunu bizlərdə tək-tək bilən var, o da bu axır zaman şəhər ilə bizim aramızda əlaqə düşəndən bəri bizim də aralığımızda adamdan adama təfavüt qoymaq hasil olur... Ruqiyyə sənə gedir, həmişə qalarsan, Ruqiyyə arvadın olar, gedərsən, kağızını verərsən. Biz sənə ixtiyar işlədə bilmərik.

Şadlığımın gözlərim yaşarib bir kəlmə söz deməyə qüdrətim çatmadı. Qocanın əlindən öpüb kənardayandım. Ömrümün çırağı, canımın dayağı, könlümün sorağı, baxtımın gülüstanı Ruqiyyə idi, Ruqiyyə!..

Məhəbbət coşdu, məni bürüdü, “Ruqiyyə! Ruqiyyə!” dedirdi. Ömrümün şişəsi Ruqiyyə idi. Ruqiyyə... sınaq isə xakistər olaram, fikrimdə idi. Bəli!.. Ömrümün şişəsi sındı. Amma mən...

Qəzanın işi, çərxi-fələk peşəsi! Dünyamız dərə-təpəli, dərin-dərin quyulardır: qanxor, rəhmsiz, ikibaşlı əjdahadır, – deyib bağırırıq. Bağırmağa haqqımız varmı? Mən özüm-özümə etdim, buna qəza nə etsin?

Qulaq as, gör, özüm-özümə nə etdim.

Dəriş dayandı, könlü təlatümə gəlmiş dərya kimi daşib nitqi bağlandı, boğazı boğuldu, nəfəs nəfəsə macal vermirdi, kəsilə-kəsilə zor ilə qəlbindən çıxırdı.

Nökərçəmiz bir cam buğlana-buğlana bişmiş süd gətirdi, başladım qaşiq ilə içməyə. Dəriş handan-hana özüne gəldi, bir udum çay aldı, boğazını yaşladı, yenə də danışmağa başladı:

– Bilirsən canımda nə yanğın var? Ruqiyyə məni, mən Ruqiyyəni, artıq bir-birimizi sevirdik. Məhəbbət gülü könlü bağında dərin kök atdı, nə mən, nə də Ruqiyyə buna mane olmadıq. Zəhmətimiz əfvayi getmədi. Dilədiyimiz arzuya nail olduq. Bir gün Ruqiyyə mənə birdən-birə deddi:

– Babam sənə söylədi razıdır, məni al, mən sənə gedirəm.

Mən mat-məbhut qaldım. Bilmədim röyamda bunu görürəm, yaxud zahirdə qulağım səsə düşdü? Ətrafa boylandım. Dünyanın üzərinə südrəngli ağ pərdə çəkilməmişdi. Aya baxdım. Ay gülümsünürdü. Ulduzlara baxdım, yerlərində oynayırdılar. Ocağa baxdım, qəhqəhəli gülürdü, alovumu oynadırdı. Meşə, gecə. Sirləri örtən, günah işi basdırıb dəfn edən gecə birdən-birə qulağıma pıçıldadı: “Durma, hərif, məhəbbət bazarı açılıbdır, bəxtin yuxudan oyanıbdır, tez xiridar ol.”

Ruqiyyənin üzünə baxdım. Yanaqları rəng verib rəng alırdı. Köksü yuxarı qalxıb aşağı enirdi, bədəni əsim-əsim əsirdi.

“Səni aldım, yarın oldum” – qışqıraraq ağışımı açdım. Ruqiyyə ilan kimi qolumun arasından züyləyib çıxdı və ilan kimi ayaq üstə durdusa da, ləngərləyib qucağıma yıxıldı. Lakin tez ayağa sıçrayıb durdu və çıxıb getdi.

Özümü itirdim, nə ctməliyəm bilmədim, əhvalım təgyirleşdi, huşum və bədənim ləmsleşdi, pozğunlaşdı, özümü duymaz oldum. “Ruqiyyə!” deyib bağırardım. Şikarını itirmiş səyyad kimi boynu-buruq məlul və miskin ocağın qırağında qaldım...

Ay qara buludun dalına girdi, yenə qara pərdə çəkildi, ocağın alovu söndü, meşədə xışıltı artdı, quşlar sakit oldular.

Bir zaman eşitdim:

– Əhməd, balam, üstüaçıq niyə yatıbsan, soyuq dəyər!

Bu, qoca kişi idi, durdum. Dan yerinə şəfəq düşmüşdü, malları yellədim, gün çıxar-çıxmaz evə gəldim. Qoca kişi ilə qoca arvad ocağın qırağında oturmuşdular. Kefləri yox idi, nə var idisə, üreyimə qan damdı, qoca arvad mənə dedi:

– Balam, Ruqiyyə naxoşlamış, güyümü apar bulaqdan su gətir! Ruqiyyə günortaya yaxın durdu, amma kefi yox idi.

Üzünə baxdım, üzümə baxmayırdı. Üç gün kefsiz dolandı, Gecələr oynamağa gedirdi. Amma oynamazdı, gülmezdi, köksünü ötürürdü. Yoldaşı Ayişenin “Ruqiyyə, niyə kefin yoxdur?” – sualına “Sonra sənə söylərəm”, – cavab verirdi. Ruqiyyənin belə süst halı qarını qorxudurdu. Ruqiyyəyə cin dəymiş hesab edirdi. Evdə davam edən belə bir hala tab eləməyib, bir sabahı mal arxacının qulağında fikrimə nə gəldisə, birdən-birə qoca kişiye dedim:

– Dayı, mənə rüsxət ver, mən gedim, – və özüm də təəccüb etdim. Amma söz ağızımdan çıxmışdı. Fəqir kişi lap mat qaldı:

– Nece, oğlum? Burda məgər... Mən anlamayıram.

– Yox, dayı, sizdən mən çox razıyam. Atadan, anadan görmədiyim hörməti, məhəbbəti mən sizdən gördüm.

– Özgə nə səbəb var isə söylə!

– Səbəbi özünüze məlumdur.

– Məndən aşan iş isə, oğlum, qət-ümid olub, bizi atıb getmə.

– Bəxtimə ümidim yoxdur, dayı. Bəxt dediyin kəsilməmiş, zahiri gözəl bir almadır, birdən çürük çıxdı. Onda sən nə edəsən, mən nə edim?

– Burdan getmək sənə bəxt açarı isə mən nə deyə bilərəm, oğlum, ixtiyarın var.

Evə gəldik. Ruqiyyə də evdə idi. Qoca kişi arvadına dedi:

– Əhməd gedir.

– Hara gedir?

– Vətəninə gedir.

– Hara gedir?

– Bilmirəm. Bizi qoyub gedir. Hara gedir, özü bilir, Allah yaxşı yol versin!

Ruqiyyə dəli kimi üzümə baxdı. Nərgiz gözləri yaş ilə dolub həlqələndi, rəngi-ruhu qaçdı. Canımda bir uçunma peyda oldu, dişlərim saqqıldadı. Az qaldı canıma yanğı düşsün.

Qoca arvad dedi:

– Qoyma getsin, üzümüz-gözümüz öyrənibdir. Oğul gözündə görmüşük, biz ki ona bir yamanlıq etməmişik, niyə gedir?

– Kefi clə istəyir, mən nə eləyim?

Mən istədim ki, “salamat qalasıız” deyim, yaş məni boğdu, deyə bilmədim, ağladım. Qoca kişi də, qarı da ağladılar. Ruqiyyə durub alaçığa qaçdı, orada şarpadan yıxıldı. Qoca kişi də qarı da oraya yüyürdülər. Mən də özümü oraya saldım... Ruqiyyə yaralı ahı kimi özündən getmişdi.

Ruqiyyə özündən getdi...

Qoca qarı özünü yola-yola mənim qabağında dayanıb dirənmiş, lap gözümün içinə baxdı və sonra dedi:

– Səs ver, səs ver, cana gəlsin...

Özümə gəldim, toxtaqlanıb özümü Ruqiyyənin üstünə saldım, əlimi aynalıya uzadıb dedim:

– Dayı, dur məni öldür, dur məni buna qurban elə, mənim qanım, canım Ruqiyyənin yolunda qurbandır!

Qoca kişi geriye sərpilib əqli başından sıçramış, tənqildəyə-tənqildəyə dala duraraq əlini belindəki əyri xəncərə uzatdı.

– Əlini saxlama dayı, öldür məni...

– Yavaş! Yavaş! Ya yuxudayam, ya divanəyəm. Yavaş! Yavaş!

– Ya öldür məni, yaxud Ruqiyyəni mənə ver. Bu ikisindən biri olmasa, dünya mənə haramdır!

Qoca kişi qeyzə gəldi:

– Nəməkbəhəram, şeytan, dala çəkil!

Xəncəri çıxardı.

– Ruqiyyə mənə qismət deyil, öldür...

Başımı Ruqiyyənin döşünə qoyub ölümümü gözümün altına gətirdim, qoca xəncəri endirən zaman qarı qolundan yapışdı:

– Qoca kafir, saqqalını qana bulamaqda nə var?

Ruqiyyənin bəxtinə çıxıbdır, ver getsin.

– Qoca şeytan, dala dur, səni öldürərəm!

– Öldür, amma özün fikir elə, bir həftə bundan qabaq Ruqiyyəni Əhmədə verək deyən sən deyildinmi? Əhməd qızını intihəsiz, hədsiz-hesabsız sevibdir. Sidqi dildən gələn məhəbbət ağaclar dibində, kol dalında burma qaranlığından izah olmayıb, igid oğlu kimi meydana çıxdı. Əhməd Ruqiyyənin kişisidir.

Qoca kişi əllərini saldı, xəncər əlindən yerə düşdü. Ruqiyyəni özünə gətirdikdən sonra bizi qucuqub “Allah sizə yar olsun, Allah

sizə pənah olsun”, – deyib bizimlə bərabər ağladı... Ruqiyyə ağladı... Mən ağladım... Dördümüz də ağladıq. Bu ağlamaq ayrı ağlamaq idi... Belə ağladıqca yenə ağlamaq istəyirsən, yaşın hər bir qətrəsi sənə təsəlli verir. Yağış nə qədər gurultulu yağsa, sonra hava o qədər xoş və aydın olur...

IX

Dərviş bir stəkan da çay istədi və söyləməyə davam etdi. Dünyanın yolları çırpılı, işdəkləri çəlpə¹ şəkillidir. Düz yol ilə getdiyin yerdə dünya ağzını yoxuşa salsa yaxşıdır. İnsanın peşəsi dünyanın yoxuşlarını dırmanmaqdır. Böylə zəhmətə dayanmaq mümkündür. Yox, adamı götürüb qayaya dirəyir. Burada nə etməli? Nə çarə var? Gərək qayaya da dırmaşasan, daş altında yatmaq ölümlərə yaraşar. “Bir canım var, ruhum var, sahibi ixtiyaram”, deyən kəs daş dibində oturub, daş başına gözünü dirəməz. Ağıl azır, göz kor olur, daş qopub başımıza düşür. “Qəzadandır, olacağa çarə yoxdur” və yaxud “Çıxan qan damarda durmaz”, deyib özümüzü təskin edirik. Mən də öz əlim ilə daşı öz başıma salıb, “qəzanın təqdiri imiş”, xalqlar kimi deyib, uzun-uzun müddət özümü təskin edirdim. Sonra aqlım tarazüləndikcə aqlın çaşması qəza imiş. Mənim də aqlım çaşdı, olmazmı olar, oları olmaz tanıdım, gözümə dəyən tərsinə göründü. Arzusunu çəkdiyim zad məni doldurdu, könlüm usandı, özgə bir ərməğan axtarmaq xəyalından nə xilas və nə də doya bildim.

Vətən... Əvvəl dünyanı gördüyüm yer, əvvəl canım, ruhum və bədənim gün-gündən açılıb, düzəlib, doğrulub, var-yoxu, dünyanın dadını və ləzzətini duyduğum, növbənöv duyğuları və rəngbərəng sifətləri hifz edib, zəhnim aləmində və işıqlı dünyada kara mindirdiyim məkan, Ruqiyyənin mahi-liqasına, günün şəfəqinə boyanmış al qırmızı içərimə çəkdi. Ruqiyyə əvəzində duman arasında sayə gördüm... Məni qınamağa ixtiyarım var... Hərçənd batını axtarsaq, insanın hissiyyat tərəfinə nəzər atsan, məni qınamağı özünə bilmərrə haqq-hesab eləməzsən... Nə deməkdir, vətənim yadıma düşübdür... Çox da Vətənim mənə zillət verdi; zəhmət çəkirdi, axırda didərgin saldı, çöllərə buraxdı, qütbət qapısını üzərimə açıb məni qerib etdi! Nə etməli? Balası yolunda canını oda yaxsa, “uf”

¹ Çarpaz

demez ana, acığı tutanda, canı-ciyəri, ruhu olan, qanından olan, cismindən hasil olan, fərzəndini döyür, yenə sonra ağışuna çəkir... Vətənim anamdır, incitdisə, indi ağışunu açıb “gəl” deyir. Mən getməzdim, amma qan çəkirdi, qan aparırdı, ruh parübal açmışdı, könül çuşa gəlmişdi, qəlbim “Vətən, Vətən” vururdu.

...Getdikcə qəm qəlbimə uğradı. Ruqiyyədən gizlədim, istədim Vətən məhəbbətini Ruqiyyə məhəbbətində qərq edim, bacarmadım. Vətən məhəbbətini Ruqiyyə eşqi-atəşində yandırmaq istədim, qəsdim yerimədi, Ruqiyyənin züfləri ilə dolaşmadı, tora düşmədi.

Hər növ xilas olmaq fikrinə düşmüşsə, daha da artacaq. Daha da hirsle Vətən məni özünə tərəf çəkirdi... Fikrim-zikrim Ruqiyyədən Vətənə getdi... Mən də məğlub oldum. Vətən məhəbbəti aşib-coşub ləpəsi məni arxasına aldı. Qəm və qüسسə canıma düşdü, Ruqiyyə agah oldu.

X

Bir dəfə dedi:

– Nədir dərdin, Əhməd? Dərdinə məni də şərik et.

Əvvəl bir istədim deyəm ki, bir dərdim yoxdur, amma aldatmağı rəva görmədim və dedim:

– Dərdim böyükdür, sən çəkə bilməzsən.

Cavabında:

– Səninlə bərabər birə on da olsa, taqətim var, – dedi.

– Böylə dərd üçün yaranmayıbsan, əzizim, sən dərd bilməz idin, mən səni dərd bilən etdim. Bu, özü böyük xətdir, – dedim.

– Yox, özgə bir dərdin olsa idi, deyərdin... Sən məni dəxi sevmirsən, – deyib əlləri ilə üzünü tutub ağladı. Barmaqlarının arasından mermər arasından su tökülən kimi yaş axdı. Ürək verib, Ruqiyyəni kiritdim...

– Ruqiyyə, mənim Vətənim yadıma düşübdür, divanə olmuşam, amma sən məni zəncir ilə bağlanmış kimi bağlayıbsan, – dedim.

– Vətən... orada kimin var?

– Heç kəsım, Ruqiyyə! Bunların hamısının əvəzində Allah səni yetirdi və mən də “bəsti” deyib, ona həmdüsəna dedim...

– Bəs belə olanda səni oraya nə çəkir? – deyə sordu.

– Havası, suyu, dağları, daşları... torpağı... ömrümün ibtidası, nə bilim səbəbi nədir, anlamıram... Mən gedəcəyəm, Ruqiyyə, – dedim.

– Bəs mən nə qayırım?
– Sən də gedək!
– Mən də gedim? Necə ola bilər?
– Gördün, Ruqiyyə? Vətəndən, bu dağlardan, bu daşlardan ayrışmaq fikri necə səni yaman xofa saldı...
– Atam, anam var, – dedi.
– Sən elə xəyal edirsən ki, mən buranı qətiyyətlə tərk edirəm? Nahaq! Buranı mən tərk edə bilərəmmi? Özün fikir elə!
– Burada nəyin var? Var-yoxun bir mənəm, məndən də usanıbsan, məhəbbət atəşi söndübdür, – dedi.
– Ruqiyyə! Ruqiyyə! Böylə demə, demə. Burada, Ruqiyyə, canımın yarısı var! Canımın bir hissəsi Vətənimdə hasil olubsa, o biri ləzzətli, dadlı hissəsi bu dağların aralarında kök atıb, meyvə veribdir! Bunu bil ki, yarı hissəm buraya, yarı hissəm oraya bağlıdır. – Ciyərimdən bağliyam, qoparmaq istərsəm, ömrüm bitər, həyatım uçar, viran olar. Bir tərəfdə Vətən isə, o biri tərəfdə mənim dayanacağım: ömrümün dirəyi, həyatımın işığı, günəşi sənə, Ruqiyyə... Gedək, üç, dörd aya səni buraya gətirərəm. Gəlməz isəm də, bu yerlər, bu dağlar məni çəkib götürəcəkdir. Çünki səni mən burada tapmışam. Mən sənə bağlı, sən də bura bağlı. Sən mənə bağlı, mən də oraya bağlı.
Vətən məni çəkəndə, sən gedəndə, səni çəkəndə, mən gedəm. Sən olan tərəzi ağırdır... Mənimlə gedərsənmi, gözəl yarım?
Dodaqları açılar-açılmaz sabah yelci dəymiş gül yarpağı kimi tərpendi.
– Gedərəm, – dedi.
– Qalma, yarım, qalma, qalsan, bivəfa yar deyərəm, – deyə ürək verdim.
– Qala bilmərəm, qala bilmərəm, qalsam səndən ayrı olaram, – deyib Ruqiyyə gülümsündü, sonra boynundan qucaqlayıb zar-zar ağladı.
– O yaşlar indi də o yan-bu yana axıb ürəyimi yandırır! Yaşın içərisində hıçqıra-hıçqıra dedi:
– Apar, haraya aparırsan apar! Amma məni özündən cida salma, ayrılıq oduna dözə bilmərəm.
– Həvva anamız bilsəydi ki, nəvəsi mənim əlimdə zəlil və miskin, ixtiyarına bağlı, əmrinə müti, hökmüm yanında müqəddəs olacaqdır, yəqin ki, babamız Adəmin başına elə bir qəziyyətlər gətirərdi ki, arvadlar həmişə bizim üstümüzə sahibi-ixtiyar olardılar...

Ruqiyyə məlul və məhzun evə getdi. Bunun pərişan halını anası görüb, xəbər aldısı, bir şey duya bilmədi. Mən də məqam axtarırdım ki, fikrimdə olanı bir yol ilə qoca kişiye deyəm... Bir neçə məqamı mən özüm qəsd ilə ötürdüm. Bu binəvaların övlad sarıdan tək bir qızları var idi... Bunu da mən əllərindən alıb, aparsam, bunlar dərdü qəmdən və qüssədən təklidən məhv olarlar deyirdim. Ömrümü Ruqiyyənin ömrünə bağlayaraq dünyanın var-yoxunu duyduğum yurddan daşınıb, məçşənin başındakı yurdda dəyələri düzmüşdük.

Vətənin “gəl, gəl” sədasi qulaqlarımda zəng kimi çalınırdı, “gedimmi, getməyimmi?” sualından daşınıb “gedirəm” qət etmişdim.

İşin gedişi qoca kişi ilə arvadına qəsdimi söyləmək ili... Bu da çox çəkmədi.

Sabah idi, gün çıxıb xeyli qalxmışdı, mallar yavaş-yavaş sağına gəlirdilər. Ruqiyyə ilə mən də gələn, inəkləri sağırdıq. Ruqiyyə özünün inəklərindən Qaragöz adlı inəyi eydirdi. Buzovu onun qabaq ayaqlarına bağladı, özü də inəyin sağrısına dirşəkləndi, mən domuşub sağmağa başladım.

– Bu inəyi çox artıq həvəslə sağıram, – dedim.

– Niyə? Mənimdirmi, deyir?

– Həm sənindir və həm də yadımdadır, bu inəyi sağarkən bir-birimizin adını çəkdik?

– Yadımdadır!

Ruqiyyənin gözləri süzüldü, özü də xəfif köksünü ötürdü. Badya doldu. Köpüyü aşıb yerə tökülə-tökülə südü qazana tökdüm. İnəyi sağarkən dedim:

– Ruqiyyə, səndə eşq, məhəbbət, inəyində süd həddən ziyadədir. Sənin kimi arvadı, Qaragöz inəyi kimi inəyi olana bəxtəvər demək həmişə yaraşar.

Ruqiyyə cavabında bunu söylədi:

– Bir aşıq bizim yurdumuza gəlib çıxmışdı. Kişilər getməyə qoymadılar. Gecə qaldı, mərəkə yığıldı, bu da aşıq Qəribdən, Koroğludan, Kərəm ilə Əslidən danışıb türki söylədi. Hər dənbir aşıq söyləyirdi: “Məhəbbətin toru var, düşən çıxmaz”. O zaman mən balaca idim, məhəbbətdən, yardan, yoldaşdan xəbərim yox idi. Bu sözlərin məzmununu qanmadım, amma nə isə, bu ana qədər fikrimdə davam edir. Səni sevdikdə məhəbbət nə imiş qandım və toru olduğuna da inandım. Amma bu axır zaman məhəbbətin toru yox imiş. Var isə davamsızdır...

Artıq deyə bilmədi. Səsi boğuldu, amma ağlamağını mənə bildirməmək istədi. Ruqiyyənin nə demək istədiyini qandım.

– Ruqiyyə, and olsun o köpün şöləsinə! Bu malın bərəkətinə! And olsun o gözlərindən axan yaşlara!.. Ruqiyyə, Ruqiyyə, mənə yandırma... canımdan əl çəkərəm, səndən əl çəkmərəm. Sən mənə ruhumsan! Kim ruhuna qəsd eylər? Səninlə gedib, səninlə gələcəyəm.

– Onda bəri tez gedək ki, tez də gələk, – dedi.

– Bu gün qoca dayıma deyərəm, – dedim.

Buna Ruqiyyə cavab vermədi. Atasından, anasından ayrılmaq Ruqiyyəyə ölümə bərabər idi. Məndən ötrü böylə bir artıq zillətə Ruqiyyə razı oldu.

İnekləri sağıb üç qulphu qazanı doldurduq, hərəmiş bir qulpundan yapışib, qazanları ocağın qırağına gətirdik. Qoca arvad ilə qoca kişi bizə baxıb fərəhlənirdilər.

– Qoçaq qızım, ərindən cansız deyilsən!

Həqiqətdə Ruqiyyədə bir pəhləvan qüvvəti var idi. Bir dəfə meşədən bir maral vurmuşdum, yekə buğa kimi bir şey idi. Ortasından şaqqaladım, yarisini Ruqiyyə, yarisini də mən dalımıza alıb evə gətirdik. Söyləyirdilər ki, Ruqiyyə toyda özü yaşında canlı dayısı oğlunu yıxmış. Bir dəfə xam at tuturduq, at Ruqiyyənin yanından keçən zaman Ruqiyyənin əlindən kəmənd çıxdı. Düynün atın boğazında irəliden hazır idi. At nə ki gücü var idi dartındı. Ruqiyyə ayaqlarını yerə dirədi, atı geri çəkdi, at dal ayaqları üstündə göyə qalxdı, ona qədər özümü yetirib atı tutdum. Ruqiyyə belə Ruqiyyə idi.

Qərəz, qoca arvad qızımın üzünə baxdı, tez halı pərişan oldu. Ruqiyyənin kefsiz olduğunu ana gözü seçdi. Sordu və dedi:

– Ruqiyyə, qızım, səndə nə var, kefin yoxdur?

Onun əvəzində qoca kişi:

– Nə var, əlbət, əri ilə dalaşıbdır, – dedi.

– Yox, əri ilə dalaşana oxşamır.

– Bir şey yoxdur, ana can, – dedi.

– Allah elə eləsin, balacığım!..

Ruqiyyə alaçığa getdi, ocağı qalayıb süd qazanlarını qoca kişi ilə ocağa asdıq, üçümüz də əyləşdik. Qoca arvad yenə dedi:

– Əhməd də kefsizdir, üzünə baxanda ürəyimə qan damdı. Bunlarda nə var işə, xeyir işə, xeyir xəbərə bənzəmir.

Mən dedim:

– Hə var, anam? Mən bir Vətəni yoxlamaq istəyirəm.

– Bu azından bir ay çəkər, belə uzun ayrılığa necə dözək!

Qoca kişi pozuldu, tükələri qabarıb biz-biz oldu, qaşları sürçüb az qaldı gözlərini örtsün. Arvad heyran-heyran baxırdı, bir xeyli müddətdən sonra dedi:

– Axırı belə olduğunu mən özüm yaxşı bildirdim...

Qoca dillənmedi. Ürəyim vurunurdu, gözlərim qocanın ağzında idi, axırda dedi:

– Get, biz səni güc-bəla ilə saxlaya bilmərik...

– Dayı, mən tək gedə bilmərəm.

– Yoxsa, Ruqiyyəni də aparmaq istəyirsən?

– Bəli!

Kişi qəti surətdə:

– Ola bilməz, baxıb-baxacağımız bir qızıdır. Onu da sən apar qürbətə tulla... Yox, oğul, dilim quruyar, buna “hə” deyə bilməz, – dedi.

– Bir aya qədər ikimiz də qayıdıb gələrik.

– Yox, qızımı bir gün də desən gözümdən o yana buraxa bilmərəm. Bizim həyatımız ona bağlıdır, dartıb üzümə bizdə nə ixtiyar var, nə də güc var!

Qoca qarı tab eləməyib ağladı. Kişi dedi:

– Ağlama, ağlama, Əzrayılın özü Ruqiyyənin canını almağa gəlsə, onun özünü də yaxın qoymaram.

Bu əsnada Ruqiyyə kirpiklərini aşağı salmış, yavaş-yavaş qədəmini ata-ata gəlib dayanaraq:

– Baba, mənə öldür, amma Əhməddən cida salma, ayrılığma dözə bilmərəm, – deyib çəkildi.

Qoca arvad kişi ilə acılı ilan kimi dik qalxdılar, qoca arvad bağıraraq dedi:

– Allah amandır! Ruqiyyə, belə söz!

Qoca kişi acıqdan əsdi, bir söz deməyə nə qədər qəsd etdisə, nitqi bağlandı. Xeyli vaxtdan sonra özünü yığıb bir dəfə “Ruqiyyə adlı balam yoxdur”, – dedi.

Ruqiyyə bunu alaçıqdan eşitdi.

– Allah, hay dur!

Səsi bizim qulağıımıza gəldi, qoca qarı balasının imdadına çatmaq qəsdini ilə timsindi. Amma qoca kişi əli ilə işarə etdi, arvad yerində qaldı. Qulağıımıza xırıltı gəldi, qoca qarı “biinsaf, balam ölür, mən necə baxmayım”, – deyə alaçığa yüyürdü.

Alaçıqda sürüntü bərkidi. Bir də qarı özünü eşiyə saldı.

– Ruqiyyə boğulur! – deyərk bağırır.

Məndən qabaq qoca kişi özünü yetirdi. Nə var, nə yox bilmədim, ancaq onu gördüm ki, qoca kişi xəncəri çəkdi, qaldırdı ki, endirsin, dal tərəfdən xəncərin tiyəsindən yapışdım, iki-üç dəfə dartındı, tiyəni əlimdən buraxmadım və bağıraraq dedim:

– Qoca, nə qayırırsan, əvvəl məni öldür!

– Oğlan, burax, balam ölür! – dedi.

Birdən gördüm Ruqiyyə alaçağın sənəcəsindən çatı ilə asılıdır. Qoca xəncəri endirdi. Ruqiyyə qucağına yıxıldı. Bir neçə gün Ruqiyyə özünə gəlmədi. Düşəndə sayıqlayırdı. Can yanğısından atım atılır, ovçu əlindən qurtaran maral kimi döyünüb töysünürdü. Gecələr çalım-çalım çalxalanırdı. Qoca arvad lap özünü itirmişdi. Qoca kişinin də özündən xəbəri yox idi. Qulağının dibində top atılsa idi, əsla qırpınmazdı. Mən özüm yuxuda idim, süst idim. Gözlərimiz qupquru qurumuşdu. Can evimiz elə bir mərama düşmüşdü ki, ətrafımızı qapayan kainatdan bir əsər duymayırdıq. Bu törəmə, hətta, qonşuların da hallarını pozub xarab elədi.

Bizə baxaraq heç kəs bir şey deməzdi, hamı məndən üz döndərirdi. Qız və gəlinlər rast gələndə, qorxa-qorxa mənə baxıb tez keçirdilər.

Hamının məndən zənd ilə zəhləsi getmişdi... Deyirdilər, bu hərifdən sakın dolanmaq lazımdır, bundan xəta əskik deyil!

Ruqiyyənin yaxın bacılıqlarından biri olan Ayişə rast gələndə məni dindirmirdi. Bir dəfə mən onu danışdırmaq istədim, olmadı. Bir qoca qarı öz gəlini ilə bulaqda mənə rast gəldi. Gəlin mən tərəfə baxmadı, baxmağı o yana dursun, hələ bədəni irpə getdi, deyəsən, sinəsinə xəncər çaxdılar. Qoca arvad nuru sönmüş gözələrini örtər-örtməz mənə sarı oynadıb dedi:

– Bu adam gələnlə yollara niyə daşlar döşənmedi?

Mən də çıştım.

Ruqiyyədən çəkinməseydilər, dəliqanlı oğlanlar məni tikə-tikə edərirdilər. Onlar deyirdilər: “Nə qədər olsa, yenə Ruqiyyənin əridir...” Bundan çox əziyyət çəkirdim, canım qayət sıxılırdı və gah-gah da gözələrimə zinrik çökürdü, başım gicəlib hərənləndirirdi...

Bu dəliqanlılar məni dərimin üstündə doğrayıb itlərə atsaydılar, baxtımdan çox xoşnud olardım... Hər dənbir elə bir fəna hala uğrayırdım ki, az qalırdı deyim: “Allahını sevən, məndən bir qırıq qurğuşunu əsirgəmə...”

Ruqiyyənin yanında məlul, miskin başına pərvanə kimi dolanırdım...

“Ruqiyyəmi, Vətənim?” sualı ürəyimin tellərindən bir cürə səda ilə qopurdu. “Əlbəttə, Vətən” cavabı şiddətlə cismi-canım evində dövrən edirdi. Amma “Ruqiyyə” cavabı viranəyə dönmüş könlümün uzaq bir guşəsində zar-zar zanlıdayırdı...

Yavaş-yavaş Ruqiyyə özünə gəldi, gözələrini açdı, məni gördü, gözələrini yenə yumdu. Gül kimi solmuş dodaqları tərpendi, amma söz deməyə qüdrəti olmadı. Bunun sabahkı günü Ruqiyyə yenə gözələrini açdı, məni görəcək gözələrindən gülümsündü və zəif səs ilə dedi:

– Mənim arzum ölmək idi, bu da başa gəlmədi. Mən Əzrayıla qismət deyilmişəm.

– Yox, Ruqiyyə, sən tək mənə qismətsən.

– Öylə imiş, yoxsa mən fikir edən kimi olardım.

Çox qismətlərimi qəza mənim əlimdən alıbdir. Və çox gözümü dikdiyim qismətlərdən, murazlardan məni binəşib ediblər. Daha bəsdir, nə xəbərdir? Zillətlər ilə mən muraz bəsləyəcəyəm, arzu gözələyəcəyəm, o da ümidim evini bərhad edəcəkdir? Mənim ömrüm mübarizə meydanıdır. Qəzanın işi-peşəsi mənim ömrümdə cövlan edib, mənim ilə cəng və cidələ çıxıb pişik siçan oynadan kimi oynatmaqdır. Bəsdir, artıq dözməyə mənə nə səbir var, nə də qərar. Durmuşam fələyin qabağında, səni mənə rast gətirdi, istədi sənə göstərib, mənə bir gözəl ümid bağçası bağışlayıb, yenə onu od vurub yandırısın, mənə can ağrısı versin, məni can yanğısına salsın... Fələyin böylə fikri başa gəlmədi, çünki mən də cana doymuşam.

– Səni qəzanın əlindən dartıb aldım, sən oldun mənim. İndi başıma bir ayrı fənd qurur, ayrı dolamalı yollara sahr. Mənim bir tərəfimdə Vətən, o biri tərəfimdə sən... Ruqiyyə, Vətən könlümü... yox cəmi varımı tutubdur... Vətən coşur, daşır, Ruqiyyə! Coşur, yandırır, vətən qanıma vurub, Ruqiyyə, vurub ürəyimə!

Ruqiyyə gözüyumulu idi, nəfəsi tez-tez işləyirdi, sözlərim bir az onu perişan elədi. Dayandım, gözələdim, Ruqiyyə gözələrini açmadı.

Axşam düşdü, yerə qaranlıq çökdü, qoca kişi ilə qoca qarı namaz qılmağa məşğul olanda, alaçağa girdim. Ruqiyyə sordu:

– Əhməd, sənənmə?

– Mənəm, – cavab verdim.

– Bu sabah dediyin sözlər məni pərişan elədi. Fəna bir halda olduğunu anladım... Zərər yoxdur, nə etməli? Arvad deyən bitməyibdir, nə deyəsən, razıyam, nə dərəcədə zəhmətlərə buyursan, düşər olmağa hazırım. Bu gündən sonra Ruqiyyə sənə pərvanədir, yandır, yax, qovur, hər nə bələlar olsa, hər nə xətəlar olsa, hər nə əziyyətlər olsa, boynuma alıb, sənün uğrunda durmuşam.

Dərvişin dili dolaşdı, əlilə gözlərini örtüdü, əlini gözlərindən çəkməyib dedi:

– Gören ins və cins arasından arvaddan yazıq, hər dürlü dərdlərə, azarlara qarşı bir zəvəyyül həyat varmı?... Əşhədü billah, əgər var isə... Tez dişarəyə baxdım. Qoca kişi ilə arvad hələ namazdan fariq olmamışdılar.

– Haraya gedirsən?

Qayıtdım. Ruqiyyə oturmuşdu, qara şəvə kimi zülfləri ətrafına tökülmüşdü, yanında əyləşdim. Dedi:

– Haraya istəyirsən, məni özünlə apar, səndən cida düşməyə məndə hərəkət görmədim, özümü həlak etmək qəsdinə düşdüm, amma bu sabahdan bəridir ki, nə burada qalmaqla və nə də özümü vurub öldürmək ilə səndən ayrı düşmək mümkün deyil, anlamışam... Gərək mən sənün yanında olam, hicran atəşinə dözəcək hal məndə yoxdur, apar öldür... Sən öldür.

Ruqiyyə başını çiyinə söykədi... Bir-iki günə özünü lap düzəltdi, durdu. Qoca arvad bir az açıldı, üstünə gün düşmüş kimi oldu. Amma qoca kişi kefsiz idi, qaşqabağı yer ilə gedirdi, rəng-rənzindən zəhər damırdı.

XI

Ruqiyyə əvvəl babasına yaxın düşmək bilmədi. Amma sonra yavaş-yavaş onun qulluğunda bulunmaqda oldu. Getdikcə axşamlar hamı ocağın qırağında əyləşib söhbətə məşğul oldu. Doğrudur, əvvəl qoca kişi lap kələcindən qaçaraq dururdu. Ruqiyyənin kefi açılmağı, keçmişdəki təkli gülüşü, oynaqlığı onun üzərinə çəkilmiş qara çadırı rəf etdi, amma arası mən ilə sazlanmadı, bu da məni incidirdi...

Bir gün yenə ocağın qırağında yığılıb oturmuşduq. Nə tövr oldusa, söhbətin bir ucu Ruqiyyənin qərarına gəlib keçdi. Ruqiyyə lap arxayın dedi:

– Babam, Əhmədi tutub sizdən ayrılısam, sizdən keçməyib Əhməddən ayrılısam, necə dözüm, necə dayanım? Özümü həlak etmək istədim, amma əcəl gəlməyibmiş, mən də salamat qaldım.

Qoca kişi gözünün altından qızına diqqət ilə baxırdı. Deyəsən, təzəcə görmüşdü. Amma Ruqiyyə babasının üzünə baxmamağa söy edirdi. Qoca kişi "him", – dedi, Ruqiyyə başladı:

– İndi fikir edib anladım ki, özümü öldürsəm, Əhməddən ayrı düşərəm, qiyamət ayrısı olaram. Özümü həlak etməkdən bilmərrə daşınmışam. Əhməd hayana gedərsə, o yana gedəcəyəm fikrində bərk qərar tutmuşam...

Qoca kişi başını qaldırıb:

– Ruqiyyə! Səni mən tanımaz olmuşam və yaxud sən əvvəlki Ruqiyyə deyilsən! – deyib bağırırdı.

Ruqiyyə cavabında:

– Babam, səbəbi nə olduğunu bilmirəm, amma onu yəqin bilirəm ki, Əhməddən ayrılısam, ölümə vasil olacağam.

Qoca kişi bağıraraq dedi:

– Öl, ölüm bundan yaxşıdır.

– Baba...

– Kəs! Sən mənim balam deyilsən! Sən bələsan, bala deyilsən!

– Baba, rəhm et!

– Kimə, atadan, anadan keçib yol ilə gedənə qoşulub gedən qızımı?

Ruqiyyənin yaş ilə dolu, kövrəlmiş gözləri anasına tərəf baxdı. Bu gözlərin "ana, durma hayıma çat" dediyini qoca qarı anladı.

– Ey, qoca kafir, saqqalın ağarıbdır, amma ağına heç dən də düşməyibdir. Ruqiyyəni evdə qatıq iyməsinə tay tutmayacaqsan ki... Dəlivanlılardan biri tərhan göyərçini çalan kimi çalıb götürəcəkdir. Ruqiyyə sənün alt çənəni kəsib oturmayacaqdı. Bu zavallı qızın bəxtinə bu zavallı oğlan çıxıbdır. Ver, hər yana istəyir, aparsın. Nə qara tikan olub, bu ikisi bir-birinə meyil sahib sarmaşmaq istəyən güllərin arasında bitibsən?

Qoca kişi dərin fikrə getdi, sonra özünə zor verib dedi:

– Qoy sabah getsinlər.

Qoca kişi durub tənqidəyə-tənqidəyə alaçığa getdi. Ruqiyyə ağlayırdı, qoca qarı da ağlayırdı. Amma mən... yox. Sabah açıldı, inəklər sağılıb sürüldü, qoca kişi bizim hamımızı alaçığa çağırıb yığıdı və məndən sordu:

- Gedirsənmi?

Mən dinənməyib başım ilə işarə elədim. Xeyli müddət heç kəsdən bir səs çıxmadı, atasından anasına, anasından atasına heyran-heyran Ruqiyyə gözlərini dolandırdı. Anasına baxanda Ruqiyyə aman istəyirdi, amma atasına baxdıqda onun üzündə, gözlərində dəhşət vəqə olduğuna vahimə duyurdu.

Qoca kişi barmağını mənə tərəf uzadıb Ruqiyyəyə dedi:

- Bu hərif ilə gedəcəksənmi?

- Bəli, baba, istəyirəm...

Cavabını Ruqiyyə öylə qəti bir surətdə verdi ki, qoca kişinin əlləri yanına düşdü. Bir dəqiqə keçmədi, bayaqkı aslan kimi tük-lərini biz-biz edib məhabətli duran qoca, indi quzuya döndü... Fəqir, miskin, məzlum, can yandıran can yangısından qoyşurula-qoyşurula gah mənim, gah da qoca arvadın üzünə boylanırdı.

Dinmədim. Gözlərimi yerə dikdim... Qoca kişi öz-özünə yuxuda sayıqlayan kimi deyirdi:

- Tək qaldıq, tək qaldıq. Qaldıq tək... Qəzadan imiş, qismət imiş, belə olacaqmış. Bilsəydim ki, bu tövr olacaqdır, Ruqiyyəyə bunu göstərərdimmi? Qarı, olmaya bu şeytandır, iblisdir! Ruqiyyə belə deyildi, yaxşı qız idi. Qızı olanlar bizə küsənirdilər... Yox, yox böylə olmaz idi. Bu, iblis özüdür. Ruqiyyə Allahın yaxşı bəndə-sidir, gəldi, aldatdı... Yox... yox, bu hərif iblisdir, iblisdir, iblisdir!

Qoca qarı qorxmuş mənə tərəf baxdı. Dodaqları dualar zikr edirdi. Qoca əsdi, Ruqiyyə ilə qoca qarı onu tutuldular. Özümü qocanın ayağına saldım. Ayaqlarından öpməyə başladım.

XII

Hamımız, qoca kişi ilə bir yerdə kənddən əlvida edib şəhərimizə varid olduq. Çoxdan tərک etdiyim Vətənin havasını ürəyimə çəkib doldurdum, amma vətəndaşlarım mənim gəlməmə açıqqabaq göstərmədilər. Şad olmaqları və məmnuniyyətləri o yana dursun, bəziləri hətta mənim gəlməyimə təəccüb edirdilər. Bundan mən çox incidim. Öz ürəyimdə dedim: "Gəlmişəm bir, gedərəm iki". Atamdan qalan yarısı uçuq damı tapıb sakit olduq.

İkinci gün Ruqiyyə şəhər dolamasından usandı. Amma məndən gizlədirdi. On gün keçməmiş qoca kişi dedi:

- Böylə yerdə partlaram, mən gedəcəyəm.

Mən dedim:

- Dayı, bir az da qal, şəhər məişətinə isinişərsən.

- Yox, balam, yox, mənə təsəlli vermə. Qara mcşə qabağında, göy dağ başımın üstündə olmasa, qara naxırın, ağ sürünün mələrti-sini, göyün saqqılısını, gurultusunu eşitməsəm, mən dolana bilmərəm. Bunlarsız dolanma mənə haram olar... Burada mən yata bilmərəm. Niyə? O yanda malın göyşəməsi, ilxının oxrantısı, qulağıma gəlmir, burada qalım? Necə qalım? Başım üstündə yarpaq-yarpaq ilə danışırımmı? Yox, yox, mən qala bilmərəm. Bir az da qalsam, yəqin, çatdayıb ölərəm. Qızım, sevgili balam...

Ruqiyyəyə tərəf baxdıqda gördüm ki, Ruqiyyənin gözlərindən yaş sel kimi axır.

- Ruqiyyə, sən də darıxmayırsanmı? Ahu kimi seyr etdiyən otlar, dırmaşdığı qayalar heç yadına düşmüyürmü?

Ruqiyyə cavab verməyib məlul-mələl, miskin-miskin, gözüyaşlı, dodaqları və yanaqları titrər mənim soyuq, buz kimi soyuq üzümə baxdı, nə baxdı... O baxış məni o zaman hirsələndirdisə, qəlbimi cəhənnəmə döndərdisə, amma indi o baxış yadıma gələndə, vücuduma bir yanma düşür ki... yarıb partlayıram, dudi-dumanım ərşə dirək olur... Dayan, yenə yanğı canıma düşdü, qoy özümə gəlim... ah, ah, ah!

Dərviş iki əli ilə başına vurub yumruqlarını gözlərinin qabağına dayadı, özü də o yana, bu yana bir necə dəfə ləngərlədi, sonra dedi:

- Nə olaydı, bu baxışı sənə göstərə biləydim. O zaman o nə əsər, nə yanğı olduğunu cavan qəlbən anlardı. O baxış elə bir baxış idi ki, cəllad görsə idi, xəncərini yerə atardı. Hərəmi görsəydi, əl ayağı bağlanardı... Bu baxış nə deyirdi? O baxış deyirdi: "Öldürmə, əfv et! Öldürürsən, qanım halal!..." O baxışı onda mən qapmadım... Ruqiyyə ağlayırdı. Qoca kişi dedi:

- Görürsən? Çalılı-çəmənli, gur bulaq, göy dağlar, sarı qayalar yadına düşübdür, ağlayır.

Mən cavabında dedim:

- Çox fikir etmə, dayı. Arvad yaşsı, bahar yağışı, yağar-yağar gün işıldayan kimi quruyar.

- Yox, yox, sən deyən kimi deyil. O yaş quruyan yaşlardan deyil, gözlərindən yaş soğulsa, qan axar, qan soğulsa, qan ağlar. Ruqiyyə,

qızım, qızlar oğlanlara, oğlanlar da qızlara qismətdirlər. Sən də bunu sevdin, öz canına bədəl bildin. Bizi, Vətəni tərək etdin. Qezadan bu iş böylə törəyəcəkmiş, törədi. Təğdirə təgyir yoxdur... Əhməd səni sevir, istəyir, yandı-m-yandı deyir. Əhməd sənə nə qədər yarım desə, qərarım desə, balu-pərim desə, yenə qoca atanı unutma. İşdir, xudanəkərdə dara düşsən, cana yetsən, yarın əğyar olsa, "qoca babam, hardasan, durma, harayına çat", – de. Yerlər qulaqlıdır, deyərler. Dadın qulağıma çatır.

Ruqiyyə işqıra-işqıra ağlamağa başladı.

– Ruqiyyə, sən lap dəli imişsən! Ərə gedən atadan, anadan keçməzsə, necə olar? – Qoca Ruqiyyəni barmağı ilə göstərərək, – böylə olar!

Burada mən istədim ki, söhbəti zarafata salam, dedim:

– Qız anasından olanda bacalarına baxıb deyir, bu baca bizim baca deyil. İndi sən bacan budur.

Əlim ilə pəncərəni göstərdim, amma zarafatımdan da bir şey çıxmadı. Qoca kişi bir azdan sonra dedi:

– İndi gedəsi oldum. Sağlıq ilə qalasan, qızım.

Ruqiyyə özünü atasının üstünə salıb, ata-qız qol-boyun olub ağlaşdılar. Amma mən yox. Ağlamadım. Hələ həyasızlığım o dərə-cəyə çatmışdı ki, acığım da tuturdu. Deyəsən, ata və bala vidalaşmağa haqları yox idi. Qoca kişi o günü axşam yola düşdü, bu tezliliklə gəlməyini vədə verdi.

Ruqiyyə bir necə gün bihuş, sayə kimi dolandı, işi ağlamaq idi, evin bir tərəfində oturub, gözlərini uzaqda görünən qarlı dağlara zilləyib gömüldənirdi və pünhan ağlayırdı. Məni görcək göz yaşını silib üzümə gülümsəyirdi. Görürsənmi, bizə xoş gəlməkdən, bizə yaranmaqdan ötrü binəva arvadlar özlərinə nə zor verirdilər? Böylə şey, özünə zor vermək, adama qayət çətindir. Amma mən... Ona da mənim acığım tuturdu. Gizli ağlamağa da ixtiyar vermirdim...

Ruqiyyə gün-gündən gül kimi solmaqda idi. Ürəyi darıxdığı, mənə aşkar idi. Bir dəfə dedim:

– Ruqiyyə, çoxmu darıxırsan?

Kefim açıq olduğunu bilib gülə-gülə dedi:

– Şəhər-şəhər deyib söyləyirdilər, mən də cənnət kimi bir yer olduğunu hesab edirdim. Şəhəriniz cənnət deyilmiş, cəhənnəm imiş. Burada Tanrının havası da yoxdur ki, nəfəs alasan... Sən yanımda olmasa idin, indiye qədər ölmüşdüm. Mənə can verən bir sənənsən...

Bu dağ çiçəyi bir əldən solmaqda idi. Evə girmək istəməzdi. Sabahdan axşama qədər qapımızda olan söyüd ağacının altında oturub qarlı dağlara baxırdı. Hərdən bir soruşurdum:

– Ruqiyyə, niyə eşikdə oturubsan? Evdə otursan yaxşı olmazdı?...

– Evdə xəfə var, qaranlıqdır, otura bilmirəm. Eşikdə oturmaq şəhərdə eyibdirimi? Eyib isə, bundan sonra çıxıram. Amma bu ağacın altında oturmaq mənə qayətdə xoş gəlir. Yarpaqlar xışıldayır, ürəyim tel-tel olur. Vətənim...

Ruqiyyənin könlü Vətəni döyürdü. Gurultu yağmur yağanda pəncərənin qabağında oturub tamaşa edirdi. Bir dəfə belə yağmurda tab edəmməyib, evdən dışarıya çıxıb, yağış altında dolanmağa başladı. Yerə çəkçərmə çökəndə Ruqiyyə eşikdən evə gəlmək istəmirdi. Qapımıza bir buzov gəlmişdi. Ruqiyyə onu tutub iki qucağında sevdi...

Ruqiyyə bir tərəfdən solurdu, saralırdı. Əvvəlki Ruqiyyədən bir səs qalmışdı, bir də saçları idi...

Ruqiyyə əlimdən gedirdi.

– Əhməd, mən tənənfəs oldum, nəfəs almağa burda hava da yoxdur, mən darıxıram.

Ruqiyyənin sözlərinə belə cavab verdim.

– Allahı sevirsən, başımdan əkil! Xəlqə yarayan hava buna yaramaz oldu. Səndən ötrü burda bir ayrı havamı lazımdır? Get, harda ölürsən, öl. Mənim başımı, beynimi aparma...

Axır sözləri dəxi açıqlı dedim. Ruqiyyə bir söz deməyib gözlərini aşağı dikdi... Oxa dönmüş qara kirpikləri gözlərinin üstünə kölgə saldı. Bir dəqiqə keçməmişdi ki, yaş Ruqiyyənin burnunun ucu ilə şoralanıb töküldüyünü gördüm... Bu isə mənə xoş gəlməyib də dedim:

– De! Yenə başladı. Ağlaya-ağlaya məni öldürüb ağlar qalarsan.

Ruqiyyə yaşlı gözlərini qaldırıb mənə ötərgi baxdı və işqıra-işqıra mənə cavab verdi:

– Səndə insaf əli yoxmuş...

Bundan artıq bir söz deməyə qadir olmadı, Ruqiyyə eşiye çıxdı. Bəli, məndən insaf əli xırpadan kəsilmişdi. Bundan özümde əsər görmürdüm. Ruqiyyə o saat yanımda ölüb dəfn olsa idi, bir zərre qədər də qulağıma girməzdi. Hələ, bəlkə, ürəkdən bir az şad olardım.

Nə isə, Ruqiyyədən doymuşdum, usanmışdım. Hətta ayrı bir arvad almağı hərdən bir könlümdən keçirirdim. Öz-özümə deyirdim:
– Bu nə idi alıb gətirdim? Tanrının heyvanı məndən başqa bir zad bilmir. Get bilmir, gəl bilmir. Anrı yox, bəri yox. Başıma belə gətirdim. Mən buna rast gələn günü niyə dünya viran olmadı?

XIII

Böylə-böylə fikir və xəyaldən sonra məhəlləmizdə və qeyri məhəllələrdə olan qızları və dul arvadları bir-bir fikrimdən keçirirdim. Görürsənmi... necə vəfalı idim? Ruqiyyə kimi arvadın üstünə qeyri bir arvad almaq istəyirdim.

Bir mən böylə deyiləm ki, bizim çoxumuz, bəlkə də, hamımız böyləyik. Bugünkü arvad sabah üçün yaramaz, gərək ayrısı olsun. İşim tərəqqiyə minmişdi, əlimdə pul görünürdü. Pul da adam azdıran olur, mənə də azdırdı. Əvvəl azmağım arvad görməyim oldu. Ruqiyyəni bir tövr başımdan rədd etmək xəyalına düşdüm. Bir dəfə ona dedim:

– Gəl səni evinizə göndərim.

Ruqiyyə soruşdu:

– Özün getmək istəmirsənmi?

Mən cavab verdim:

– Gedərdim, amma burada işimiz-gücümüz var. Bunları kimin üstünə töküm gedim?

Doluxsunmuş dedi:

– Mən də sənsiz öldürsən də, getməyəm. Səndən ayrı dözüb dura bilmərəm.

Özünü saxlaya bilməyib yenə ağladı. Mənim lap acığımı tutdu:

– Sənin ağlamağın mənə lap tənə gətirdi. Bu nədir? Səni dindirmək də olmur!

Amma Ruqiyyə darıxırdı, sıxılırdı. Evdə tutulmuş ahu kimi var-nuxurdu. Divarlar onu basıb əzirdi. Gahdan qıraq bağlara gedirdi, burda gül kimi açılırdı. Rəngi-rəmzi düzəlirdi. Amma qeyri zaman solurdu. Ceyran kimi çölləri, maral kimi kolları, keçi kimi qayaları, quş kimi ağacları, yağış və yağmur altında gəzən Ruqiyyəni dörd divarın arasına salmışdım...

Şəhərdən qıraq böyük bir ağaclıq meşə var idi. Bu da bizim evin pəncərəsindən görünürdü. Evimiz ucda idi. Bura Ruqiyyənin tamaşa yeri idi...

Əlimdə qaçaq mal tutulmuşdum. Qurtarsam, Ruqiyyə ilə yaxşı rəftar etməyi özümə əhd etdim. Cərimə cəhətdən xilas oldum. Lap kefi kök evə gəldim. Ruqiyyə də açıldı. Məçşəyə aparmağımı söz verdim. Ruqiyyə uşaq kimi danışib-gülməyə və gültüb-danışmağa başladı. Bir az qaldı ki, sevindiyindən durub oynasın.

Bir necə gün böylə Ruqiyyə üçün xoş keçdi. Sınan şey bitməz, nə idisə mənim qəlbim Ruqiyyədən sınımışdı. Gör bu Ruqiyyəyə nə zülm etdim?

Yoldaşım ilə pozulmuşduq. Kefi xarab, qaşqabaqlı evə gəldim. Ruqiyyə xəbərsiz idi. Qabağımıza çıxıb, qollarını boynuma salıb mənə sevmək istədi. Amma mən... nə etdim? Ruqiyyənin yarasını təzələdim, sinəsinə çal-çarpaz dağlar çəkdim... Nə etdim? Məhəbbət şüşəsini vurub sındırdım, qəlb evini yıxdım. Ruqiyyəni güc ilə itələyib bir şillə üzünə vurdum. Nə tövr şillə? Qapının ağzında yıxıldı.

Dərviş ara verib kəsdı. Ürək coşmuşdu, danışmağa onda ixtiyar qalmamışdı.

Mənim nəzərimi qurutu gözləyən uşaq cəlb etdi. Bu balaca qurut qoruqçusu oturub, əlindəki uzun çubuq ilə yerə vura-vura ağlına gələni mahnı qaydasında düzüb oxuyurdu.

Şikəstə havasını bayatı havasına, bayatı sözlərini segah havasına, segah sözlərini şikəstə havasına qoşub, halyanı çalyana, çalyanı halyana qatıb hərə-mərc bir şey edərək özünün gününü keçirirdi. Bu vaxt qoruqçunun dal tərəfində eşşək saymazyanı otlayaraq başını eşidilər-eşidilməz qırpıda-qırpıda, addım-addım sevdiyi qurutlara yaxınlaşırdı. Qabaqdakı dəyədən bir səs uşağı xəbər etdisə, uşaq öz küy-kələyindən bir şey eşitmədi. Eşşək öz qoduğu ilə yaxınlaşdı, tələsik ağzını uzadıb bir necə qurut götürdü. Bunları ağzının dal tərəfinə itələyən kimi bir dəxi ağzını uzatdı. Bu halda haman qabaqdakı dəyədən qızın səsi arvadın səsinə, arvadın səsi qızın səsinə qarışaraq bir hay qopdu: “Ay gədə... ay gədə, qoyma! Toş-toş! Qoyma qurutu eşşək yedi...” Bu səslərə qonşu arvadların səsləri qarışdı: “Qoyma eşşək, ay gədə, toş-toş” sözləri və itlərə “qıs, qıs” səsi və itlərin səsi bir-birinə qarışdı, bir hay oldu.

Sayıq qoruqçu dönüb geri baxdı, oğrunu görcək başdan-ayağa qeyz ilə doldu.

– Ay sənə çər dəysin, – deyib qoyununa canavar düşmüş çoban kimi yerindən sıçrayıb durdu. Eşşək düşmənin ayıq olduğunu bilib,

qulaqlarını qırpıdıb başı aşağı dala qınc ata-ata dərə aşağı qopdu. Uşaq bunun dalınca düşdü. Harada var, harada yox, qurut sərgisinin yanında iki başqa uzunqulaq hazır oldu. Bunu görcək arvad-uşaq, it bağıra-bağıra quruta tərəf qaçırdılar. Yene “toş-toş”, “qıs-qıs” səsi biri-birinə qarışdı. Əvvəl itlər çatıb eşşəklərin dalından dəydilər. Uşağın anası bağırdı: “Bıy səni Allah öldürsün, Qasım... Bıy!.. Bıy!.. Görürsənmi, qurutun bir tərəfini çər dəymişlər köçürüblər... Allah sizin yiyənizin evini yıxsın. Mazarat oğlunun eşşəkləri kimin imiş? Gördünmü başımıza gətirdiklərini, ay camaat!.. Ah, Qasım da... bir var ki, yaxan əlimə keçməyə...”

Qasım yaxınlaşdı. Arvad başını qaldırıb bunu gördü, durdu. Qasım səfəh deyildi. Eşşəklər qaçıb canını qurtaran dərə ilə bu da bayaq qaçdı. Arvadın əlindən yamanca çıxdı. Dərə başı aşağı yel və quş kimi getdi.

Bu törəyən əhvalatdan dərvişin xəbəri olmadı. Özünün ürəyindəki qalmaqal həddən ziyadə idi. O qalmaqalın hay-huyundan ətrafda olan qalmaqalı dərviş eşidə bilmədi.

XIV

Sondan-sona başladı:

– Ruqiyyə daha da soldu, yandı, qaraldı. Gül kimi solan Ruqiyyə qara kömürə döndü, gah xəstə, gah canıyarı yığıla-yığıla evdə sayə kimi dolanırdı, yeməkdən-icməkdən kəsilməmişdi. Hər dəyən bir öskürürdü, mən də... mən biinsaf bundan qulluq tələb edirdim. Qulluq etməyə təqəti yox idi, amma nə durmağa və nə oturmağa qoy-murdum. Özündən gedirdi. Gözləyirdim özünə gələndə daha artıq, ağır qulluğa buyururdum. Bihuş olurdu, gözləyirdim huşu gəlirdi, bir ayrı iş buyururdum. Axırda durmağa təqəti kəsildi, yerindən dura bilmədi. Bir qız bələdləmişdim, elçi göndərdim, aldım. Üç gün toy edib evimə gətirdim. Ruqiyyənin yerini aldı. Ruqiyyə bir söz demədi, öz canının hayında idi, gecə sabaha qədər zar-zar ağlayırdı. Can ağrısından, can yangısından dəxi betər yata bilmirdi. Ah çəkirdi, qan, yəqin... lap gerçəkli qan tüpürürdü.

Bu, təzə arvadımın xoşuna gəlmirdi, yenə nə qədər olsa arvad idi, zarılı onu pərişan edirdi. O ki qaldı mənə, deyəsən, bu zarılı-dayan sevdiyim, can verib can aldığı və yaxud can verib can alan,

uğrumda bu tövr zəhmətlərə düşən Ruqiyyə deyildi. Ruqiyyədən gələn ah-zar, ufultu bir çibin qədər də qulağımda vızıldamayırdı.

Bir də gələndə gördüm ki, təzə arvadım atamdan qalan köhnə toyuq damını təmizləyir. Mən sordum:

– Nə qayırırsan?

– Buranı təmizləyirəm ki, Ruqiyyəni buraya qoyaq, yoxsa orada lap zənn ilə zəhləmi apardı.

Bu mənə əsla əsər etmədi, dedim:

– Yaxşı sözdür, qoy burada yatsın, heç atası-babası da belə təmiz yerdə yatmayıbdır. Keçə altında yatan bir köçəri qızıdır, bu ona lap padşah evi kimi olacaqdır.

Arvadımın xoşuna gəldi, güldü.

Ruqiyyə bir köhnə keçə üstündə, bir köhnə cırıq kilimdə yatırdı. Mən baş tərəfdən, təzə arvadım ayaq tərəfdən götürüb Ruqiyyəni toyuq damına gəldik. Bizim qəsdimizdən xəbərdar olan Ruqiyyə başını döndərüb bir müddət mənim üzümə baxdı, gözləri yaş ilə doldu, dodaqlarını tərətədi. Nə demək istəyirdisə də, deyə bilmədi, dodaqlarını yenə acmaq istədi. Nə idisə də deyəcəkdi, yaxud ahını çəkəcəkdi, bilmirəm... ah da çəkə bilmədi. Ruqiyyənin nə baxışına, nə də löbüddü hərəkətlərinə tab edəmmədim. Harada isə də, nədən isə də könlümə... qara küfr ilə dolu könlümə bir az mürüvvət şöləsi düşüb, məni canı yanan, mürəvvətli etmək qəsdinə düşdü, haradan isə rəhmədən bir qığılcım qəlbimə düşmüşdü...

Ruqiyyənin başı üstə doğru durdum. Ruqiyyə o yana, bu yana susuz ilan kimi təqətsiz yalmandı. Axır öz-özünə güc verib başını yenə mənə sarı döndərüb gözlərini gözümə dikdi...

Bu baxışda, həm məzəmmət, həm məhəbbət və həm də rişxənd var idi. Bundan böyük nə qədər zəhmətlər mənə versəydi, haqqı var idi. Amma belə haqqı bilən kimdir, bildirən kimdir? Güc ilə zor haqqı məqamındadır. “Haqqın var” desən, zor azar, “zorun var” desən, haqq batır. Zor ilə haqqı bir yerdə görmək çətin bir işdir. Zorum var idi, haqqı, gün kimi parlaq haqqı zorun qara çirməsində gizlətdim. Bunu bulmağa Ruqiyyədə nə təqət və nə qüvvət var idi.

Binəvanı zor əzdi, dünyadan rədd etdi... qabaq-qabağa Ruqiyyə ilə durmağa işarə elədi. Amma gözünün evində gizləndim. Ruqiyyə əlini yuxarı qaldırıb şarpadan yanına saldı, dizinə vuracaqdı, bacarmadı. Əli qalxdığı kimi yanına düşdü. Biçarə başını yastıqda o

yana, bu yana buladı, gözlərini yumdu. Mən elə bildim ki, canımı tapşırıdım, amma döşü zəif-zəif qalxıb düşürdü. Arvadım toyuq damında nə lazım isə düzəldib dışarı çıxıb dedi:

– Az qalmışdı ki, iydən boğulam.

Ruqiyyə gözlərini acdı, günüsünün üzünə dirənmiş baxdı, gözlərini dolandırdı mənə baxsın, amma mən daldalandım. Ruqiyyə gözlərini yenə yumdu. Mən baş tərəfdən, təzə arvadım ayaq tərəfdən yapırdı ki, Ruqiyyəni toyuq damına qoyaq. Bu halda cansız-cəsədsiz Ruqiyyədən dəhşətli bir səs çıxdı ki, mənim qollarım boşaldı. Ruqiyyəni götürməyə təqət qalmadı. Arvadım üzümə pis-pis baxdı, dodaqaltı söyləndi, mən cavab vermədim.

Ruqiyyə iki dəfə o yana, bu yana çapaladı, bir dəfə xırıldadı, süst düşdü. Döşünün qalxması artdı, can boğaza toplanırdı.

– Molla, molla!

Birdən-birə yuxudan sərsəm oyanmış kimi bərk-bərk bağır-dım, arvadım səksəndi.

– Tez molla! Mollasız tamam olur...

Bunun cavabında arvadım yasin şərifi başladı. Hələ başdakı “türçün”ə gəlmişdi, Ruqiyyə ruhunu tapşırıdım. Quru bədən od kimi yanıb, qığılcımı ilə xalqı yandıran bədən, indi buzlar kimi qabağında uzanmışdı

Gül kimi rəng verib, rəng alan sifət saralıb solmuşdu.

Məhəbbət bağçasında bülbüllər kimi cəh-cəh edən dil lal oldu...

Ruqiyyədən nə qaldı? Heç zad!

Gözlərimə qaranlıq endi, başım hərləndi, az qaldı yıxılıp, əyləş-dim, durdum, yenə başım hərləndi, yenə əyləşdim, başım döşümə düşdü... Keçmişlər Ruqiyyə ilə bərabər gözümün qabağında dolandı...

Bəli!.. Ruqiyyə yenə yadıma düşdü.

XV

Dərviş başını əllərinə söykədi. Bu qərar üzrə bir necə dəqiqə qaldı. Bəlkə, dəxi artıq qalaydı, amma bu halda dağın dalında göy guruldadı, dərviş başını qaldırıb qulaq verdi, təhqiç etmək qəsdini ilə məndən sordu:

– Deyəsən, göy guruldadı?

Başım ilə işarə etdim. Bu əsnada bir daha güclü guruldadı. Dərviş irpə getdi, gözləri o yana döndü, gövdəsində vahimə var idi. Göy guruldayıb cənuba tərəf aşdı və Dəlidağın başında uzaq top kimi partlayıb, göyə səs sala-sala dağların dalında kəsdi.

Dərviş bir dua zikr etdi və sonra dedi:

– Bəyülə bir gurultu onda, Ruqiyyə can verəndə də oldu. O gurultu mənim canıma elə bir fəna qorxu salıbdır ki, əvvəl gurultu canıma vahimə salır, amma sonra bərkişəndə qorxu çıxır... Ruqiyyə məni belə gündə qoydu, canını xilas etdi. Canımda yanğı, qəlbimdə yanğı, könlümdə yanğı, gözlərimdə yaş qoyub getdi... Ruqiyyə öldü, köhnə eşq, köhnə məhəbbət oyandı...

Göy bir də daha bərk guruldadı. İndi gurultu məğribdən məşriqə keçdi, bir karvan yel gəldi. Mələk bir uşaq ilə arxadan körpə buzovları gətirməyə gedirdi, yel bunun donu ilə oynayıb zülflərini dağıdıb ötdü, ruzigar buludlaşdı. Çətin dağın dalında xırıltı başladı, bizim qarabaş qız sığırçımızı (malotaran) oyadırdı:

– Əli, a gədə, dur, dolu gəlir. Körpə buzovları gətir, dolu döyüb aparar, qayadan-qafqacdan salar...

Gör, gör ki, Əli durmaq istəmir, qız bunu qorxuya saldı:

– Dur, vallah, xanım gələr, gözlərini tökər...

Bir arvad qız ilə qurutu yığmaqda idilər, bir karvan da yel gəldi, güclü idi. Alaçıqların və dəyələrin ətəklərini oynatdı və yenə Mələyin donuna qanad saldırıb keçdi, göy iki dəfə bərk-bərk bir-birinin dalınca şaqquldadı. Çətin dağdan Sarı bulğa adladı, xırıltı bərki-məkdə idi. Yenə bərkişdi, bir necə damcı yağış dəyədə tappırdadı, bir ağ noğul kimi şey dəyəmin qabağında yuxarı hoppanıb əvəliyin arasına düşdü. Bunun dalınca bir necələri hoppanmışdılar və bu ərəfədə çətəni şaqquldatdılar. Dəyədən baxdım, göy guruldayırdı və Çətin dağın döşündən dolu aşıb gəlirdi... Göy qoşa şaqquldadı, dərviş qorxmuş, çətənə qısıldı. Bu ötməmişdi ki, bir də daha bərk çataqlı şaqquldadı. Dərviş küncdən çıxdı, dizi üstə qalxdı, “yahu” – deyib zəncirini cısqılatdı... Dolu gəlib çatdı, qoşa və yaxud tək gurultu bir-birinə macal vermirdi, yel qıjıldaırdı, dərə guruldayırdı, dolular şıqhaşırıq çətənə dəyirdilər...

Dərviş eşiyə çıxdı.

– Ağa dərviş, hara? – Mənim səsimi çataqlı gurultu basdı, dərviş nə münacat isə başladı, gurultudan və xırıltıdan sözlərini

seçə bilmədim, ancaq beytlərin axır gəlmələrini eşidirdim, o da iki gurultunun arasında xırıltı bir az ara verəndə qulağıma gəlirdi... "Mustafa haqqı... Kərbəla haqqı... Rza haqqı... dua haqqı, Rah bir çarə yarəb... duayə..." Bu kimi sözlər də göy gurultusu ilə bərabər dəyəyə dolurdu.

Baranımı çiynimə atıb dərvişin dalınca çıxdım, amma yalın ayaqlarım doluya tab edəmmədiyindən yenə dəyəyə girdim, ayaqqabılarımı geyinib yenə çıxdım... dərviş yavaş-yavaş, dolu başından vura-vura enişdən enirdi.

– Ağa dərviş! Ağa dərviş!

Qoşa-qoşa gurultu səsimi çıxmağa qoymurdu, baranımı çiynimdə güc ilə saxlayırdım. Dolu quş yumurtası yekəliyində olardı. Əllərimə dəydikcə əllərim ağrayırdı, əynim qalın idi, mən də dərvişin dalınca endim, bir də dalda səs eşitdim:

– Ay ağa, xanım deyir haraya gedir?

– Get de, bir yana getmirəm, dərvişi qaytarmaq istəyirəm.

– Sən getmə, mən gedim qaytarım, – deyə Əli qopdu.

Dərviş dolunun arasından bir az görünürdü, Əli çatana qədər gözdən itdi. Amma münacat səsi yerden ərşə, gurultuya qarşı gedirdi. Dal tərəfimdə bərk tappılı eşitdim, baxdım, qoyunlar büküm-büküm olub dərə başı aşağı axıb gəlirlər. Mən bunun qabağında idim, yerim xatadan sakın deyildi. Qoyunlar məni basıb özə bilərlər. Dağa qaçdım, çoban bağırdı: "Ha, qoyun... hey..." Qoyun sözüne baxmıyır, çoban dalınca yüyürdü. Qoyun ötdü, şaqqıltı şiddətləndi. Amma dolu xırdalaşdı. Hərdən bir yel hücumu ilə məni bir neçə qədəm irəli atırdı... göy guruldıyır, dərviş guruldıyır, sel qıj-qıj qıjldıyır, sanki yer ilə göy bəhsə girmişdi. Əli gəldi, mən sordum:

– Dərviş hanı?

– Nə qədər elədim gəlmədi, yolu əlinə tutub getdi.

Xeyli durdum... göy guruldadı, yel guruldadı, sel qıjldadı, amma dərvişin səsi, ha qulaq verdim, qulağıma gəlmədi. Bir az dayanıb yenə qulaq asdim... Göy qoşa-qoşa şaqqıldayırdı, dərələrdə sel qıjldayırdı, vızıldayırdı, odlu şimşəklər qara buludları şaqqalayır, amma dərvişdən xəbər yox... adamdan səda yox idi. Adam ölmədi, yetmədi, məhv olmadı, insan kainata qarışıdı. İnsanı kainat qucdı. İstirahəti yox, uyuya bilməz.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz 4

HEKAYƏLƏR

İlan 11
Fəhlə 15

POVESTLƏR

Əbdül və Şahzadə
(ruscadan çevirənlər Vasif Nəsiboğlu və İnaşat Bəktəşi) 19
Can yangısı 145

Buraxılışa məsul:	<i>Əziz Güləliyev</i>
Texniki redaktor:	<i>Rövşən Ağayev</i>
Tərtibatçı-rəssam:	<i>Nərgiz Əliyeva</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Rəvan Mürsəlov</i>
Korrektorlar:	<i>Səlminaz Hüseynova</i> <i>Tutu Məmmədova</i>

Yığılmağa verilmişdir 30.06.2006. Çapa imzalanmışdır 24.07.2006.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 11,5. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 89.

Kitab "Şərq-Qərb" mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17.